

Φυλλάδιο

1998

Jahresschrift
der Gesellschaft griechischer Akademiker
Nordrhein-Westfalen e.V.

Αγαπητά μέλη!

Το Διοικητικό Συμβούλιο σας εύχεται Ευτυχισμένο το Νέο Έτος 1999.

Τον περασμένο χρόνο είχαμε την ευκαιρία να οργανώσουμε επιτυχείς εκδηλώσεις που περιγράφονται στο Φυλλάδιο και σκοπεύουμε να συνεχίσουμε τις εκδηλώσεις μας σε αυτό το επίπεδο.

Πριν από 13 χρόνια, όταν ιδρύθηκε η Εταιρία Ελλήνων Επιστημόνων Βόρειας Ρηνανίας - Βεσφαλίας (GREKA), θέσαμε σαν σκοπούς την σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των μελών και την προώθηση κοινωνικών, επιστημονικών και πολιτιστικών σκοπών. Ένα πρώτο πρόβλημα ήταν ο τρόπος επικοινωνίας με τα μέλη που ζουν σε κάποιες μεγαλύτερες αποστάσεις. Σαν μέσον επικοινωνίας επινοήσαμε το Φυλλάδιο, που εκδίδεται συνέχεια για 13 χρόνια. Εκτός από την επικοινωνία, φιλοδοξήσαμε να συμπεριλάβουμε σε αυτό πρωτότυπες εργασίες από Έλληνες και άλλους φίλους επιστήμονες. Το σημερινό τεύχος δικαιώνει την επιθυμία αυτή, αφού περιλαμβάνει πολλά άρθρα που για πρώτη φορά βλέπουν το φως της δημοσιότητας.

Έτσι μπορείτε να διαβάσετε πώς ήλθε ο Γερμανικός διαφωτισμός στην Ελληνική σκέψη, πώς Ελληνικές εκφράσεις και λέξεις εισήλθαν στην Γερμανική γλώσσα, πώς οι Βυζαντινοί διανοούμενοι διατήρησαν την αρχαία επιστημονική παράδοση και την μετέδωσαν βελτιωμένη στην δυτική Ευρώπη. Άλλες εργασίες περιγράφουν την συμβολή της Ρωσίας στην απελευθέρωση της Ελλάδας, την μακροχρόνια ιστορία της Ελληνικής κοινότητας Λειψίας και νέες πτυχές του Κυπριακού προβλήματος.

Γενικά, το Φυλλάδιο έχει φτάσει σε ένα στάδιο ωριμότητας και ελπίζω ότι θα χαρείτε να το διαβάσετε, καθώς και ότι πολλοί από σας θα θελήσετε να μάς στείλετε κάποιο άρθρο σας για την επόμενη έκδοση.

Θέλω να ευχαριστήσω από την στήλη αυτή όλους όσους εσάς βοηθήσατε στις εκδηλώσεις της Εταιρίας και να παροτρύνω όλα τα μέλη να βοηθήσουν, ο καθένας με τον δικό του τρόπο, στην οργάνωση μελλοντικών εκδηλώσεων.

Τέλος, καλωσορίζω θερμά τα νέα μας μέλη.

Με θερμούς χαιρετισμούς,

Ε. Α. Πάσχος

Inhaltsverzeichnis

<i>Χαιρετισμός</i>	5
του Δρα Μιχάλη Σταυρινού, εκ μέρους του Πρέσβη της Κυπριακής Δημοκρατίας και Θεόφιλου Θεοφίλου	
<i>Veranstaltungen des Vereins im Jahr 1998</i>	6
<i>Ελληνική οικονομία και επενδυτικές ευκαιρίες στην Ελλάδα</i>	8
Άννα Διαμαντοπούλου	
<i>Das Zypernproblem: Lösungselemente</i>	11
Heinz A. Richter	
<i>Τα βυζαντινά ψηφιδωτά στη Madaba της Ιορδανίας</i>	14
Μιχαήλ Γ. Κουκάκης	
<i>Der russisch-türkische Krieg 1828 -29 und die Unabhängigkeit v. Griechenland</i> ..	17
Alexander I. Noranovitsch	
<i>Die Mauern von Konstantinopel</i>	19
Marina Chatziioannidou	
<i>Hellas Lipsiensis - Griechen in Leipzig</i>	22
Frank - Thomas Suppe	
<i>Griechische Lehnwörter im deutschen Wortschatz</i>	25
Apostolia Goudousaki	
<i>Περί των σχημάτων των αστέρων</i>	31
Εμμανουήλ Πάσχος και Παναγιώτης Σωτηρούδης	
<i>Ο γερμανικός διαφωτισμός και οι επιδράσεις του στο νεοελληνικό διαφωτισμό</i>	36
Παναγιώτης Νταβαρίνος	
<i>Το διεθνές αλφάβητο Unicode</i>	39
Λεωνίδα Δρίζης	
<i>Ενδοσκοπική Χειρουργική</i>	42
Γεράσιμος Τζιβράς	
<i>Griechische Wissenschaftler und Orthodoxe Kirche in Deutschland</i>	44
Maria Bikakis-Hohn	
<i>Καταστατικό</i>	49
της Εταιρείας Ελλήνων Επιστημόνων Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας	
<i>Mitgliederliste</i>	52
<i>Beitrittserklärung</i>	55

Impressum

Herausgeber:

GREKA – Gesellschaft griechischer Akademiker Nordrhein-Westfalen e.V.

Vorsitzender: Prof. Dr. Emmanuel Paschos, Heiduferweg 51, 44229 Dortmund,
Tel.: 0231 / 73 50 44

Redaktionsleitung:

Prof. Dr. Emmanuel Paschos (verantwortlich)

Gestaltung:

Walter Stolzenberg, Dr.-Ing. Leonidas Drisis

Druck:

Walter Stolzenberg, Recklinghausen

Vorstand

Vorsitzender:

Paschos, Emmanuel, Prof. Dr., Physiker, Heiduferweg 51, 44229 Dortmund.

Stellvertr. - Vorsitzender:

Tzivras, Gerasimos, Dr. med., Chirurg, Gysenbergstr. 51, 44627 Herne.

Kassenwart:

Ramoglou, Anastasios, Dipl.-Chemiker/Lehrer, Drachenfelsstr. 51, 50939 Köln

Schriftführer:

Tsobaneli, Argyro, Rechtsanwältin, Nordseestr. 112, 45665 Recklinghausen.

Beisitzer

Dr.-Ing. Drisis, Leonidas, Cramerstr. 5, 44793 Bochum

Dr. Galani, Evangelia, Doktor Phil., Adlerstr. 12, 44137 Dortmund

Vrettos, Zois, Arzt f. Innere Med.-Kardiologie, Markstr. 15, 58300 Wetter

Die in diesem Heft vorgestellten Artikel und Meinungen geben nicht unbedingt die Meinung der Redaktion und des Vorstands wieder.

Χαιρετισμός

του Δρα Μιχάλη Σταυρινού

εκ μέρους του Πρέσβη της Κυπριακής Δημοκρατίας και Θεόφилου Θεοφίλου

Είναι μεγάλη η χαρά μου και ιδιαίτερη τιμή να βρίσκομαι σήμερα ανάμεσα σας, στον πάντοτε φιλόξενο χώρο της ελληνορθόδοξης Μητρόπολης Γερμανίας και να σας απευθύνω, εκ μέρους του Πρέσβη της Κυπριακής Δημοκρατίας και Θεόφилου Θεοφίλου, ο οποίος απουσιάζει εκτός Γερμανίας, θερμό χαιρετισμό.

Εκφράζοντας θερμές ευχαριστίες για την τιμητική πρόσκληση, που απευθύνεται όχι μόνον προς τον επίσημο εκπρόσωπο της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Γερμανία, αλλά επίσης και προς τον εκπρόσωπο του αγωνιζόμενου Κυπριακού Ελληνισμού, θα ήθελα να σας συγχαρώ για το πολύτιμο έργο που επιτελείτε και για την σημαντική σας προσφορά στην προβολή των εθνικών μας θεμάτων.

Ζώντας σε μία κρίσιμη καμπή της σύγχρονης πορείας του Ελληνισμού, με πολλές προκλήσεις για άξια και ευγενή ανταπόκριση στα οράματα και τους στόχους μιας εκσυγχρονιζόμενης και διευρυνόμενης ευρωπαϊκής οικογένειας, αλλά συγχρόνως και με πολλές προκλήσεις για συνετή και αποφασιστική υποστήριξη των επαπειλούμενων εθνικών δικαίων από ορισμένους οπισθοδρομικούς και επικίνδυνα προκλητικούς συνοίκους της Ανατολικής Μεσογείου, ο ρόλος του απανταχού Ελληνισμού καθίσταται ιδιαίτερα σημαντικός με προεξάρχοντα τον καταλυτικό ρόλο του επιστημονικού δυναμικού της διασποράς.

Ο σύλλογός σας, η Εταιρεία Ελλήνων Ακαδημαϊκών Γερμανίας, δραστηριοποιημένος στο κέντρο του επιστημονικού γίγνεσθαι της Ευρώπης, έχει να επιτελέσει έργο ουσιαστικό και πολυσήμαντο.

Η καταξίωση του καθενός σας στον τομέα του και η ευρύτερη διάκρισή σας στον επιστημονικό στίβο,

αντανακλούν στα εύσημα του Ελληνισμού, που πρώτος ανάμεσα σε όλους τους αρχαίους λαούς συγκρότησε την επιστημονική σκέψη και την ανήγαγε σε απαράμιλλα, και για την σύγχρονη ακόμα εποχή, επίπεδα.

Οι σημερινές πολύπλευρες προκλήσεις και η σημαντικότητα του γερμανικού χώρου στο διεθνές προσκήνιο, αναβιβάζουν την δική σας συνεισφορά σε ακόμα πιο σημαντικές βαθμίδες.

Η ολοκλήρωση, στον χρόνο που έκλεισε, μίας δεκαετούς γόνιμης και παραγωγικής προσφοράς σηματοδοτεί το κλείσιμο μίας λαμπρής περιόδου και την αρχή μίας νέας, που περιλαμβάνει την είσοδο στην νέα χιλιετηρίδα, η αρχή της οποίας αναμένεται να οριοθετήσει τα πλαίσια μίας νέας διεθνούς τάξης πραγμάτων. Η συμβολή σας στην ενεργό και διακεκριμένη συμμετοχή του Ελληνισμού στην επί θύρας ιστορική κοσμογονία, θα πρέπει να συνεχίσει να αποτελεί έναν από τους πρωταρχικούς στόχους της Εταιρείας σας.

Ο Κυπριακός Ελληνισμός και η Κυπριακή Πρεσβεία παρακολουθούν με υπερηφάνεια και εθνική σιγουριά το έργο σας και βρίσκονται πάντοτε στο πλευρό σας, πρόθυμοι να συνδράμουν παντοιοτρόπως στην αποστολή σας.

Με την βεβαιότητα ότι το κλείσιμο της επόμενης δεκαετίας θα βρει την Εταιρεία σας σε ακόμα ψηλότερες κλίμακες επιτυχιών, εύχομαι στον καθένα σας και στις οικογένειές σας ένα γόνιμο, δυναμικό και καταξιωμένο 1998.

Veranstaltungen des Vereins im Jahr 1998

25. Januar, Bonn: Neujahrs-“Wassilopita“-Treffen. Gemütliches Nachmittagstreffen in der griechisch-orthodoxen Metropole. **Erzbischof Augustinos** verkündete eine Neujahrsbotschaft und hat über die Rolle der orthodoxen Kirche und den griechischen Akademikern gesprochen. **Dr. M. Stavri-nos** hat im Namen des Botschafters von Zypern, Herrn **Th. Theofilou**, den Erzbischof und die Mitglieder begrüßt (der Begrüßungstext befindet sich auf einer der folgenden Seiten).

10. Februar, Dortmund: 1998 war Seine Eminenz **Augustinos** 25 Jahre Erzbischof von Deutschland. Unser Verein hat an die Jubiläumsfeier in der Gemeinde “Heilige Aposteln” von Dortmund teilgenommen mit einer Begrüßung und einem kleinen Geschenk an den Erzbischof.

8. März, Dortmund: Diavortrag des Generalkonsuls von Griechenland Herrn **M. Koukakis** mit dem Thema “Die Be-

ziehung Griechenlands zu den Balkanstaaten und die Kooperation im Schwarzen Meer”.

7. Juni, Dortmund: Jahresversammlung und Neuwahlen im Gemeindezentrum St. Petrikirche. Vortrag von Herrn. **Dr. L. Drisis** mit dem Thema “Einführung in das Internet und in seiner Nutzung”.

7. Juli: Der Verein sammelt für eine Spende für die medizinische Versorgung der Griechen am Schwarzen Meer.

7. November, Dortmund: Vortrag der stellv. Ministerin für Entwicklung von Griechenland, Frau **A. Diamantopoulou**, in der Industrie- und Handelskammer Dortmund, mit dem Thema “Die griechische Wirtschaft und Investitionsmöglichkeiten in Griechenland”. Es folgte eine lebhafte Diskussion mit dem Publikum und ein Imbiß im Foyer. Im Rahmen derselben Veranstaltung wurde Herr **Hanno Kaminski** zum Ehrenmitglied des Vereins genannt, in Anerkennung seiner Dienste für die Griechen Deutschlands.

Herr Hanno Kaminski

Herr **Hanno Kaminski** wurde als Sohn österreichischer Eltern in Zwickau geboren. Er hat sein Hotellerie-Studium in Österreich abgeschlossen und ist als Kaufmann rasch zum Direktor aufgestiegen. Er hat 12 Jahre in Griechenland gearbeitet, in Korfu und Rodos, wo er seine Frau Despina kennengelernt und geheiratet hat. Seit 1976 sind die beiden zurück in Deutschland, wobei sie inzwischen in Hamburg, Aachen und Bremen gelebt haben. Seit 1985 ist Herr Kaminski Direktor der Spielbank Hohensyburg.

Vom Anfang an haben er und seine Frau Despina Interesse an den griechischen Aktivitäten gezeigt und diese unterstützt. Er hat vielen Griechen geholfen, insbesondere bei Aktivitäten und Veranstaltungen an den Nationalfeiertagen. Er war und ist engagiert in der Entwicklung der griechischen Wirtschaft.

Für seine Dienste in den griechischen Gesellschaften hat die Gesellschaft der griechischen Akademiker entschieden, ihn zum Ehrenmitglied zu ernennen.

χώρα, όπου το οικονομικό περιβάλλον αλλάζει ριζικά. Οι ξεπερασμένες δομές και νοοτροπίες του παρελθόντος υπερνικούνται και γίνονται οι υποδομές και οικονομικές αλλαγές, οι οποίες εγγυώνται μια ανταγωνιστική και ελεύθερη οικονομία.

Στην περίοδο 1993-1997 επετεύχθη σημαντική οικονομική πρόοδος και σαν αποδείξεις παρουσίασε:

- την μείωση του εθνικού ελλείμματος από 53% στο 3,5% του ΑΕΠ.,
- την μείωση του πληθωρισμού από 13% στο 5%,
- την μείωση των επιτοκίων από 21,2% στο 10,2% και
- την αύξηση του ΑΕΠ κατά 3,5%

7 Νοεμβρίου, Dortmund: Η υφυπουργός Ανάπτυξης της Ελλάδος, κυρία **Άννα Διαμαντοπούλου**, επισκέφθηκε την Γερμανία και μίλησε στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο της πόλης του Ντόρτμουντ. Η κυρία υφυπουργός ήταν προσκεκλημένη από τον Σύνδεσμο Ελλήνων Επιστημόνων του κρατιδίου της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας.

Στην μεγάλη, επίσημη αίθουσα του Επιμελητηρίου, που ήταν κατάμεστη από Έλληνες και Γερμανούς, την υποδέχθηκε ο Διευθυντής του Επιμελητηρίου, κύριος **Christoph Eberhard**, που ανέφερε ότι η Ελλάδα είναι μεν γνωστή για την Μερκούρη και τον Θεοδωράκη, για το ούζο και την ρετσίνα, όμως τα μεγάλα έργα που κάνει να εναρμονίσει την οικονομία της στα πλαίσια της ενωμένης Ευρώπης δεν είναι γνωστά στο ευρύ γερμανικό κοινό. Το ίδιο σημείο τόνισε και ο πρόεδρος της Εταιρείας Επιστημόνων, καθηγητής Φυσικής στο πανεπιστήμιο του Ντόρτμουντ, κύριος Δρ.

Εμμανουήλ Πάσχος, ο οποίος επιπλέον τόνισε, ότι στην εποχή μας λαβαίνουν χώρα μεγάλες αλλαγές και ανακατατάξεις στην Ευρώπη, ώστε να απαιτούνται νέες πρωτοβουλίες και οργανωτικές αλλαγές για να παραμείνουν οι μικρές χώρες, όπως η Ελλάδα, ανταγωνιστικές. Γι αυτόν το λόγο ο κύριος Πάσχος έδωσε τον λόγο στην κυρία υφυπουργό, για να δώσει μια εικόνα για τις νέες υποδομές και προσπάθειες, που συντελούνται στην Ελλάδα.

Η κυρία υφυπουργός μίλησε πειστικά και ανέφερε, ότι η Ελλάδα είναι μια δημοκρατική

ετησίως, το υψηλότερο ποσοστό από κάθε άλλη χώρα-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αυτό το θετικό οικονομικό κλίμα υποστηρίζεται και από την αύξηση εισαγωγών τεχνολογικών αγαθών κατά 30%. Για τους λόγους αυτούς, κατέληξε η κυρία Διαμαντοπούλου, η Ελλάδα αποκτά μια καινούργια και σταθερή οικονομία και παρότρυνε τους Έλληνες της Διασποράς να μεταφέρουν το θετικό αυτό μήνυμα στους Γερμανούς και άλλους Ευρωπαίους.

Ακολούθησε συζήτηση, όπου μίλησαν ο οικονομικός Ακόλουθος της Πρεσβείας, κύριος **Καραβίας**, και ο γενικός Πρόξενος στο Ντύσσελτορφ, κύριος **Γάδης**.

Η βραδιά τέλος έκλεισε με μια ευχάριστη δεξίωση.

(Η ομιλία της κυρίας υφυπουργού δημοσιεύεται στις επόμενες σελίδες)

Ελληνική οικονομία και επενδυτικές ευκαιρίες στην Ελλάδα

Άννα Διαμαντοπούλου

Η κ. Άννα Διαμαντοπούλου είναι υφυπουργός ανάπτυξης

Η οικονομική ανάπτυξη είναι μια διαδικασία σταδιακής αναβάθμισης κατά τη διάρκεια της οποίας το επιχειρηματικό περιβάλλον μιας χώρας εξελίσσεται για να υποστηρίξει όλο και πιο εξεζητημένους τρόπους παραγωγής προς όφελος των πολιτών.

Ο ρόλος του κράτους σε αυτή τη διαδικασία είναι να προβλέπει και να θέτει έγκαιρα σε λειτουργία την υποδομή, τους θεσμούς και τις πολιτικές που απαιτούνται για το πέρασμα σε ακόμα υψηλότερα επίπεδα ανάπτυξης.

Βέβαια, η απλούστερη, αλλά και συνηθέστερη, μορφή κρατικής παρέμβασης για την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης είναι η θέσπιση κινήτρων για τις ιδιωτικές επενδύσεις. Η θέσπιση όμως των κινήτρων αυτών από μόνη της δεν είναι αρκετή εφόσον δεν εξασφαλιστούν οι αναγκαίες συνθήκες για να αποδώσουν οι ιδιωτικές επενδύσεις. Η διαμόρφωση των αναγκών συνθηκών, του κατάλληλου οικονομικού περιβάλλοντος, είναι αποτέλεσμα άσκησης οικονομικής πολιτικής η οποία όσον αφορά τις επενδύσεις αποσκοπεί στην επίτευξη δύο σημαντικών στόχων.

- τη μείωση του κόστους της επένδυσης όπως αυτό εκφράζεται μέσα από το επιτόκιο και
- την αύξηση της αναμενόμενης απόδοσης της επένδυσης.

Ας κάνουμε όμως μία σύντομη ανασκόπηση των συνθηκών που επικράτησαν στην ελληνική οικονομία και οδήγησαν στη συνεχή βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος, με την αύξηση των εισοδημάτων και της κερδοφορίας των επιχειρήσεων, και στην ραγδαία αύξηση του Γενικού Δείκτη Τιμών του Χρηματιστηρίου Αξιών των Αθηνών (τουλάχιστον πριν από τη διεθνή κρίση).

Από το 1994, που άρχισε να ισχύει το Αναθεωρημένο Πρόγραμμα Σύγκλισης με στόχο την ΟΝΕ, και για τέσσερα συνεχόμενα έτη εφαρμογής του, η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, όπως μετρίεται από την αύξηση του πραγματικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), επιταχύνεται όλο και περισσότερο. Συγκεκριμένα από τη μείωση κατά 1,6% που σημείωσε το 1993 το ΑΕΠ, έφθασε να αυξάνεται με ρυθμό 3,5% το 1997. Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τα έτη 1996 και 1997, ο ρυθμός αυτός ξεπερνά το μέσο ρυθμό αύξησης του Ακαθάριστου

Εγχώριου Προϊόντος των χωρών - μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά 1 εκατοστιαία μονάδα. Οι ρυθμοί μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας τόσο το 1996 όσο και το 1997 είναι από τους πιο υψηλούς της τελευταίας δεκαετίας αλλά και από τους πιο υψηλούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στον πληθωρισμό επιτεύχθηκαν επίσης εξίσου θεαματικά αποτελέσματα, αφού ο μέσος δωδεκάμηνος ρυθμός αύξησης του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή την περίοδο 1993-1997, υποχώρησε σχεδόν 9 εκατοστιαίες μονάδες. Ήδη στο μέτωπο του πληθωρισμού έχει καλυφθεί συνολικώς από το 1993 το 70% της απαιτούμενης μείωσης προς το

στόχο - κριτήριο του Μάαστριχ (2,7% περίπου). Το μέγεθος της αντιπληθωριστικής προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας ήταν σχεδόν πενταπλάσιο των υπολοίπων ευρωπαϊκών χωρών. Όσον αφορά τώρα το κόστος κεφαλαίου, που συνδέεται άμεσα με τον πληθωρισμό (αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν σχέση του Φίσερ) μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε προσεγγιστικά το επιτόκιο των ετησίων εντόκων γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου. Το επιτόκιο των ετήσιων τίτλων του δανεισμού του δημοσίου μειώθηκε στο 10,2% από 21,2% το 1993. Η σημαντική

αυτή μείωση, κατά 11 εκατοστιαίες μονάδες, είχε αντίκτυπο και στη μείωση των επιτοκίων χορηγήσεων.

Όσον αφορά το έλλειμμα του δημοσίου τομέα από το 1993 σημείωσε σημαντική μείωση μέσα στο πλαίσιο των στόχων που είχαν τεθεί από το πρόγραμμα σύγκλισης, έτσι από 13,8% του ΑΕΠ το 1993 έχει φτάσει στο 4% το 1997 ενώ οι άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες πέτυχαν μείωση κατά 3,7 μονάδες μόνο. Το μέγεθος της δημοσιονομικής προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας ήταν σχεδόν τριπλάσιο των υπολοίπων ευρωπαϊκών χωρών.

Η σημαντικότερη απόφαση της οικονομικής πολιτικής, τουλάχιστον για το έτος που διανύουμε ήταν η συμμετοχή της δραχμής από 16 Μαρτίου 1998 στον Μηχανισμό των Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συμμετοχή της δραχμής στο ΜΣΙ, ήταν απαραίτητη και κρίσιμη προϋπόθεση αφ' ενός για την ολοκλήρωση της θετικής πορείας της οικονομίας και αφετέρου για την εκπλήρωση ενός εκ των κριτηρίων ένταξης στην ΟΝΕ, συγκεκριμένα αυτού της σταθερής

Οι ρυθμοί μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας τόσο το 1996 όσο και το 1997 είναι από τους πιο υψηλούς της τελευταίας δεκαετίας αλλά και από τους πιο υψηλούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

συναλλαγματικής ισοτιμίας επί δύο χρόνια πριν την ένταξη. Με την συμμετοχή στο ΜΣΙ, ουσιαστικά επιλέχθηκε η ισοτιμία με την οποία η δραχμή θα ενσωματωθεί στο ΕΥΡΩ την 1.1.2001. Η ισοτιμία αυτή είναι κατά 12,3% χαμηλότερη για την δραχμή από την ισοτιμία που ίσχυε μέχρι τη 15.3.1998. Η προσαρμογή πραγματοποιήθηκε για την εξασφάλιση της μακροχρόνιας ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μέσα στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση διότι ανταγωνιστικό νόμισμα σημαίνει ταχύτερη ανάπτυξη, περισσότερη απασχόληση, αυξημένη παραγωγικότητα και εισοδήματα.

Το θετικό οικονομικό κλίμα που περιέγραψα είχε σαφή επίδραση στον όγκο αλλά και την ποιότητα των επενδύσεων στην Ελλάδα.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις στην ελληνική βιομηχανία κατά τη δεκαετία του 90 βρίσκονται σαφώς σε υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με τη δεκαετία του 80. και παρουσιάζουν σταθερή αυξητική πορεία. Κατά το τρέχον έτος οι επενδύσεις αυτές αυξάνονται κατά 7,7% σε σταθερές τιμές, ενώ ο ρυθμός αύξησης των εισαγωγών μηχανολογικού εξοπλισμού προσεγγίζει το 30%.

Ταυτόχρονα, κατά τη δεκαετία του 90 μεταβάλλεται και η σύνθεση των επενδύσεων καθώς δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στις επενδύσεις αντικατάστασης υφιστάμενου παραγωγικού εξοπλισμού, αλλά και διεύρυνσης της παραγωγικής δυναμικότητας για παραγωγή νέων προϊόντων, ενώ έχει μειωθεί η συμμετοχή των επενδύσεων για αύξηση της παραγωγικής δυναμικότητας για ήδη παραγόμενα προϊόντα. Οι επενδύσεις στην Ελλάδα αποσκοπούν δηλαδή στον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής διαδικασίας αλλά και στην κατάκτηση νέων αγορών.

Είναι επίσης σημαντικό να αναφερθεί ότι τη σημαντικότερη επίδραση στην επενδυτική δραστηριότητα έχουν η ζήτηση, οι τεχνολογικές εξελίξεις, και τα κέρδη κάτι που σημαίνει ότι η επενδυτική δραστηριότητα στην Ελλάδα είναι πλέον μία αυτοδύναμη δραστηριότητα που γεννιέται πραγματικά μέσα από τις συνθήκες της αγοράς.

Είμαστε σίγουροι ότι η μέχρι τώρα πορεία της ελληνικής οικονομίας αλλά και η επίτευξη των μελλοντικών της στόχων θα αποφέρουν σημαντικά οφέλη με κυριότερα:

– την αύξηση της εμπιστοσύνης των διεθνών επενδυτικών οργανισμών, στην ελληνική οικονομία, διότι ο περιορισμός των αβεβαιοτήτων και η αύξηση της αξιοπιστίας της οικονομικής πολιτικής θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση θετικών προσδοκιών και αποφάσεων σχετικά με την ανάληψη επενδύσεων .

– την περαιτέρω μείωση των επιτοκίων και κατά συνέπεια αύξηση των επενδύσεων και της απασχόλησης καθώς και του ΑΕΠ.

Δεν είναι όμως μόνο τα θετικά νομισματικά μεγέθη που δίνουν στην Ελλάδα ένα συγκριτικό πλεονέκτημα στο στίβο του διεθνούς οικονομικού ανταγωνισμού. Καθοριστικοί παράγοντες είναι επίσης το φυσικό πλεονέκτημα της θέσης της χώρας αλλά και οι ουσιαστικές υποδομές που αναπτύχθηκαν και αναπτύσσονται. Θέλω να το τονίσω ιδιαίτερα αυτό, ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν μόνο επενδυτικές ευκαιρίες αλλά και οι υποδομές για να στηρίξουν τις επενδύσεις σε ένα μακροχρόνιο ορίζοντα.

Στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας αποτελεί σε διεθνές επίπεδο, αναπτυξιακό και επενδυτικό πλεονέκτημα. Η Ελλάδα ιστορικά, θρησκευτικά, κοινωνικά και οικονομικά συνδέεται ισχυρά με τρεις σημαντικές και δυναμικά αναπτυσσόμενες περιοχές: τα Βαλκάνια, τις Παραμεσόγειες και τις Παρευξείνιες χώρες.

Σημαντικοί παράγοντες εδραιώνουν αυτό το συγκριτικό πλεονέκτημα.

– Με τις χώρες των περιοχών αυτών η Ελλάδα έχει αναπτύξει εδώ και αιώνες σημαντικούς πολιτιστικούς, ιστορικούς, θρησκευτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς δεσμούς.

– Η γεωγραφική της θέση της επιτρέπει να αποτελεί τον κυριότερο φυσικό διαμετακομιστικό και μεταφορικό κόμβο στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μεσόγειο.

– Τα τελευταία τέσσερα χρόνια αναπτύσσονται ενεργειακές, τηλεπικοινωνιακές υποδομές και

χρηματοπιστωτικοί θεσμοί ώστε να καταστεί η Ελλάδα και ενεργειακός και τηλεπικοινωνιακός κόμβος.

– Πολιτικά η Ελλάδα από την εποχή “της πτώσης του Ανατολικού Μπλόκ” αποτελεί τον συνδετικό κρίκο της Ε.Ε. με τις τρεις παραπάνω περιοχές.

Ο νέος αναπτυξιακός νόμος μέσα στα πλαίσια της πολιτικής που ακολουθείται στην Ε.Ε. για βιομηχανική ανάπτυξη, δίνει έμφαση στην ενίσχυση της Διεθνούς Ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και κυρίως των ΜΜΕ αλλά και στην αειφόρο ανάπτυξη και στη βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης. Για το σκοπό αυτό μέσα από τον Αναπτυξιακό Νόμο παρέχονται επιδοτήσεις και φορολογικά κίνητρα για την προώθηση δράσεων και πρωτοβουλιών που αφορούν τόσο τις υπάρχουσες όσο και τις νέες επιχειρήσεις. Στις νέες επιχειρήσεις έμφαση δίνεται στις επιδοτήσεις ενώ στις υπάρχουσες στα φορολογικά κίνητρα.

Ο Αναπτυξιακός Νόμος είναι ένα νέο εργαλείο που στηρίζεται σε μοντέρνες χρηματοπιστωτικές παραμέτρους και κυρίως στο leasing.

... που σημαίνει ότι η επενδυτική δραστηριότητα στην Ελλάδα είναι πλέον μία αυτοδύναμη δραστηριότητα που γεννιέται πραγματικά μέσα από τις συνθήκες της αγοράς.

Η φιλοσοφία του Αναπτυξιακού Νόμου δεν είναι ο απλός εκσυγχρονισμός και η προώθηση μόνο της αγοράς παγίων αλλά η ενίσχυση επιχειρήσεων που έχουν ολοκληρωμένα σχέδια.

Τέλος περιλαμβάνει και πρόβλεψη για την αντιμετώπιση επιχειρήσεων που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα.

Τα τελευταία δύο χρόνια για τη μείωση της απόστασης μεταξύ των ελληνικών και ξένων επιχειρήσεων, διαμορφώθηκε ένα νέο θεσμικό πλαίσιο που διευκολύνει συνενώσεις, joint venture και εξαγορές εισηγμένων ή μη επιχειρήσεων καθώς επίσης και ένα νέο υποστηρικτικό πλαίσιο που ευνοεί τις δικτυώσεις και τις συνεργασίες των επιχειρήσεων.

Στην προσπάθεια προσέλκυσης ξένων επενδύσεων το κατ' εξοχήν εργαλείο είναι το ΕΛΚΕ (Ελληνικό Κέντρο Επενδύσεων). Ρόλος του είναι η προσέλκυση, η προώθηση και η υποστήριξη επενδυτικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα καθώς και η επέκταση των διεθνών συνεργασιών ελληνικών εταιρειών.

Στην Ελλάδα παράλληλα με τη δημιουργία ευνοϊκού επενδυτικού κλίματος, ενισχύονται και οι υποδομές ώστε να στηριχθεί η οικονομία σε ένα μακροχρόνιο ορίζοντα.

Η ενίσχυση αυτή επιτυγχάνεται με:

- Την δημιουργία θεσμικού πλαισίου που ευνοεί την συγκέντρωση επιχειρήσεων σε κοινή χωροθεσία (ΒΕΠΕ)
- Την προώθηση και την σύντομη ολοκλήρωση των μεγάλων αναπτυξιακών έργων, εθνικοί οδικοί άξονες, λιμάνια, αεροδρόμιο Σπάτων, Μετρό Αθήνας.
- Την ολοκλήρωση των αποκρατικοποιήσεων και τον εκσυγχρονισμό του Δημόσιου Τομέα με διατήρηση στο κράτος του ελέγχου και της ρύθμισης της αγοράς.
- Την ανάπτυξη των απαραίτητων υποδομών για την "Κοινωνία της Πληροφορίας", όπως το Ηλεκτρονικό Εμπόριο για το οποίο έχει σχεδιασθεί Εθνική Στρατηγική

Πολιτική με έμφαση στα κλαδικά έργα EDI, στα Πρότυπα Έργα Ηλεκτρονικού Εμπορίου και στα Ηλεκτρονικά Κέντρα Εμπορίου.

- Την ανάπτυξη και απελευθέρωση των τηλεπικοινωνιών με την επιτυχή μετοχοποίηση του ΟΤΕ
- Το πλαίσιο μιάς ενεργειακής πολιτικής που εκφράζει αφ' ενός την ισορροπία μεταξύ της παρέμβασης του κράτους στον ενεργειακό εφοδιασμό και στην προστασία του περιβάλλοντος και αφ' εταίρου μιά απελευθερωμένη αγορά που λειτουργεί σε συνθήκες ανταγωνισμού με τελικό στόχο τη μείωση του ενεργειακού κόστους

Τη ραγδαία ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος, την απελευθέρωση των τραπεζικών υπηρεσιών, τη δημιουργία εταιρειών venture capital, τον εκμοντερνισμό του λογιστικού συστήματος και την θεσμική υποστήριξη

Κυρίες και Κύριοι,

Η συνεχής πορεία προς την ανάπτυξη αποτελεί μείζονα εθνικό στόχο και θα προσδιορίσει την πορεία της χώρας τις επόμενες δεκαετίες. Θα συμβάλει αποφασιστικά στην εξασφάλιση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας στο διεθνές οικονομικό σύστημα, και στην ισότιμη συμμετοχή της Ελλάδας σε ένα παγκόσμιο πυρήνα λήψης αποφάσεων.

Ο τρόπος που θα πετύχουμε το στόχο αυτό είναι η υποστήριξη του εκσυγχρονισμού της ελληνικής οικονομίας μέσω της ενίσχυσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της.

Είμαστε τόσο σίγουροι για την επίτευξη του στόχου που έχουμε θέσει και έχουμε συμβάλει τόσο με την πολιτική μας προς στην κατεύθυνση αυτή που η επίτευξή του δεν αποτελεί για εμάς στοίχημα αλλά επένδυση.

Das Zypernproblem: Lösungselemente

Heinz A. Richter

Herr Heinz Richter ist Professor für Neuere Geschichte an der Universität Mannheim. Er lehrt schwerpunktmäßig neuere griechische und zypriotische Geschichte

Seit 1974 ist Zypern ein geteiltes und zu einem Drittel ein besetztes Land. Seit 23 Jahren bemühen sich internationale Institutionen und einzelne Staaten um eine Lösung. Es würde den Rahmen dieses Aufsatzes bei weitem sprengen, wenn man versuchen würde, diese Anstrengungen auch nur skizzenhaft nachzuzeichnen. Dennoch soll versucht werden, einige für die Lösung des Zypernproblems relevante Aspekte herauszuarbeiten.

Für die wichtigsten Probleme sind eigentlich schon seit langem die Lösungen gefunden, nur fehlt primär auf der türkischen Seite der politische Wille, sie in reale Politik umzusetzen. Das Problem der Staatsform wurde schon 1977 im *High Level Agreement* zwischen Makarios und Denktasch ausgehandelt: Zypern sollte eine bikommunale und bizonale Föderation sein. Es sollten Kantone mit unterschiedlichen ethnischen Schwerpunkten entstehen. Für eine Übergangszeit würden die drei Freiheiten der Bewegung, des Eigentums und der Niederlassung eingeschränkt sein. Wäre der politische Wille zur Lösung vorhanden gewesen, hätte auf dieser Grundlage das Zypernproblem einer Lösung zugeführt werden können. Statt dessen proklamierte Denktasch zunächst einen türkischen Teilstaat Zypern und rief 1983 in einem Akt von völkerrechtswidriger Sezession die "Türkische Republik von Nordzypern" aus, die bis heute nur von der Türkei als Staat anerkannt wird.

Nach offiziellen Angaben aus Ankara und Nordnikosia ist das mittelfristige außenpolitische Ziel die Erlangung der Anerkennung. Zwar verwendet Denktasch den Begriff "Föderation", aber bei genauerer Betrachtung ist unschwer zu erkennen, daß er darunter eine lose Konföderation versteht. Der Süden strebt nach einer bundesstaatlichen Lösung mit einer starken Zentralregierung, der Norden möchte die zukünftige Zentralregierung so schwach wie möglich halten. Eine Rückkehr zu einem verbesserten *Status quo ante* scheint ausgeschlossen. An den Dutzenden von Lösungsvorschlägen der UNO, des Europarats, der EU usw., die alle die schon erwähnten Lösungselemente enthalten, ist man in Ankara und im Norden der Insel aus Mangel an politischem Willen, wie UN Generalsekretär Butros Ghali 1996 feststellte, nicht interessiert.

Ein weiteres zentrales Problem ist die Überwindung des tiefen Mißtrauens beider Seiten. Die Verhandlungen der letzten 23 Jahre zeigen deutlich, daß alle Rahmenpläne, Globallö-

sungen und Maßnahmen für vertrauensbildende Maßnahmen am mangelnden Vertrauen beider Seiten scheitern. Allerdings gewinnt man in letzter Zeit gelegentlich den Eindruck, daß das angeblich vorhandene Mißtrauen nur vorgeschoben ist. Die Verhandlungen über den Deal Varosa gegen Nicosia International Air Port scheiterten an einem solch lächerlichen Detail, daß man berechnete Zweifel hegen darf, ob ein Schritt in Richtung einer Lösung von Denktasch überhaupt gewünscht wird [1]. Um die gegenseitige Furcht zu verringern, wurde vom Süden verschiedentlich die totale Entmilitarisierung der Insel vorgeschlagen [2]. Der Norden lehnte dies mit der Begründung ab, daß man damit zu den unsicheren Zuständen von 1963 zurückkehre. Die Konsequenz war, daß der Süden, um sich vor der starken türkischen Militärpräsenz zu schützen, nun seinerseits anfang, sich mit

– primär defensiven – Waffen zu rüsten [3]. Der Norden modernisierte daraulhin ebenfalls seine Waffensysteme. Heute ist Zypern ein waffenstarrer Platz; laut UNO ist Nordzypern das am höchsten militarisierete Gebiet der Welt [4]. Eigentlich verstünde es sich von selbst, daß die potentiellen westlichen Waffenlieferanten sich angesichts der Spannungen Zurückhaltung auferlegen. Die USA haben dies getan, indem sie z.B. seit einem Beschluß des US-Senats bei Waffenhilfe an Griechenland und die Türkei eine Quote von 7:10 beachten. Die Bundesrepublik

hat sich in der Vergangenheit diese Selbstbeschränkung nicht auferlegt.

Eine Entmilitarisierung der Insel bedeutet keinesfalls, wie von türkischer Seite immer wieder vorgebracht wird, die Schaffung einer unsicheren Lage. Die innere Sicherheit der Insel würde von UN-Polizeikontingenten oder einer verstärkten internationalen Friedenstruppe gewährleistet werden, die durch die Einsparungen im Verteidigungshaushalt der Republik finanziert werden könnten. Die Reduzierung der enormen Verteidigungsausgaben würde die Schaffung eines Aufbaufonds für den heruntergewirtschafteten Norden erlauben, was mittelfristig zu dessen wirtschaftlicher Erholung führen könnte.

Seit 1996 besteht ein Verteidigungsbündnis Zyperns mit Griechenland. Am grundsätzlichen Problem der militärischen Lage hat sich dadurch nichts geändert: Die riesige geographische Distanz zwischen Griechenland und Zypern verhindert eine effiziente Luftverteidigung des zypriotischen Luftraumes durch die griechische Luftwaffe, deren Flugzeuge über 30 Minuten benötigen würden, um über der Insel zu

Für die wichtigsten Probleme sind eigentlich schon seit langem die Lösungen gefunden, nur fehlt primär auf der türkischen Seite der politische Wille, sie in reale Politik umzusetzen.

erscheinen. Im Gegensatz dazu beträgt die Flugzeit der türkischen Luftwaffe ca. fünf Minuten. Die griechischen Flugzeuge müßten nach kurzer Zeit zum Wiederauftanken zu ihrer Basis zurückkehren. Ein in der Nähe von Paphos geplanter Militärflughafen bringt wenig Abhilfe, da er im Konfliktfall wohl das erste Ziel der türkischen Luftwaffe wäre. Ob die von der zypriotischen Regierung bestellten russischen Flakraketen dies völlig verhindern könnten, darf bezweifelt werden. Auf dem Marinesektor ist die Lage nicht besser. Zypern selbst unterhält weder Luft- noch Seestreitkräfte; griechische Kriegsschiffe würden auf dem Marsch zu ihrem Einsatzgebiet bei Zypern wohl auf starke Feindeinwirkung stoßen. Eine Stationierung von griechischen Truppen über das im Garantievertrag festgelegte 900 Mann starke Kontingent hinaus, ist völkerrechtlich nicht zulässig und wäre – falls man insgeheim doch versuchen sollte, doch Truppen nach Zypern zu entsenden – äußerst schwierig zu bewerkstelligen, da alle Truppen Griechenlands der NATO unterstehen.

Das Verteidigungsbündnis verknüpft aber andererseits die zypriotische Entwicklung mit der Entwicklung in der Ägäis, was fatale Folgen haben könnte, denkt man an die jüngsten Entwicklungen in diesem Raum (Imia-Krise, Gavdos). Ankara ist der Meinung, daß dadurch das militärische Gleichgewicht in der Ägäis gestört worden sei [5]. Die bisherige zypriotische Militärdoktrin lautete: Hinhaltender Widerstand bis das internationale Crisis Management durch UNO und USA wirksam und die Aggression gestoppt wird. Da man sich aber nicht ganz sicher war, ob dieses auch rechtzeitig wirksam würde, schloß man das Verteidigungsbündnis mit Griechenland, das dadurch eine Art Rückversicherungskarakter erlangte. Ob dieses Kalkül aufgeht, wird sich hoffentlich nie zeigen müssen. Aber auch so gewinnt man den Eindruck, daß dieses Bündnis die Nerven aller griechischen und griechisch-zypriotischen Beteiligten beruhigt, was wiederum eine größere Gelassenheit in kritischen Situationen ermöglicht und so eine friendenserhaltende Wirkung haben könnte.

In Nordzypern gibt es ein demographisches Problem. Zum Zeitpunkt der Teilung 1974 hatten auf der Insel rund 106.000 türkische Zyprioten gelebt. In den folgenden Jahren kam es aufgrund der schlechten wirtschaftlichen Lage und des politischen Drucks zu einer starken Auswanderung vor allem nach Großbritannien. Nach Angaben von türkisch-zypriotischer Seite sollen insgesamt 70.000 Menschen die Insel verlassen haben [6]. Dennoch nahm die Zahl der türkischen Zyprioten angeblich zu. Das Phänomen ist durch die Ansiedlung von 80.000 anatolischen Türken in Zypern zu erklären, die schon heute, nach Angaben aus Nordzypern, fast die Zahl der türkischen Zyprioten erreicht hat [7]. Anfangs hatten die türkischen Zyprioten die Festlandstürken als Befreier begrüßt, inzwischen ist die Begeisterung stark abgekühlt.

Ankaras Politik der Veränderung der demographischen Zusammensetzung durch freiwillige oder erzwungene Ansiedlung anatolischer Türken empörte die türkischen Zyprioten. Denktaschs politischer Kurs der ständigen Bevorzugung der Siedler, die einen großen Teil seines Wählerpotentials bilden, hat zu einem Entfremdungsprozeß geführt. Viele betrachten die Einwanderer als Besatzer. Die Konfrontation mit den Türken des Mutterlandes führte dazu, daß viele türkische Zyprioten ihre eigene zypriotische Identität entdeckten und feststellten, daß sie mit ihren griechischen Landsleuten viel mehr gemeinsam hatten, als mit den "Anatoliern". Die Konfrontation mit den Fremden führte dazu, daß in der Zwischenzeit sogar eine Diskussion über "Cypriotness" begonnen hat [8]. Diese Entdeckung führte bei einem Teil der Zyprioten auf beiden Seiten zu einem wachsenden Verständnis für die andere Seite. Beide Seiten erkennen, wo man in der Vergangenheit Fehler gemacht hat und welche Ängste die jeweils andere Seite ausgestanden haben muß. Diese neue Haltung erlaubt ein *Rapprochement* der beiden Volksgruppen auf einer neuen Basis.

Auch in der Politik gibt es neue Ansätze. Neben Denktasch gibt es im Norden durchaus politische Kräfte, die einen anderen Kurs steuern und eine Lösung anstreben. Mit der linksgerichteten Republican Turkish Party oder der Communal Liberation Party des ehemaligen Bürgermeisters von Nordnikosia, Mustafa Akinci, der jahrelang mit seinem Kollegen aus dem südlichen Teil der Stadt, Lellos Dimitriades, aufs beste zusammengearbeitet hat (*Nicosia Master Plan*), wäre eine vernünftige, zypriotische Lösung des Problems vorstellbar. Allerdings scheint der Weg, den der ehemalige Vorsitzende der Republican Turkish Party, Özker Özgür, versuchte, nicht ans Ziel zu führen. Nach Wahlerfolgen war Özgür bereit gewesen, sich mit seiner Partei an der Regierung zu beteiligen und ging eine Koalition mit

den herrschenden Kräften ein. Er mußte feststellen, daß er auch als Vizepremierminister nichts bewegen konnte. Die Entscheidungen wurden nach wie vor von Denktasch bzw. der türkischen Botschaft getroffen. Dies veranlaßte ihn zum Rücktritt. Zugleich ist eine gegen Denktasch gerichtete Politik auch bis zu einem gewissen Grad riskant. Wer sich zu weit vorwagt, wird bestraft. Als 1996 die Menschenrechtskommission des Europarats eine Beschwerde Zyperns wegen Verstößen Ankaras gegen die Menschenrechte zuließ, wurde ein türkisch-zypriotischer Journalist, Kutlu Adah, der bereit war, als Zeuge in Straßburg auszusagen, ermordet [9].

Die Lösung des Gesamtproblems liegt in Ankara beim Nationalen Sicherheitsrat, der von den Militärs dominiert wird. Erst wenn diese eine Lösung für opportun halten, wird sich an der Intransigenz Denktaschs etwas ändern. Für den Süden der Insel stellt der EU-Beitritt eine Art Lebensversiche-

Aber auch so gewinnt man den Eindruck, daß dieses Bündnis die Nerven aller griechischen und griechisch-zypriotischen Beteiligten beruhigt, was wiederum eine größere Gelassenheit in kritischen Situationen ermöglicht und so eine friendenserhaltende Wirkung haben könnte.

rung dar. Für den Norden Zyperns würde der EU-Beitritt nicht nur wirtschaftliche Vorteile bringen, sondern auch die Lösung des Sicherheitsproblems, denn in den Staaten der EU werden im Normalfall die Menschenrechte respektiert. Die Regierung Zyperns hat sich die letzten Jahre bemüht, ihr Land auf EU-Kurs zu bringen. Zypern erfüllt schon heute alle Beitrittskriterien, ja es wird für die EU auch ökonomisch eine Bereicherung bilden, wahrscheinlich sogar zum Nettozahler werden. Das einzige Problem ist seine Teilung. Die Drohung Denktaschs, er werde bei einem einseitigen Beitritt der Republik Zypern, den Norden zu einer türkischen Provinz machen, ist wenig glaubwürdig. Einerseits ist der Norden schon fast in die Türkei integriert, andererseits würde Denktasch seinen Status als Präsident eines "unabhängigen Staates" verlieren. Außerdem würde eine Annexion des Nordens der Insel, die EU derart brüskieren, daß die Tür für einen EU-Beitritt Ankaras für sehr lange Zeit geschlossen sein dürfte [10]. Die türkische Politik der Nicht-Lösung nähert sich ihrem Ende. Zypern wird in nicht allzu ferner Zeit EU-Mitglied werden, wodurch seine Grenzen zu EU-Außengrenzen und damit unantastbar werden.

Hoffentlich werden bestimmte europäische Politiker nicht der Forderung türkischer Hardliner, daß ein EU-Beitritt erst nach einer Lösung erfolgen darf und die Verhandlungen bis zu einer Lösung abubrechen seien, nachgeben. Andererseits sollte auch eine Politik vermieden werden, die die türkischen Zyprioten zu Opfern der Auseinandersetzung der EU und der Türkei werden läßt. Beide zypriotische Gesellschaften sind ihrer politischen Kultur nach europäische Gesellschaften, und Europa sollte dies endlich zur Kenntnis nehmen und

demgemäß handeln. Die Zyprioten haben ihre Hoffnung auf Europa gesetzt und sich auch psychologisch auf den Beitritt eingestellt. Europa sollte ihnen dies durch einen zügigen Beitritt honorieren.

Literatur

- [1] Heinz A. Richter, "Eine neue Runde im Poker um Zypern: Varsosa versus Nicosia Airport" *Thetis* 1(1994), pp. 108-18.
- [2] So in einem Schreiben von Glafkos Clerides an UN Generalsekretär Kofi A. Annan vom 29. September 1997
- [3] Die Bestellung von 5 300 Flugabwehrraketen in Rußland widerspricht dem nicht; es sind defensive Waffen, um die im Konfliktfall totale Lultherrschaft der türkischen Luftwaffe abzuwehren.
- [4] S/1994/680.
- [5] *Cyprus Weekly* (14 November 1997), p. 4.
- [6] *Zypern Nachrichten* 11:8 (November 1997), p. 2: in den Jahren der interkommunalen Unruhen (1963-4) verließen hingegen nur 7.000 türkische Zyprioten die Insel.
- [7] *Ibidem*, auf der Grundlage von Angaben in *Sabah*.
- [8] Siehe die Beiträge von Kudret Akay in *Thetis* 2 und 4.
- [9] *The Cyprus Weekly* (12 July, 1996), p. 7; (23 August, 1996), p. 1f.
- [10] Der bekannte türkische Journalist All Birand meinte dazu in der Zeitung *Sabah* am 11. November 1997: "If Turkey annexes the TRNC, the EU doors will be closed in Turkey's face and never opened again. Washington-Ankara relations, for their part, will suffer a major blow." Zitiert nach *Cyprus Weekly* (14 November 1997), p. 4.

Τα βυζαντινά ψηφιδωτά στη Madaba της Ιορδανίας

Μιχαήλ Γ. Κουκάκης

Ο κ. Μιχαήλ Κουκάκης είναι γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Λειψία

Η Madaba (Μάνταμπα) είναι μια πόλη περίπου 40 χιλιάδων κατοίκων, που βρίσκεται νότια/νοτιοδυτικά της πρωτεύουσας της Ιορδανίας Αμμάν. Στα ελληνικά η πόλη έχει το παλαιότερο χριστιανικό της όνομα Μαδηβά, ενώ συναντώνται και οι γραφές Μηδαβά ή Μιδαβά. Η πόλη έχει μακρά ιστορία. Μνημονεύεται ήδη στην Παλαιά Διαθήκη (ως Μαιδαβά, Ιησούς Ναυή ΙΓ.9), ως η κυρία πόλη στο υψίπεδο του Μωάβ, που κατέκτησαν οι ισραηλιτικές φυλές (Αριθμοί ΚΑ .30). Ανακατακτήθηκε από τους Μωαβίτες, για να περιέλθει αργότερα υπό τους Ναβαταίους Αραβες, από τους οποίους αργότερα την κατέκτησαν οι Μακκαβαίοι (Α Μακκαβαίων Θ.35). Αρχές του β αιώνα μ.Χ. η Μαδηβά και η περιοχή της αποτελούν τμήμα της ρωμαϊκής Provincia Romana. Ο χριστιανισμός απλώνεται ταχύτατα στην περιοχή ήδη στους πρώτους μ.Χ. αιώνες και η Μαδηβά έχει να παρουσιάσει και αυτή τους μάρτυρες της κατά τους μεγάλους διωγμούς της νέας θρησκείας επί αυτοκράτορος Διοκλητιανού. Ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος από την Καισάρεια αναφέρει το χωριό Κουραγιάτ (Qurayāt), νότια της Μαδηβά, ως χριστιανικό χωριό ήδη από τις αρχές του 4ου μ.Χ., ενώ η ίδια η Μαδηβά για πρώτη φορά αναφέρεται επίσημα ως χριστιανική στα πρακτικά της Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας, όπου ο Μητροπολίτης Bostra Κωνσταντίνος υπογράφει και ως εκπρόσωπος του Γαϊανού, Επισκόπου Μηδαβιτών. Προφανώς η πόλη είχε ασπασθεί το Χριστιανισμό πολύ νωρίτερα.

Η ακμή της Μαδηβά κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες συνεχίζεται και αφ' ότου η περιοχή περιέρχεται στο Βυζάντιο, οπότε γνωρίζει αίγλη, αν κρίνουμε από τα πολλά χριστιανικά μνημεία στην ίδια την πόλη και όλη την γύρω της περιοχή. Το όνομα του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, που διέταξε να κατασκευασθεί μεγάλη δεξαμενή νερού (στέρνα) στα βόρεια της πόλης, αναγράφεται στον τοίχο της δεξαμενής, έξω από μια ορθόδοξη εκκλησία της εποχής. Η χριστιανική ακμή της Μαδηβά συνεχίζεται και μετά την κατάκτηση της περιοχής από τους Πέρσες μέσα του 7ου αιώνα, και λίγο αργότερα από τους Άραβες. Χριστιανοί επίσκοποι στη Μαδηβά αναφέρονται σε ψηφιδωτά μέχρι και το 785. Μετά τα τέλη

του 8ου αιώνα δεν βρίσκουμε αναφορές στην παλαιά χριστιανική κοινότητα της Μαδηβά, από θραύσματα αγγείων όμως συνάγεται ότι εξακολουθούσε να υπάρχει ως πόλη ή χωριό μέχρι και την περίοδο των Μαμελούκων, μετά την οποία εγκαταλείφθηκε, για να αναζωογονηθεί τέλη του 19ου αιώνα.

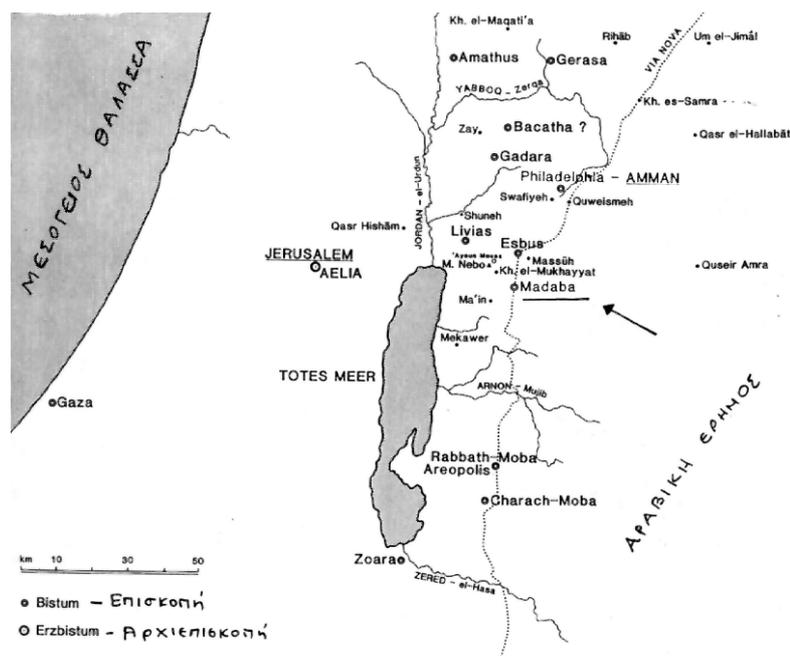
Σήμερα η πόλη γνωρίζει και πάλι ακμή, που την οφείλει κατά μέγα μέρος στο ότι η τόσο ίδια και η γύρω κοντινή περιοχή φιλοξενούν ένα σημαντικό αριθμό πρωτοχριστιανικών και βυζαντινών εκκλησιών με ψηφιδωτά, που ίσα τους, σε αριθμό και ομορφιά, μόνο στην Κωνσταντινούπολη, τη Ραβέννα, τη Θεσσαλονίκη μπορεί κανείς να απολαύσει. Τις πόλεις εκείνες, δηλαδή, που την περίοδο του Ιουστινιανού, αλλά και αργότερα,

πλουτίστηκαν μεταξύ άλλων και με τα ψηφιδωτά, τα οποία στόλιζαν τους μεγαλοπρεπείς ναούς της ανατολικής ρωμαϊκής - βυζαντινής - αυτοκρατορίας. Και μπορεί τα ψηφιδωτά της Madaba να μην έχουν την αυτοκρατορική μεγαλοπρέπεια των αντίστοιχών τους των μεγαλουπόλεων της ιουστινιανής αυτοκρατορίας, έχουν όμως μια αμεσότητα, μια φρεσκάδα και μια γλυκύτητα, θα έλεγε κανείς, που μόνο έργα μεγάλης τέχνης μπορούν να διεκδικήσουν.

Τα ψηφιδωτά της Μαδηβάς και της υπόλοιπης Ιορδανίας δεν πρέπει να ήταν, βέβαια, έργα απλοϊκών καλλιτεχνών, αλλά

έστω και αν οι δημιουργοί τους ήταν καλλιτέχνες της βυζαντινής "περιφέρειας", μακριά από το κέντρο της πολιτικής και καλλιτεχνικής δραστηριότητας της αυτοκρατορίας, όμως κάτεχαν καλά την τέχνη τους. Μερικά ψηφιδωτά στη Μαδηβά οδηγούν τους μελετητές στην εκτίμηση ότι λειτουργούσε εκεί σχολή ψηφιδογραφίας. Έτσι δικαιολογείται ακόμη περισσότερο και ο μεγάλος αριθμός ψηφιδωτών που υπάρχει στην ευρύτερη περιοχή. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, η Μαδηβά να υπήρξε κέντρο "εξαγωγής" καλλιτεχνών της τέχνης αυτής σε ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή, η οποία τον 5ο, 6ο και 7ο αιώνα έχει να παρουσιάσει μεγάλα κέντρα, που συνέχισαν να ακμάζουν και μετά την περίοδο ακμής τους κατά την ελληνιστική και μετά κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, ως κέντρα χριστιανισμού πλέον στη Συρία, την Υπεριορδανία και την Παλαιστίνη.

Όταν το 1896 η ορθόδοξη χριστιανική κοινότητα της Μαδηβάς αποφάσισε να τοποθετήσει πλακάκια στο δάπεδο του καινούργιου ναού του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος μόλις είχε χτιστεί πάνω στη θέση του πρωτοχριστιανικού ναού που προϋπήρχε εκεί, ανακαλύφθηκε ένα θαυμάσιο ψηφιδωτό, ένα κομμάτι του οποίου είχε ήδη εντοπισθεί το 1890. Δυστυχώς οι εργασίες “αποκατάστασης” του δαπέδου το 1896 είχαν ήδη προχωρήσει και οι προφανώς μη γνωρίζοντες εργάτες, που ανέσκαπταν το δάπεδο, είχαν καταστρέψει ένα σημαντικό τμήμα του ψηφιδωτού, όταν ο διάκονος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Κλεώπας Κοικυλίδης, που βρισκόταν στη Μαδηβά, αντιλήφθηκε την αξία του τμήματος που είχε απομείνει, ευτυχώς ίσως του σημαντικότερου. Σταμάτησε τις εργασίες, προστάτευσε με ένα ξύλινο κιγκλίδωμα το ψηφιδωτό, ενημέρωσε σχετικά το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων και δημοσίευσε κατόπιν μια σύντομη εργασία για το σημαντικό εύρημα.

Το ψηφιδωτό της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου της Μαδηβά είναι ο πρώτος και μοναδικός στο είδος του ψηφιδωτός χάρτης των Αγίων Τόπων της εποχής των μέσων του 6ου αιώνα μ.Χ., οπότε φιλοτεχνήθηκε, ο οποίος “αποτελεί μνημείο πολύτιμο ως γεωγραφικό, συμβολικό χριστιανικό, αλλά και ελληνορθόδοξο τεκμήριο, αφού όλες οι επιγραφόμενες πόλεις, τα τοπωνύμια και τα φυσικά στοιχεία του (λίμνες, όρη, τοπία, πηγές κλπ.) είναι γραμμένα στην ελληνική γλώσσα”, όπως επισημαίνει ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γ.Π. Λάββας σε κατατοπιστικό άρθρο του στην Κυριακάτικη Καθημερινή της 9.11.1997, στο οποίο, πέραν της περιγραφής, δίδονται σημαντικά στοιχεία για την εν γένει σημασία, όχι μόνο θρησκευτική, του ανεκτίμητου και ασύγκριτου αυτού ευρήματος.

Το σωζόμενο τμήμα (10,5 επί 5 μέτρα, με μεγάλα κενά ανάμεσα) είναι τμήμα ενός τεράστιου ψηφιδωτού που αρχικά, όπως εκτιμούν οι πιό πρόσφατες έρευνες, θα πρέπει να κάλυπτε έκταση περίπου 93 τετραγωνικών

μέτρων του δαπέδου του ναού (βλ. και παραπάνω άρθρο) και παρίστανε ολόκληρη την περιοχή από την Τύρο και Σιδώνα του Λιβάνου μέχρι και τις εκβολές του Νείλου ποταμού στην Αίγυπτο, περιγράφοντας την περιοχή της Βίβλου και περιοχές της Υπεριορδανίας. Στο ένα τρίτο - με πολλά κενά - που σώθηκε, παρουσιάζονται μεταξύ άλλων η Νεκρά Θάλασσα και ο Ιορδάνης ποταμός, πολλές πέριξ περιοχές και - το σπουδαιότερο - η “Αγία Πόλις Ιερουσαλήμ” με την προοπτική ιπτάμενου πουλιού (Vogelperspektive, bird-eye-view). Από τα τοπωνύμια, που αναφέρονται στο σωζόμενο τμήμα του χάρτη, έχουν εντοπισθεί ήδη περί τα 190. Σε δύομισι εκατομμύρια υπολογίζονται τα μικρά χρωματιστά τετραδάκια που θα χρησιμοποιήθηκαν για ολόκληρο το χάρτη, 800 χιλιάδες περίπου, αριστοτεχνικά τοποθετημένα, είναι όσα απόμειναν στη θέση τους, για να μας δίνουν σήμερα την

δυνατότητα να απολαμβάνουμε, έστω και λειψό, το μεγάλο αυτό έργο.

Ο χάρτης είναι το γνωστότερο ψηφιδωτό της Μαδηβά, που προσελκύει χιλιάδες επισκέπτες, δικαιολογημένα. Εξ ίσου, όμως, σημαντικά είναι και τα υπόλοιπα ψηφιδωτά που βρίσκονται σε παλιές εκκλησίες, αλλά και σε ιδιωτικές κατοικίες, που ανήκουν σε οικογένειες της πόλης, τα οποία την κάνουν πραγματικό μουσείο βυζαντινής χριστιανικής τέχνης, προσφέροντας στους αναλυτές και τους επισκέπτες, πέραν της ασύγκριτης οπτικής απόλαυσης, και πολύτιμα ιστορικά στοιχεία.

As αναφέρουμε εδώ, πολύ σύντομα, την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, με το εκπληκτικό ψηφιδωτό της Θάλασσας, αλλά και τα άλλα που στολίζουν ολόκληρο το δάπεδό της (πριν λίγα χρόνια έγινε μεγάλης έκτασης συντήρησή το ναού και των ψηφιδωτών του, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου προγράμματος). Επίσης, τις εκκλησίες της Παρθένου Μαρίας και του Προφήτη Ηλία με μία κρύπτη, τον καθεδρικό ναό της Μαδηβάς, τα παρεκκλήσια του Μάρτυρα Θεοδώρου και της Βάπτισης, την εκκλησία El-Khader, τις εκκλησίες των οικογενειών Sunna και Salayta. Θα αναφέρουμε επίσης τη σημαντική συλλογή ψηφιδωτών του Μουσείου της Madaba και εκείνα που στόλιζαν βυζαντινές οικίες της πόλης, όπως το ψηφιδωτό με τις βακχικές σκηνές και το εκπληκτικό ψηφιδωτό της Αίθουσας Ιππολύτου.

Τον 6ο αιώνα, η Επισκοπή της Μαδηβά - της νοτιότερης πόλης της Provincia Arabia με πρωτεύουσα την Bostra στη σημερινή Συρία - εκτεινόταν προς τα δυτικά μέχρι το ιερό βουνό Nebo (9 χιλιόμετρα από τη Μαδηβά / στην παλαιά Διαθήκη - Δευτερονόμιο ΛΔ - αναφέρεται ως Ναβαύ και ως ο τόπος όπου απέθανε και ετάφη ο Μωυσής) και τις περιοχές Moukhasat, Ayoun Mousa και Main, φθάνοντας στα νότια μέχρι το μεγάλο φαράγγι Wadi Mujib (βιβλικό Αρνων) και την ερειπωμένη πλέον πόλη Umm er-Rasas, 30 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Madaba, στην έρημο. Στην τελευταία αυτή πόλη

ανακαλύφθηκε και ήλθε στο φως τη δεκαετία του 1980 η εκκλησία του Αγίου Στεφάνου, της οποίας το δάπεδο καλύπτεται εξ ολοκλήρου από ένα σχεδόν άθικτο και μεγάλης ωραιότητας ψηφιδωτό. Παρουσιάζει μεταξύ άλλων, σε ένα διπλό γεωγραφικό πλαίσιο, γνωστές χριστιανικές πόλεις του 6ου αιώνα στην Παλαιστίνη και το Δέλτα του Νείλου και διάφορες τοποθεσίες του κέντρου και του νότου της σημερινής Ιορδανίας. Το εσωτερικό τμήμα του ψηφιδωτού, σε μια συνεχή απεικόνιση, παρουσιάζει σκηνές κυνηγιού, γεωργίας και κτηνοτροφίας.

Σημαντικό, επίσης, ως ένα από τα καλύτερα δείγματα της “Σχολής της Μαδηβά”, το ψηφιδωτό της εκκλησίας των Αγίων Λώτ και Προκοπίου των Μαρτύρων, επίσης του 6ου αιώνα στο Khirbet el-Moukha-yat που προαναφέραμε. Όλες οι περιοχές γύρω από τη Μαδηβά είχαν εκκλησίες και μοναστήρια διακοσμημένα με ψηφιδωτά με ελληνικές επιγραφές, το ένα ωραιότερο από το άλλο.

Όμως μια από τις σημαντικότερες συλλογές ψηφιδωτών βρίσκεται στο ύψους 800 μέτρων βουνό Nebo, το βουνό Ναβαύ της Παλαιάς Διαθήκης (βλ.

παραπάνω), όπου η πρώτη εκκλησία χτίσθηκε ήδη τον 4ο αιώνα. Η σημερινή βασιλική, που αποτελεί επέκταση του αρχικού ναού, στεγάζει μερικά από τα ωραιότερα ψηφιδωτά της Ιορδανίας, τόσο στο δάπεδο του κυρίως ναού, όσο και στα παρεκκλήσια του παλαιού και του νέου βαπτιστηρίου και το παρεκκλήσι της Παρθένου Μαρίας. Ας σημειωθεί ότι μεταξύ των ψηφιδωτών βρίσκονται πολλά αναθηματικά ψηφιδωτά, με τις αφιερώσεις γραμμένες στην ελληνική γλώσσα της εποχής, που λίγο διαφέρει από τη γλώσσα των σημερινών εκκλησιαστικών αφιερωμάτων των πιστών.

Από το προαύλιο του ναού του όρους Nebo, ο επισκέπτης έχει μια θαυμάσια πανοραμική θέα προς τη Νεκρά Θάλασσα και την όαση της Ιεριχούς στα δυτικά και μεγάλο τμήμα της στενόμακρης κοιλάδας του Ιορδάνη προς τα δυτικά και βόρεια, ενώ όταν η ατμόσφαιρα είναι καθαρή διακρίνεται και η Ιερουσαλήμ σε απόσταση αέρος περίπου 40 χιλιομέτρων. Αυτή τη θέα θα είχε ο Μωυσής της Γης της Επαγγελίας, την οποία δεν κατάφερε να πατήσει. Πέθανε και τάφηκε εκεί στο Ναβαύ, όπως γράφει η Παλαιά Διαθήκη (Δευτερονόμιο ΛΔ): “Και ανέβη Μωυσής από Αραβώθ Μωάβ επί το όρος Ναβαύ, επί κορυφήν Φασγά, η έστιν επί προσώπου Ιεριχώ.....και ετελεύτησεν Μωυσής ο οικέτης Κυρίου εν γη Μωάβ...”.

Εκτός όμως από τη Madaba, χριστιανικά και άλλα βυζαντινά ψηφιδωτά βρέθηκαν και σε πολλά άλλα μέρη

σε όλη την Ιορδανία, όπως στην Πέτρα -, ‘τη ροδόχρωμη πόλη της ερήμου’ - στην Πέλλα στην κοιλάδα του Ιορδάνη και στα Γέρασα, την πιο καλοδιατηρημένη ελληνιστική - ρωμαϊκή πόλη της Ανατολής. Τα ψηφιδωτά αυτά έρχονται στο φως και συντηρούνται με μεγάλη φροντίδα και είτε διατηρούνται στον τόπο όπου βρέθηκαν, είτε σε ειδικούς χώρους, όπως π.χ. η συλλογή που στεγάζεται στο χώρο του αρχαίου θεάτρου της ιορδανικής πρωτεύουσας Αμμάν (της ελληνιστικής και χριστιανικής Φιλαδέλφειας) και στο Μουσείο των Γερασών (Jerash).

Σήμερα η Μαδηβά / Madaba είναι η κατ'εξοχήν χριστιανική - ελληνορθόδοξη - πόλη στην Ιορδανία, αφού η πλειοψηφία των κατοίκων της είναι ορθόδοξοι χριστιανοί. Στο Ναό του Αγίου Γεωργίου τελείται η λειτουργία στην αραβική με ελληνορθόδοξο τελετουργικό και ψαλμωδία. Ο περίφημος χάρτης προστατεύεται με χαλί και αποκαλύπτεται μόνο για να τον θαυμάσουν οι πολυάριθμοι επισκέπτες. Με την ίδια στοργή και φροντίδα φυλάσσεται και συντηρείται και ο υπόλοιπος ανεκτίμητος θησαυρός στη Madaba και την υπόλοιπη Ιορδανία, του οποίου ένα σύντομο άρθρο, όπως το παρόν, είναι

αδύνατο να περιγράψει τον πλούτο, την ποικιλία και την ομορφιά.

Βιβλιογραφία

Μεταξύ άλλων:

- [1] Der Koenigsweg - 9000 Jahre Kunst und Kultur in Jordanien und Palaestina (έκδοση 1987, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, κατάλογος έκθεσης που παρουσιάστηκε από 3.10.87 έως 27.3.88 στο Rautenstrauch-Joest-Museum fuer Völkerkunde της Κολωνίας και στην Prähistorische Staatssammlung της Κολωνίας - Ιανουάριος-Μάρτιος 1989 - καθώς και στο Schallenburg/Niederpfsterreich - Απρίλιος/Νοέμβριος 1988.
- [2] I Mosaici di Giordania, Κατάλογος του Michelle Piccirillo, έκδοση 1986, Ρώμη, Edizioni Quasar di Severino Tognon, για την έκθεση που παρουσιάστηκε στο Palazzo di Venezia στη Ρώμη (12/6 - 27/7/1986).
- [3] Byzantinische Mosaiken aus Jordanien (έκδοση στα γερμανικά, Βιέννη 1986, με βάση τον παραπάνω - 2 - κατάλογο, για την ίδια έκθεση που παρουσιάστηκε μεταξύ 1986 και 1988 στο Schallenburg, την Κλαγκενφούρτη, το Μόνστερ, το Μόναχο και το Βερολίνο.
- [4] Michelle Piccirillo: Madaba, Mount Nebo, Umm-er-Rasas, A Brief Guide to the Antiquities, Al Kutba Publishers, Amman/ Jordan 1990.
- [5] Γ. Π.Λάββα, Καθηγ. Πανεπ. Αθηνών, άρθρο με τίτλο “Σημαντικό βυζαντινό μνημείο στην Ανατολή”, εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ 9.11.1997.

Der russisch-türkische Krieg 1828/1829 und die Unabhängigkeit von Griechenland

Alexander I. Noranovitsch

Herr Alexander Noranowitsch ist Professor für Deutsche Literatur an der Universität Rostow am Don, Russland

Im Jahre 1828 tobte der erbitterte Befreiungskampf in dem vom osmanischen Reich unterjochten Griechenland schon das siebte Jahr. Die türkischen und ägyptischen Truppen verwüsteten große Landstriche in der Morea (Peloponnes) und in anderen griechischen Gebieten. Die vereinigte englisch-französisch-russische Flotte schlug die ägyptische Flotte am 20. Oktober 1827 in der Seeschlacht bei Navarino, aber dieser Sieg konnte an der verzweiferten Lage der Aufständischen kaum etwas ändern, da die plündernden und brandschatzenden Truppen von Ibrahim Pascha nach wie vor auf der Morea blieben und sich durch diese Plünderungen verpflegten. Die diplomatischen Verhandlungen der europäischen Mächte über die Wege der Lösung des Konflikts zogen sich in die Länge wegen der verschiedenen Meinungen der Partner. Der Zeitpunkt und der Ort einer weiteren militärischen Operation wurden debattiert. Aber plötzlich kam es zu einer Selbstlösung der Frage: Der Sultan, der in Rußland den Hauptschuldigen an dem griechischen Aufstand und den Hauptfeind seines Reiches sah, erließ am 20. Dezember 1827 das berühmt-berühmte Bajan-Nameh, in dem er den heiligen Krieg gegen die "Ungläubigen" proklamierte.

Rußland begann seinerseits die Vorbereitungen zum Krieg. Die russische Diplomatie versicherte den Vertretern der anderen europäischen Mächten gegenüber, daß sich Rußland an die Bestimmungen des Londoner Vertrags halten und sich keine territorialen, wirtschaftlichen und Handelsprivilegien suchen würde. Die spätere Entwicklung sollte zeigen, daß Rußland sein Versprechen, darunter das über den Verzicht auf territoriale Ansprüche im europäischen Teil des osmanischen Reiches hielt.

Am 26. April 1828 erließ der Zar Nikolaus I. das Manifest über die Kriegserklärung an die Türkei.

Die Kriegshandlungen begannen auf zwei Kriegsschauplätzen. Die 1. russische Armee operierte im Südkaukasus und in Großarmenien. Ihr Befehlshaber war General I.F. Paskewitsch. Die 2. Russische Armee unter dem Befehlshaber Generalfeldmarschall P. Wittgenstein operierte zunächst an der Donau, dann auf dem Balkan. Die beiden russischen Geschwader (im Schwarzen und Mittelmeer) hielten die tür-

kische Flotte in Schach und fügten ihr einige Niederlagen bei.

Die russische Donauarmee besetzte im Sommer 1828 ohne Schuß zu wechseln, die Donaufürstentümer Walachien und Moldawien. Die türkischen Donaufestungen Matschin, Isaktscha, Bralow, Girsowo, Tultscha, Küstendschi ergaben sich kampfflos. Von den drei übrigen stärkeren Festungen – Sili-stria, Varna und Schumla konnten die Russen Varna im Sturm erobern. Dies geschah Ende 1828, dann mußte sich die russische Armee in Winterquartiere zurückziehen. Das Hauptziel des Feldzuges, der Übergang über das Balkengebirge und die Zerschlagung der Hauptkräfte des Gegners scheiterte an der zögernden Führung, an dem mangelhaften Nachschub und an der niedrigen Truppenstärke: auf dem riesigen Kriegsschauplatz zwischen dem Prut und dem Balkan gab es nur 95 Tausend russische Soldaten. Diese An-fangszahl wurde durch die Feindeinwirkung und Krankheiten stark dezimiert.

Währenddessen kämpften die Griechen für ihre Unabhängigkeit weiter, ermutigt durch die Erfolge des mächtigen Verbündeten. Der Sultan mußte seine Truppe Schritt für Schritt aus Griechenland zurückziehen, um sie gegen die vordringenden Russen zu schicken. Der Führer der griechischen Befreiungsbewegung, der ehemalige Geschäftsführer des russi-

schen Außenministeriums und der spätere griechische Präsident Graf Johannes Kapodistrias, stellte reguläre griechische Armee auf, die, unterstützt durch Partisanen, erfolgreich die gegnerischen Truppen bekämpfte. Die griechische Ostarmee unter Demetrios Ipsilantis besetzte Böotien und Phokis, erstürmte Solona und Karpenion und schlug die Osmanen bei Peta. Die Westarmee säuberte Westgriechenland und erstürmte Lepanto. Die Klephten von Kolokotronis und Mavromichalis bedrängten die Besatzer auf dem von ihnen besetzten Gebiet. Das Ziel der griechischen Offensive war es, das Gebiet des künftigen unabhängigen Staates möglichst stark zu erweitern. Auf dem befreiten Gebiet wirkte eine griechische Regierung, wurde die reguläre Armee gebildet, die Nationalbank gegründet, die Bauern erhielten einen Teil das bei den Türken konfiszierten Bodens.

Alles befand sich aber nimmer noch in der Schweben. Alles hing von den militärischen Erfolgen der russischen Armee

Der Sultan, der in Rußland den Hauptschuldigen an dem griechischen Aufstand und den Hauptfeind seines Reiches sah, erließ am 20. Dezember 1827 das berühmt-berühmte Bajan-Nameh, in dem er den heiligen Krieg gegen die "Ungläubigen" proklamierte.

ab. Sobald die russischen Truppen einen kleineren militärischen Mißerfolg erleiden mußten, waren schon die Westmächte bereit, die Grenzen des künftigen Staates und dessen Souveränität zu verringern.

Der Feldzug des Jahres 1829 begann für die 2. russische Armee mit dem Wechsel des Befehlshabers. Am 21. Februar 1829 wurde Baron Johann Karl Anton von Diebitsch zum Befehlshaber ernannt. Der 1785 in Schlesien geboren und im Kadettenhaus zu Berlin ausgebildete Sohn des russischen Generalmajors Hans Ehrenfried von Diebitsch war davor besonders durch die von ihm und dem preußischen General Yorck am 30. Dezember 1812 unterzeichnete Konvention von Tauroggen bekannt. Nach dieser Konvention mußte sich das von Yorck geführte Hilfskorps der napoleonischen Armee neutral verhalten, während die Russen die Grande Armee zuerst aus Rußland und dann aus Preußen und anderen deutschen Staaten vertrieben. Nach jenem Krieg wurde Diebitsch zum Generaladjutanten des Zaren und zum Chef des Großen Generalstabs ernannt.

Bei seinen Zeitgenossen war der Generalstäbler und Hofschranze Diebitsch unpopulär. Ihm wurde nachgesagt, daß er, ein Kabinettsstrategie, nie mit Soldaten richtig reden konnte und von ihnen nicht sonderlich geliebt wurde. Trotz alledem genoß er das Vertrauen des Zaren und mußte jetzt den Generalfeldmarschall Wittgenstein auf dem Posten Oberbefehlshabers der zweiten Armee ersetzen.

Der neue Oberbefehlshaber begann die Kriegshandlungen im Mai 1829. Die russischen Truppen ergriffen die Initiative und begannen eine groß angelegte offensive gegen den Feind. Schon am 11. Juni 1829 fand die Schlacht bei Kulentscha statt. Die Türken erlitten eine empfindliche Niederlage, die den russischen Truppen den Übergang über den Balkan ermöglichte. Doch Diebitsch wollte diesen Übergang nicht beginnen, solange der Gegner seine Nachschubwege von der Festung Silistria aus unsicher machen konnte. Diese Festung wurde schon am 30. Juni in Sturm erobert. Der Weg über den Balkan war frei. Die Überwindung des Balkangebirges verlief unter schwersten Bedingungen des südlichen Hochsommers, des unwegsamen Geländes und des mangelnden Nachschubs. Der Troß blieb weit hinter der vorgehenden Armee zurück. Hitze, Durst, Krankheiten plagten die Soldaten und Offiziere.

Aber die Standhaftigkeit und Ausdauer des russischen Soldaten ließen ihn alle Strapazen überwinden und ermöglichten die Überwindung des Kleinbalkans. Das Erscheinen der russischen Truppen in Südbulgarien überraschte die sultanischen Feldern. Sie konnten keine wirksame Gegenwehr or-

ganisieren, und am 24. Juli erstürmten die Russen die Seefestung Burgas. Der Mangel an Proviant und Medikamenten wurde immer stärker spürbar. Viele Soldaten erkrankten und starben an Dysenterie. Trotzdem drang die russische Armee weiter vor. Am 25. Juli erstürmte das Detachement des Generals Rüdiger die Festung Ajdos, und zehn Tage später nahmen die Truppen des Generals Scheremetjew, ohne einen Schuß zu wechseln, Jambol ein. Bis Andrianopel, wohin der Sultan schon beim Ausbruch des Krieges sein Hauptquartier verlegte, waren es noch 100 Kilometer.

Die russische Truppen legten die Strecke in 3 Tagen zurück, unter mörderischen Hitze und anderen Strapazen des Marsches im feindlichen Land. Alle Brunnen waren vergiftet, alle Bäche trockneten aus. Die Soldaten aßen unreifen Mais und verschimmelten Zwieback. Die Malaria und Darmerkrankungen dezimierten ihre Reihen. Aber am dritten Tag überwandten sie die letzte 35 Kilometer und erschienen am Abend des 7. August 1829 vor den Mauern von Andrianopel. Die rus-

sischen Schwarzmeer – und Mittelmeergeschwader blockierten die Meerengen Bosphorus und Dardanellen. Die Erfolge der Truppen und die Seeblockade ermöglichten die Einnahme Andrianopels und schufen die Voraussetzungen für die Einnahme von Istanbul. Dies zwang die sultanische Regierung zu den Friedensverhandlungen. Rußland hielt sein Versprechen, das Osmanische Reich nicht zu zerstören und keine territoriale und wirtschaftliche Ansprüche im europäischen Teil aufzustellen. Gefordert wurden die Freiheit des Seehandels im Schwarzmeer – und im ionischen Raum, die Autonomie für Serbien, Walachien und Moldawien und die Einhaltung der Artikel des Londoner Protokolls für Griechenland.

Am 14. Dezember 1829 wurde in Andrianopel der Friedensvertrag unterzeichnet. Der Artikel 10 dieses Vertrages verlieh Griechenland alle zuvor versprochenen Rechte.

De facto war Griechenland nach diesen Siegen der russischen Armee und der griechischen Widerstandskämpfer schon ein unabhängiger Staat mit dem Präsidenten J. Kapodistrias an der Spitze. Die Proklamierung der Unabhängigkeit von Griechenland durch die Londoner Konferenz im Jahre 1830 war ein wichtiges, aber auch ein formales Ereignis. Leider begannen danach die Intrigen als Ausdruck des Kampfes um den Einfluß im östlichen Mittelmeerraum, die den sinnlosen Bruderkrieg in Griechenland und den Meuchelmord am Präsidenten Kapodistrias zu Folge hatte. Aber das ist das Thema eines anderen Beitrags.

■

Генераль-фельдмаршал
гр. И. И. Дибичъ-Забалканскій.

**General-Feldmarschall
Graf Diebitsch-Sabalkanskij**

Die Mauern von Konstantinopel

Marina Chatziioannidou

Frau M. Chatziioannidou studiert Neugriechische und Byzantinische Philologie an der Ruhr-Universität Bochum

Die Mauern von Konstantinopel sind die größten byzantinischen Mauern. Drei bedeutsame Bauphasen prägen deren Geschichte: Die Phase von Byzantios, die von Konstantin und die von Theodosios.

Die Mauern von Byzantios und Konstantinos

Die erste Mauer war berühmt wegen ihrer Befestigung und wurde mit Unterstützung des ersten Siedlers Byzantios und seiner Frau Phidaleia gebaut. Der Umfang des alten Byzantium einschließlich der Mauer, in der Byzantium eingeschlossen war, war 40 Stadien (ungefähr zwei Wegstunden). Die Mauer hatte insgesamt 27 Türme. In der Mauer wurde nur die Stadt und nicht die Vorstadt eingeschlossen.

Konstantinos hat diese Mauer erweitern lassen. Da der Umfang der Mauer - angesichts des raschen Wachstums der Stadt im 4. Jahrhundert, sowie der zunehmenden Gefährdung des Reiches von Feinden - wieder nicht ausreichend war, wurde unter Theodosios II. (408-450) 100 Jahre später eine umfangreichere Mauer gebaut.

Die Mauern von Theodosios

Die Materialien, die für das Erbauen der Mauer von Theodosios benutzt wurden, sollen die der Mauer des Konstantinos gewesen sein. Zwei Argumenten sprechen für diese Vermutung: Erstens sind heutzutage keine Spuren mehr von dieser Mauer erhalten und zweitens wird sie nach der Zeit von Theodosios II. nicht mehr von den byzantinischen Autoren erwähnt.

Die Arbeiten an dieser Mauer fingen vor 412 und wurden ungefähr zwei Jahre später vollendet. Die 5,7 km lange Stadtbefestigung, die durch 96 polygonale und rechteckige Türme verstärkt war, erstreckte sich vom Marmara-Meer bis vor dem Gebiet von Blachernai.

Reparaturen und Änderungen

Bemerkenswert ist, daß diese Mauer über 1000 Jahre lang von Feinden nicht zerstört werden konnte. Erdbeben beschädigten jedoch oft große Teile davon. Im 9. Jahrhundert haben viele Änderungen im nördlichen Teil der Mauer stattgefunden. Leon V. (815-820) hat noch eine Mauer an der Innenseite hinzugefügt, die von Michael dem II. (815-820) wiederaufgebaut wurde. Unter Manuel I. Komnenos (1143-

1180) wurden neue Befestigungen im Palast-Gebiet der Blachernen gebaut..

1203 und 1204 griffen die Franken beide Male die Stadt vom Goldenen Horn her an; 1203 drangen sie mit Hilfe von Enterbrücken in der Nähe des Petrion über die Mauer in die brennende Stadt ein. 1204 ließ Alexios Holzaufbauten gegen die Enterbrücken sichern, doch gelang bei dem Sturm am 12. April die Eroberung mehrerer Türme von den Schiffen aus.

Während der lateinischen Herrschaft (1204-1261) wurden die Mauern stark vernachlässigt und zum Teil zerstört. Die Armut soll das Hindernis für umfangreichere Arbeiten gewesen sein. Erst nach der Rückgewinnung Konstantinopels wurden die Mauern durch Michael Palaiologos wiederhergestellt.

Die letzte und größte Restauration (1437-1448), die von den Byzantinern während der Vorbereitungen gegen den türkischen Angriff übernommen wurde, betraf die Außenseite der Mauer.

Im April 1453 wurde die Stadt durch das Heer des Sultans Mehmeds II. Fatih eingeschossen und die Landmauer an zahlreichen Stellen mit Kanonen zerstört, von den Belagerten aber vielfach geflickt. Am 29 April erfolgte der Generalsturm, der mit dem Eindringen der Türken in die zwischen den Romanos- und Charsios-

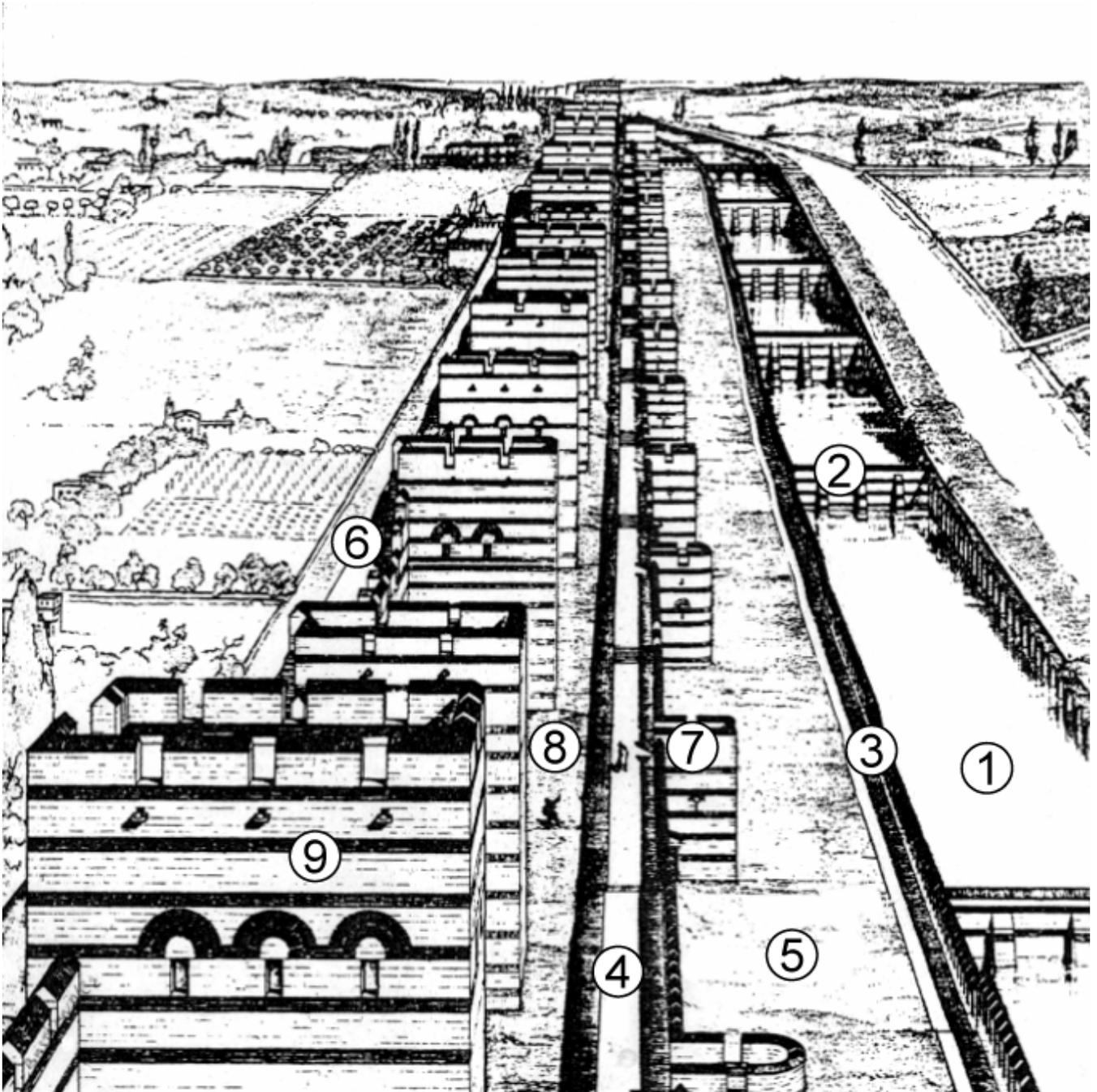
Tor gelegte Bresche zum Fall der Stadt führte.

Die Mauern wurden auch von den Türken weitergepflegt. Unter dem Sultan Mehmet II. Fatih wurden schon die Teile der Befestigung repariert, die während der Belagerung im Jahre 1453 zerstört wurden. Die letzten großen Arbeiten und Restaurationen am ganzen Befestigungsring wurden unter Achmet III. 1722-1724 durchgeführt. Die Mauern waren in gutem Zustand bis zum 19. Jahrhundert erhalten. Danach wurde die Mauer nicht mehr renoviert und stark vernachlässigt. Trotz der Vernachlässigung im Laufe der Jahrhunderte zeigt die Mauer immer noch die feste Struktur ihres Baus sowie ihrer Reparaturen. Der größte Teil der Mauer und der Türme steht immer noch heute.

Die Seemauern

Die Seemauern waren viel einfacher als die Landmauern entlang des Goldenen Horns und des Marmara-Meers gebaut. Da diese Belagerungen im größten Teil das Wasser als Hindernis vor sich hatten, bestanden sie nur aus einer Hauptmauer.

Bemerkenswert ist, daß diese Mauer über 1000 Jahre lang von Feinden nicht zerstört werden konnte. Erdbeben beschädigten jedoch oft große Teile davon.

Die Seemauer am Marmara-Meer an der südlichen Küste hat zwischen Serailspitze und Mermerkule eine Länge von 8,5 Km, wozu weitere 1,1 Km innere Hafenmauer zwischen Yeni Kapi und Davut pasa im Gebiet des ehemaligen Eleutherios-Hafens zu rechnen sind. Auf dieser Strecke liegen heute 36 Toren und Pforten sowie 103 Türme und Bastionen, die allerdings nur noch teilweise erhalten sind. Zahllose Reparaturen geben ein buntes Bild unterschiedlicher Mauertechniken. Reparaturarbeiten der Seemauer haben im Jahre 1807 stattgefunden, als die Stadt von einer englischen Flotte bedroht wurde. 1871 wurden angesichts des Baus der Eisenbahnlinie an viele Stellen die Seemauer zerstört. Die zum größten Teil zerstörte Seemauer hat heute ihre damalige Pracht verloren.

Die Struktur der Mauer und deren Wehrmethoden

Die Form der Mauern wurde im Laufe der Zeit nie radikal verändert, abgesehen von manchen Anpassungen an neue Wehrmethoden. Solange die Byzantiner eine technologische Superiorität gegenüber ihren Feinden innehatten, war die Mauer mehr als ausreichend. Vorausgesetzt sie war entsprechend mit einer Truppe von ungefähr 10.000 Mann besetzt. So viele Soldaten waren notwendig, damit diese massive Mauer vollständig verteidigt werden konnte.

Die wichtigste Wehrmethode der Byzantiner bestand darin, ihre Feinde zu hindern, an die Mauer zu kommen. Ihr Ziel war nicht, die feindlichen Soldaten zu töten, sondern vielmehr sie zu hindern, Kanonen oder Belagerungsmaschinen und -türme - viel gefährlicher als die Soldaten selber - in der Nähe der Mauer zu bringen. Deshalb war die Zerstörung all

dieser Maschinen von erster Priorität für die Byzantiner. Die Feinde sollten auf jedem Fall große Schwierigkeiten haben, bevor sie sich der Mauer näherten, da die Gewehre der Byzantiner einen Umkreis von 200 Meter kontrollieren konnten.

Falls die Feinde trotz der Pfeile, Steine und Wurfmaschinen näher kommen konnten, mußten sie den Bach (1) voll mit Wasser überqueren, deren Tiefe mehr als 7 Meter und deren Breite 18 Meter war. In regelmäßigen Abständen gab es Steinmauern (2), die den Wasserfluß verhinderten, wenn die Mauer über einen Hügel lief. Der Bach hielt die Feinde in einer gewissen Distanz, so daß diese von den Byzantinern, die sich an der hohen inneren Mauern befanden, leichter bekämpft werden konnten. Danach sollten die Feinde eine zwei Meter hohe Brüstungsmauer (3) überspringen, die den Bach von der Seite der Mauer umschloß. Der obere Teil dieser hinteren kleinen Mauer (3) hatte Bastionen, die wahrscheinlich in einer späteren Zeit gebaut wurden. Die einfachen Bastionen (ungefähr in Menschengröße) schirmten die Schützen ab, die über den Bach zielten und die Soldaten, die sich auf der Vormauer (4) gesammelt hatten.

Nach diesem Hindernis befanden sich die Feinde auf einem 12-15 Meter breiten Vorzwinger (5), wo sie von der Verteidigung aus der hohen Vormauer (4), der Hauptmauer (6) und aus den Türmen (7) auch angeschossen werden konnten. Nach dem Vorzwinger lag die ungefähr 8 Meter hohe Vormauer (4) und die Türme, die sich an der Mauer befanden und ungefähr 50 cm höher als sie waren. Die Vormauer war ursprünglich im 5. Jahrhundert erbaut. Später, besonders im 15. Jh. während der hoffnungslosen Versuchen, die Stadt vor den Türken zu schützen, wurden viele zusätzliche Teile hinzugefügt. Der obere Teil der Vormauer (4), der 4 Meter über den Zwinger stand, hatte zwei Wehrstufen. Die untere Stufe bestand aus einer Reihe von ungefähr 2500 Kasematten. Diese Kasematten hatten Öffnungen, in denen die Schützen oder kleine Wurfmaschinen stehen konnten. Da diese großen Öffnungen tief lagen, waren diese ein einfaches Ziel für den Feind. Deswegen wurden sie zu kleineren Schießscharten verkleinert, die 20 cm breit und 1 m hoch waren. Die zweite Wehrstufe machten die Schießscharten aus. Auf den Schießscharten befand sich ein Graben mit Bastionen (4), auf denen weitere Schützen sich befanden.

Nach der Überquerung der Vormauer erreichten die Feinde den 14 Meter breiten Zwinger (8) zwischen der Vor- und

Hauptmauer, wo sich die byzantinischen Soldaten sammelten. Der breite Zwinger hatte nicht nur einen großen Platz für die Versammlung von Truppen gegeben, sondern hatte auch den Abstand vergrößert, die die Feinde überqueren mußten.

Das letzte Hindernis, die Hauptmauer (6), hatte eine Höhe von 12 Metern. Die Bastionen auf dieser Mauer waren 2 Meter höher und die Türme ungefähr 20 Meter hoch. Die Außenseite des unteren Teils der Hauptmauer, glatt und ohne Schießscharten, stützte die Verteidigung der Vormauer. Diese Tatsache zeigt, daß alle Teile der Mauer als Teile eines großen Verteidigungsprojektes konzipiert wurden. Entlang der Mauer waren ungefähr 250 Türme (9) gebaut, sowie verschiedene Arten von Wurfmaschinen. Diese abwechselnd halbrunden und quadratischen Türme standen 50 cm höher und 5 m vor der Mauer. Die Hauptmauer und die Türme waren sorgfältig mit fünfschichtigen Ziegelbändern errichtet. Während auf denen kleine Wurfmaschinen platziert konnten, standen unterhalb denen die Schützen. Auf dieser Art konnten die Türme den Rest der Mauer schützen. Insgesamt sollten die Feinde ein Hindernis mehr als 65 Meter breit und 30 Meter hoch bezwingen.

Alle Teile der Mauer wurden als Teile eines großen Verteidigungsprojektes konzipiert. Die Feinde sollten insgesamt ein Hindernis mehr als 65 Meter breit und 30 Meter hoch bezwingen.

Die Tore der Hauptmauer waren in unterschiedlicher Stile gebaut und gestaltet. Es ist sehr schwierig, ihre Ursprungsform zu studieren, da die meisten von denen im Laufe der Jahre wiederherichtet wurden. Alle Tore hatten Türme an beiden Seiten und im Gegensatz zu denen von der Mauer, waren diese Türme nicht versetzt platziert, um den Verkehr nicht zu behindern. Die vier Türme, die zu einem Tor gehörten, hatten auf diese Weise einen Raum gebildet, der dadurch sehr effektiv geschützt wurde.

Am prächtigsten war das Goldene Tor (Porta Aurea – Χρυσή Πύλη). Dieses Tor lag an einer durch ihre Höhenlage besonders betonte Stelle. Es war das Haupttor der Stadt, das üblicherweise geschlossen blieb und hauptsächlich als Triumphtor für feierliche Einzüge der Kaiser bestimmt war.

Historische Quellen und Handschriften belegen die Berühmtheit der Landmauer zur damaligen Zeit. Den ganzen Komplex der gut erhaltenen Mauer gibt es heutzutage immer noch. Die variierenden Baumethoden und Dekorationsarten, die auf dieser Mauer zu finden sind, sind charakteristisch für die ganze byzantinische Architektur und zeigen die Entwicklung der Wehrmethoden im Lauf der Zeit.

■

Hellas Lipsiensis - Griechen in Leipzig

Frank - Thomas Suppe

Ein "Griechenhaus" mitten in Leipzig? Einige wenige kennen es noch vom Hörensagen. Wo heute das Eiscafé "Pinguin" einlädt, ungefähr dort hat es gestanden; bis zur jener Bombennacht im Dezember 1943, in der das Areal zwischen Reichs- und Katharinenstrasse in Schutt und Asche fiel. Und da gab es doch auch dieses Restaurant in der Poststraße, von Anagnostopoulos, dem Weinhändler; und was wäre der Brühl gewesen ohne die Griechen?

Die Mess-Griechen

Es muß wie ein Ventil gewirkt haben, der Vertrag von Passarowitz aus dem Jahr 1718, in dem Habsburg und die "Hohe Pforte", wie man die türkische Regierung damals genannt hatte, übereinkamen, den levantinischen Händlern freien Zugang nach Mitteleuropa entlang der Donau zu gewähren.

Bald zogen auch die Karawanen der griechischen Seiden-, Baumwoll- und Rauchwarenhändler über Prag und Reitzenhain zu den mitteldeutschen Märkten. Die sächsischen Behörden erteilten ihnen 1764 das Niederlassungsrecht, und es entstanden Griechenkolonien in Chemnitz und Leipzig wie schon zuvor in Breslau und Wien. Für das Jahr 1780 weisen die Meßrelationen unter 8 925 Fremden immerhin 116 Griechen und 8 Türken aus, von denen es heißt, daß sie den Erfolg der Messen wesentlich bestimmt haben. Besonders der Rauchwarenhandel floriert durch die Präsenz griechischer und russischer Anbieter und beeinflusst nachhaltig die Gewerbestruktur der Stadt und des Umlandes. Der russisch - türkische Krieg von 1787 bis 1792 blockiert die Handelswege und erhöht das Reiserisiko für die Händler aus dem Balkangebiet. Wer dennoch bis Leipzig kommt, bleibt auch eine Zeitlang vor Ort. Insgesamt werden hier zwischen 1765 und 1840 etwa 7 100 Händler griechischer Herkunft registriert. Sie liefern vor allem textile Rohstoffe und führen sächsische Bleche, Farben und Porzellan "nach der Türkei" aus. Ob in Leipzig, Chemnitz oder Dresden (wo später zu den Pionieren der deutschen Zigarettenindustrie gehören) die geschäftstüchtigen Griechen können sich neben den ansässigen Firmen behaupten. Noch 1935 weist das Leipziger Adressenbuch 26 griechische Firmen aus, darunter 9 Rauchwarenhändler, 12 Kürschner, 1 Weinhändler und gar 1 Verkäufer von Schwämmen. Auf den Leipziger Messen traten die Griechen zu jener Zeit als Kollektivaussteller auf. Nach dem zweiten Weltkrieg hielt man an diesem Konzept fest, doch die allmählich zerfallende Gewerbestruktur Leipzigs blieb nicht ohne Folgen für die Anbieter. Traditionelle Branchen wie der Rauchwarenhandel drifteten nach Süd- und Westdeutschland ab. Fortan dominierten Nahrungs- und Genußmittel die

Besonders der Rauchwarenhandel floriert durch die Präsenz griechischer und russischer Anbieter und beeinflusst nachhaltig die Gewerbestruktur der Stadt und des Umlandes.

griechischen Expositionen. Die Messe hatte ein Teil ihres Umfeldes eingebüßt.

Die Griechen-Gemeinde

Angesichts der Rolle, die die griechische Orthodoxie für das Nationalbewußtsein der Christen im islamischen Großreich der Türken spielte, ist es nicht verwunderlich, daß schon die frühen Meß-Griechen samt ihren Familien in Leipzig Wege zum eigenen Gottesdienst suchten. Das protestantische Glaubensbekenntnis der Sachsen war ihren Ansinnen günstig, wie auch Konstantinopel eher mit Wittenberg übereinkommen wollte denn mit Rom. Seit dem Ausgang des 16. Jahrhunderts galt der "Freund'sche Hof" in der Katharinenstraße als Treffpunkt südosteuropäischer Händler. Schon um das Jahr 1700 sprachen die Leipziger in diesem Zusammenhang von einem "griechischen Bethaus".

Vermutlich fand die erste griechische Liturgie 1743 unter dem eigens dazu aus Dresden abberufenen Geistlichen Theoklites Polyeides statt. Die Namen seiner Nachfolger sind bis zum Jahr 1943 nahezu lückenlos überliefert. Hingegen ist die Geschichte des "Griechenhauses" etwas undurchsichtig. Nutzen die durchziehenden Händler zunächst noch eine kleine Kapelle in der Reichsstraße, die ihnen von den in Leipzig studierenden russischen Prinzen überlassen worden war, so erfüllte mit großer

Wahrscheinlichkeit im Zeitraum von 1751 bis 1909 das Haus Katharinenstraße 4 diese Funktion; dann erwirbt die Gemeinde einen Raum in der Querstraße. Nach 1913 nehmen die Griechen an Gottesdiensten in der Russischen Gedächtniskirche teil, und 1929 mietet die Gemeinde in der Lessingstraße 9 einen Saal für zweihundert Personen, den sie prachtvoll ausstatten läßt. Der Archimandrit versieht neben den Amtsgeschäften auch den griechischen Sprach- und Religionsunterricht für die Kinder der überwiegend makedonischen Familien. Von Zeit zu Zeit steht er selbst Leipziger Gymnasialklassen zur Verfügung, die mit ihren Lehrern die Gemeinde besuchen.

Vor den verheerenden Bombennächten waren viele der Griechen bereits aus Deutschland geflohen, da auch sie diskriminiert wurden und ihnen die Deportation drohte. Die Gemeinde brach auseinander. Der Versuch des Rauchwarenhändlers Bulgaropoulos, sie nach dem Krieg wieder zu beleben, scheiterte am Mißtrauen der neuen Regierung gegenüber jeder Bürgervereinigung. Hatten Vereine der Leipziger Griechen wie "Athene" (Studenten) und "Keletron" (Pelzwarenhändler) bereits vor dem Krieg ihre Tätigkeit eingestellt, so wurde die "Hellenisch - orthodoxe Kirchengemeinde zu

Leipzig" als Ausländerverein im Jahr 1952 aus dem Vereinsregister gestrichen.

Die Studenten

Als Leipzig im Mai 1827 der sächsischen Majestät Anton Clemens Theodor huldigt, registriert der gewissenhafte Chronist unter den zahllosen Beifallsbekundungen auch die des griechischen Medizinstudenten Anastasius Lascaris aus Jassy, der die Fenster seiner Wohnung in der Reichsstraße mit einer feierlichen Inschrift in seiner Landessprache "illuminiert" hat. Derselbe Lascaris unterstützt ein Jahr später seinen rumänischen Kommilitonen Rosetti bei der Herausgabe der ersten politischen Zeitschrift Rumäniens, der "Fama Lipscai pentru Dacia". Zweifelsohne genossen die griechischen Studenten die Sympathien der Leipziger, zumal sie durch auffallenden Bildungseifer und leidenschaftlichen Einsatz für die antidespotische Volkserhebung in der Heimat diesen Kredit rechtfertigten. Es darf im übrigen niemand verwundern, wenn Jahr für Jahr eine beachtliche Zahl begabter junger Männer von ihren Lehrern in den Klosterschulen oder von einflußreichen Gönnern in Griechenland oder in den Donaufürstentümern zum Studium an eine namhafte europäische Universität gesandt wurde. Einerseits zwang die komplizierte Schulsituation in türkischen Verwaltungsbereich dazu, andererseits galten seit dem Niedergang der spätantiken und byzantinischen Welt mehr und mehr West- und Zentraleuropa als Hort des hellenischen Bildungs- und Kulturgutes. Unüberhörbar war der Ruf des bedeutenden griechischen Aufklärers Adamantios Korais, der seine jungen Landsleute aufforderte, sich in Paris, Wien, Bologna oder wo immer auch geeignete Lehrer waren, sich des Studiums der Antike sowie eines für die Errichtung des Nationalstaates nützlichen Faches zu befleißigen.

An diese Griechen erinnerte sich der ehemalige Leipziger Student Goethe, als er in "Dichtung und Wahrheit" schrieb: "Der Wunsch, sich besonders deutsche Bildung anzueignen, war bei ihnen höchst lebhaft, sowie das Verlangen, allen solchen Gewinn dereinst zur Aufklärung, zum Heil ihres Vaterlandes zu verwenden".

Die ersten griechischen Studenten, die die Leipziger Matrikel für das 17. Jahrhundert ausweisen, sind Griechen der Diaspora - aus Ungarn und Siebenbürgen. Von anfangs vier steigt die Zahl bis 1809 auf 22 Studenten. Erst nach Ausbruch der griechischen Revolution im Jahr 1821 kommen Studenten in größerer Zahl: zwischen 1809 und 1869 lassen sich etwa 135 Griechen (zum Teil aus Rumänien, Serbien, Albanien kommend) an der Alma mater lipsiensis einschreiben., vor allem für Medizin, Jura und Philologie, weniger für Theologie, Philosophie und Kammeralistik. Studenten wie der schon genannte Lascaris oder Constantin Mimis aus Konstantinopel, die in Leipzig zwischen 1825 und 1833 jeweils über zehn Semester Medizin hörten, bilden die Aus-

nahmen gegenüber all jenen, für die Leipzig nur eine Durchgangsstation ist. Diese beiden waren wohl auch die ersten Griechen, die in Leipzig promovierten; bis zum Jahre 1870 erwarben weitere 27 Griechen den Doktorgrad, davon 20 als Dr. phil., so z.B. der später namhafte Sprachforscher Georgios Chatzidakis.

Die Studierten

Die Mündler sollen ihnen weit offengestanden haben, den Ordinarien für klassische Philologie, als junge Gelehrte vom Schläge des aufklärerischen Theologen Nikephoros Theotokis oder des Philosophen und Mathematikers Konstantinos Kumas mit ihnen in edlem Altgriechisch disputierten. Eben jener Kumas, der die ganze Levante bereist, Kants Philosophie gelehrt und Wielands Dichtungen ins Neugriechische übersetzt hatte, hinterließ einen so starken Eindruck bei den Leipziger Professoren, daß sie ihm kurz vor Ausbruch der griechischen Revolution die Ehrendoktorwürde ihrer Universität verliehen. Aber nicht nur Griechen vertraten an der hiesigen Universität die Sache Griechenlands. Ohne Zweifel ging vieles von der "Griechischen Gesellschaft" aus, eine Philologengemeinschaft zur Förderung des Studiums der griechischen Antike, deren maßgeblicher Vertreter der Professor für Beredsamkeit, Gottfried Hermann, wurde. Eine ganze Generation namhafter Altertumswissenschaftler ist durch ihn geschult worden - so Bachmann, Bursian und Roß. Sicher hat er auch bei der Besetzung einer Lektorstelle für neugriechische und russische Sprache an der Leipziger Universität mitgewirkt. Über vier Jahrzehnte lebte der Neuphilologe Johann Adolf Erdmann Schmidt mehr schlecht als recht von dieser Tätigkeit, er verdiente sich sein Unterhalt im wesentlichen durch Dolmetschen während der Messen und als Au-

tor mehrerer Wörter- und Sprachlehrbücher. Der wohl populärste unter den Leipziger Philhellenen war jedoch Wilhelm Traugott Krug, Philosophieprofessor und zeitweilig Rektor der Leipziger Alma mater. In Königsberg hatte er den Lehrstuhl Immanuel Kants übernommen, folgte dann aber den Ruf nach Sachsen, wo er als eifriger Publizist und Verfassungsreformer über die Universität hinaus wirksam wurde.

Als am 7. März 1821 das griechische Corps des in russischen Diensten stehenden Fürsten Alexander Ypsilantis den Pruth überschritt und das Signal für den antitürkischen Aufstand in den Donaufürstentümern und Griechenland gab, erschien in Dresden und Leipzig die Schrift: Griechenlands Wiedergeburt. Ein Programm zum Auferstehungsfeste von Wilhelm Traugott Krug.

Der schmale Heft erfuhr rasch eine ungeahnte Verbreitung. Übernacht wurde Krug dadurch zur Integrationsfigur zahlloser deutscher Philhellenen in den Jahren der griechischen Revolution. Augenblicklich rückte Leipzig bei Befürwortern und Gegnern der Aufstände ins Zentrum der Aufmerksamkeit. Dem Osteraufruf hatte Krug eine Widmung nachge-

***Als am 7. März 1821
das griechische Corps
des Ypsilantis den
Pruth überschritt und
das Signal für den anti-
türkischen Aufstand
gab, erschien in Dres-
den und Leipzig die
Schrift: Griechenlands
Wiedergeburt***

stellt: "Seinen hellenischen Freunden und vormaligen Zuhörern, vornehmlich den Herren Kumas, Manussis und Mauros, aus inniger Theilnahme am Schicksal ihres Vaterlandes".

Zweifelsohne verloren die sächsischen Griechenfreunde dabei nicht das Wehe des eigenen Vaterlands aus den Augen, und die scharfen Reaktionen der meisten deutschen Regierungen jener Zeit belegen, daß die Philhellenen auch realpolitisch dachten und handelten. Trotz Zensur und Gefahr für die eigene (bürgerliche) Existenz wagten Krug und einige seiner Leipziger Kollegen, so der Theologe Heinrich Tzschirner, der Historiker Pölitz und der Gynäkologe Jörg, weitere achtbare Vorstöße zur Sensibilisierung und Aktivierung ihrer Mitmenschen angesichts der Ereignisse "fern in der Türkei". Öffentliche Meinung und Staatspolitik standen auch in jenen Jahren in krassem Widerspruch. Waren sich einerseits die Herrscher der Heiligen Allianz einig in ihrer Ablehnung des griechischen Volksaufstandes, so bildete sich andererseits von "unten" eine breite philhellenische Solidaritätsbewegung in ganz Europa heraus, die nicht ohne Wirkung blieb.

Schließlich entschieden die Mächtigen den griechisch-türkischen Konflikt "von oben" und kanalisiert die progriechischen Hilfsbestrebungen der Völker in karitative Bereiche. So entstanden nach 1826 allerorten "behördlich lizenzierte" Griechenvereine, die sich um Spenden für notleidende Griechen sorgten. Bis 1832 gab es einen solchen Hilfsverein auch in Leipzig, ihm standen Hermann, Tzschirner, der Theologe Goldhorn von der Thomaskirche, der Schriftsteller Mahlmann und natürlich auch Krug vor. Insgesamt 845 Taler und ein Paar Groschen überwies der Verein als "Griechischen Stipendienfonds" der Universität. Bevor solche Sammlungen legalisiert wurden, hatte man im geheimen schon beachtliche Summen an die zentralen Hilfsvereine in Paris und Zürich weitergeleitet, die davon Waffen und Ausrüstungen für jene Philhellenen kauften, welche sich freiwillig zum militärischen Einsatz nach Griechenland gemeldet hatten.

Sachsen in Hellas

Ob die Griechen in Deutschland daran teil hatten, ob republikanische Gesinnung die Gründe waren - mehrere hundert Freiwillige aus ganz Europa brachen in den Kriegsjahren auf, um Griechenland mit Waffengewalt von den türkischen Herrschaft zu befreien. Einige von ihnen hatten schon gegen Napoleon gefochten. Unter den 230 namentlich bekannten deutschen Freischärlern der Jahre 1821 - 1828 waren auch 24 junge Männer aus Sachsen, davon sieben aus Leipzig.

Die Brüder Albert und Moritz Fels haben als Handlungshelfer und als Apotheker gearbeitet, bevor sie von Leipzig aus gen Hellas ziehen. Dort fechten sie im Corps der Philhellenen, das in der berühmt-berüchtigten Schlacht von Peta im August 1822 vernichtend geschlagen wird. Moritz flieht zu-

rück nach Deutschland. Als "Rächer für Peta" bricht er 1823 erneut auf und kämpft im Leutnantsrang an der Seite des englischen Dichter - Generals Byron, bis dieser im April 1824 stirbt. Wenige Monate später fällt auch Albert Fells im Gefecht um die Stadt Messolongi.

Dem Tod im Felde ist Rudolf Bromme entgangen. Die Lebensreise dieses Philhellenen beginnt im Jahre 1804 im Leipziger Vorort Anger, von wo es ihn nach dem frühen Tod seines Vaters zu Hamburger Handelsmarine verschlägt. Dem englischen Truppenaufgebot unter Lord Cochrane folgt er 1827 nach Griechenland. Ob seiner Führungsqualitäten avanciert er rasch zum Fregattenkapitän und Stellvertreter des griechischen Admirals Miaulis. Unter der bayrischen Regentschaft in Athen gelangt er ins Marineministerium, wird 1838 gar zum "Kapitän Zweiter Klasse" befördert, ein Rang, der nur vom griechischen Seehelden Kanaris übertroffen wurde. Selbst als die Griechen später die fremde Regierung aus dem Land drängen, bleibt Bromme noch eine Zeitlang im Amt. Doch bei Ausbruch der 1848er Revolution zieht es ihn in die Heimat. Im Auftrag der Frankfurter Nationalversammlung organisiert er die erste gesamtdeutsche Marine.

Bis 1852 bleibt Bromme in preußischen Diensten, ehe er sich, der Politik überdrüssig, ins Bremer Land zurückzieht, wo er 1860 auch gestorben ist.

Trotz Zensur und Gefahr wagten Krug und einige seiner Kollegen weitere achtbare Vorstöße zur Sensibilisierung ihrer Mitmenschen angesichts der Ereignisse "fern in der Türkei".

Hellas in Sachsen

Im Kulturmosaik des "europäischen" Leipzig darf, wie seit Jahrhunderten, auch zukünftig die griechische Farbe nicht fehlen. Kommt das Studium des alten uns neuen Griechenlands an der Universität wieder zu seinem Recht? Noch ist nicht alles verloren, was verschüttet liegt. In der Nikolaistraße, am Brühl und in der Katharinenstraße hängen noch ihre Firmenschilder: Glawas, Kephalas,

Zistinas und Mpusotas - Pelzwaren und Kürschnerei. Ein Teil der Familie Zistinas hat schon vor fast neunzig Jahren die griechische Pelzmetropole Kastoria verlassen und ist nach Leipzig gezogen, wo sie lange Zeit ein gutes Auskommen hatte. Längst aber teilt der kleine Betrieb die Sorgen vieler Gewerbetreibenden, und es gehört nicht viel Phantasie dazu, sich das Aussterben dieser traditionsreichen Branche vorzustellen. Was wird es danach als lebenden Beweis griechischer Präsenz noch in Leipzig geben? Ein Kafeneion im Klub "Athen" in der Nikolaistraße? Den "Griechen", bei dem man wie in aller Welt mit Freunden Gyrow essen kann?

Einst zogen geschäftstüchtige und auch lernbegierige Griechen in Scharen nach Leipzig und wurden von der Stadt und ihren Bürgern nicht enttäuscht. Der gute Ruf unserer Stadt hielt sich bei ihnen auch dann noch hartnäckig, als er schon kaum noch gerechtfertigt war.

(Leipzig 1991)

Griechische Lehnwörter im deutschen Wortschatz

Apostolia Goudousaki

Frau Apostolia Goudousaki studiert Germanistik und Sozialwissenschaft an der Ruhr-Universität Bochum

Einleitung

Das Griechische hat sehr lange auf die deutsche Sprache eingewirkt, wobei die Intensität des Einflusses im Laufe der deutschen Sprachgeschichte unterschiedlich gewesen ist wie auch die jeweiligen Vermittler, die ihn ausübten.

Das griechische Lehngut im Deutschen, das nahezu ausschließlich aus dem Altgriechischen stammt, wurde überwiegend durch andere Sprachen – hauptsächlich Latein und Französisch – vermittelt. Nach einer groben Statistik beträgt der Anteil ursprünglich griechischer Wörter am deutschen Lehnwortschatz zusammen mit den lateinischen Lehnwörtern etwa 80 Prozent.

Mit den Hunderten von Wörtern und Begriffen, die aus dem Griechischen übernommen wurden, sind gleichzeitig auch die mit ihnen verbundenen Denkschemata in die deutsche Sprache eingegangen, worauf Otto Lendle in seiner Arbeit "Altgriechische Einflüsse auf die deutsche Sprache" mit Hinweis auf die Philosophie, die Naturwissenschaften, die Literatur und die Kunst aufmerksam macht. Griechische Begriffe wie Mathematik, Physik, Philologie oder Tragödie, Lyrik und Epos werden mit Inhalten in Verbindung gebracht, die vom Griechischen her vorgegeben sind. Jacob Burckhardt beschrieb dieses Phänomen mit folgenden Worten:

"Wir sehen mit den Augen der Griechen und sprechen mit ihren Ausdrücken."

Bei der Untersuchung von Wörtern griechischer Herkunft im Deutschen sind hier vor allem zwei Gesichtspunkte berücksichtigt worden: einmal der sich darin widerspiegelnde griechische kulturelle Einfluß, zum anderen ihre Bedeutung in der Entwicklung der Sprach- und Stilgeschichte des Deutschen.

Der Einfluß des Griechischen im Verlauf der deutschen Sprachgeschichte

Vermutlich gäbe es ohne die Vermittlung des Lateinischen in der deutschen Sprache nur eine geringe Anzahl griechischer Wörter aus vorhumanistischer Zeit. Diese Vermittlung ist in der Anfangsphase direkt erfolgt, zunächst mit dem Vordringen der Römer in den germanischen Raum, dann in Verbindung mit der Ausbreitung des Christentums. Einige Wörter gelangten darüber hinaus mit Hilfe der Goten ins Deutsche. Zum Teil erreichten in dieser Zeit Sprachelemente aus Byzanz den germanischen Sprachraum. Vom 12. Jh. an betätigt sich neben dem Lateinischen auch das Französische als Vermittlersprache. Bis zum 16. Jh. überwog der direkte lateinische Einfluß, im 17. und 18. Jh. der französische; zusätzlich traten dann auch noch andere Vermittlersprachen auf wie das Italienische, Spanische und Englische. Da ihre

Bedeutung jedoch weit hinter dem Lateinischen und Französischen liegt, wird in den folgenden Ausführungen nicht näher darauf eingegangen.

Das Altertum

In der zweiten Hälfte des 8. Jhs. v. Chr. gingen die Griechen als Kolonisten nach Süditalien (Unteritalien und Sizilien) und ließen sich dort nieder. Da die italischen Volksstämme zu der Zeit politisch stark zersplittert waren, konnten sie den Griechen keinen Widerstand leisten. Infolge der starken wechselseitigen Berührungen kam es dann zur Verbreitung der griechischen Kultur und Sprache. Eine große Anzahl griechischer Wörter strömte schon zu den damals noch dialektisch geschiedenen italischen Volksstämmen über. Eine dieser süditalisch-hellenischen Kolonien, die den Namen Kyme (Cumae) trägt, lieferte den Römern das Alphabet, welches dann die Römer an die Germanen weitervermittelten.

Betrachtet man das deutsche Alphabet (griech. *αλφάβητον*), so ist zu erkennen, daß einige Buchstaben ihren griechischen Namen beibehalten haben. Der Buchstabe Ypsilon (griech. *ύψιλον*) ist unverändert geblieben, wobei die Buchstaben Jot (griech. *ιωτα*) und Zet (griech. *ζήτα*) nur ihre Endungen abgestoßen haben. Im griechischen Alphabet stehen diese Buchstaben an anderer Stelle als im deutschen. Das Zet ist der sechste Buchstabe und das Ypsilon steht von hinten gezählt an fünfter Stelle. Interessant ist, daß im altrömischen Alphabet das Zet ursprünglich denselben Platz einnahm. Gegen Ende des 4. Jhs. v. Chr. jedoch wurde dieser Buchstabe, weil er unbrauchbar wurde, aus dem Alphabet genommen. Das griechische Ypsilon wurde dagegen in der lateinischen Form von U bzw. V beibehalten. Später wurden allerdings beide Buchstaben wegen ihrer Notwendigkeit bei der Wiedergabe griechischer Fremdwörter in lateinischer Schrift wieder eingeführt und einfach am Alphabetsende angehängt. In dieser Gestalt existiert das Alphabet im deutschen Schriftsystem.

Im Laufe der letzten beiden vorchristlichen Jahrhunderte gerieten dann die Griechen in direkte Auseinandersetzung mit den Römern, als das griechische Sprachgebiet unter römische Herrschaft kam. Die Römer waren jedoch sprachlich tolerant und hatten eine offene Haltung gegenüber der griechischen Kultur, so daß das ganze geistige Leben der Römer bald unter dem beherrschenden Einfluß der Griechen stand, was sowohl in den Kunstprodukten, in der Religion als auch in anderen Gebieten wie in der Technik und in der Medizin zum Ausdruck kommt. Es ist bezeichnend, daß die ersten römischen Vertreter dieser Literaturgattung in ihren Schriften sogar die griechische Sprache statt ihrer Muttersprache gebrauchten. Damit hatte das Werk natürlich einen größeren Leserkreis, weil das Griechische zu jener Zeit –

Ende des 3. Jh. v. Chr. – von einem ausgedehnten Kulturkreis als Weltsprache gebraucht wurde.

Die größten Gruppen bilden Wörter aus dem Bereich der Seefahrt und des Kriegswesens. Im folgenden seien einige Beispiele griechischer Fremd- und Lehnwörter aus den unterschiedlichsten Bereichen angeführt:

So erscheint bei Sisenna, der zu den ältesten römischen Historikern gehört, der Begriff *catapulta* (gr. *καταπέλτης* = Wurfmaschine, schweres Geschütz). Aus dem Bereich Natur haben wir z.B. die Wörter *oceanus* (gr. *Ωκεανός* ‚Ozean‘), *elephas/elephantus* (gr. *ελέφας* ‚Elephant‘), *cupressus* (gr. *κυπάρισσος* ‚Zypresse‘) u.s.w. Die griechische Musikultur beeinflusste auch schon verhältnismäßig früh die gottesdienstlichen Bräuche der Römer. So lernten die Römer auch viele neue Instrumente kennen wie die *lyra* (gr. *λύρα*). Das Verb *psallere* (gr. *ψάλλειν*) gehört zur Musikterminologie und bezeichnet das Spielen eines Saiteninstruments, besonders der Gitarre (gr. *κιθάρα*, Zither, Leier, Laute‘). Das deutsche Wort *Psalm* ist ebenfalls davon abgeleitet worden.

Weitere griechische Wörter, die von den Römern entlehnt wurden, sind z. B. *basilica* (gr. *βασιλική* ‚Basilika‘), *metallum* (gr. *μέταλλον* ‚Metall‘), *marmor* (gr. *μάρμαρο* ‚Marmor‘), *theatrum* (gr. *θέατρον* u.a. ‚Theater‘, ‚Schauplatz‘), *gymnasium* (gr. *γυμνάσιον* ‚Gymnasium‘, ‚öffentlicher Sportplatz od. Schule für Leibesübungen‘, später auch ‚Mittelpunkt des geistigen Lebens‘), *rhapsodia* (gr. *ραψωδία* ‚Rhapsodie‘, Gesang Homers), *historia* (gr. *ιστορία*), *gynaecium* (gr. *γυναικείον* ‚Frauenwohnung‘), *tyrannus* (gr. *τύραννος* u.a. ‚Herrscher‘, ‚Tyrann‘), *dynastes* (gr. *δυναστής* u.a. ‚Machthaber‘, ‚Herrscher‘), *epigramma* (gr. *επίγραμμα* ‚Inscription od. Aufschrift auf Statuen, Weihgeschenken‘), *asylum* (gr. *άσυλον* ‚Freistätte, Asyl‘) *eunuchus* (gr. *ευνουχος* (eigtl. ‚Bethüter‘ (Kastrat, Eunuch), *rhetor* (gr. *ρήτωρ* ‚Rhetor, Lehrer der Redekunst‘) *athleta* (gr. *αθλητής* ‚Athlet, Wettkämpfer‘).

Die Römer und die germanische Sprache

Die Beziehungen der Germanen und der Römer erstreckten sich über mehrere Jahrhunderte.

Zunächst kamen Römer und Germanen durch den Handel, dann durch die römische Eroberung und Besetzung und schließlich durch den Aufbau der ältesten Christengemeinschaft am Rhein in Berührung. Zusammen mit den neuen Lebensformen und Gebrauchsgegenständen der Römer gelangten auch die Bezeichnungen, die die Römer selbst zum größten Teil aus dem Griechischen entlehnt hatten, in den germanischen Raum. Die ältesten aus dem Lateinischen stammenden Lehnwörter sind vor dem Beginn der 2. Lautverschiebung (etwa 600 n. Chr.) entlehnt worden.

Die Germanen erhielten durch die Römer jede Menge Anregungen in verschiedenen Bereichen. Sie erfuhren von merkwürdigen Tieren: *Elephant* (gr. *ελέφας*, *ελέφαντος*), *Leopard* (gr. *λεόπαρδος* >lat. *leopardus*), *Tiger* (gr. *τίγρις* >lat. *tigris*), *Skorpion* (gr. *σκορπιός* >lat. *scorpio*, ahd. *skorpjo*), *Kamel* (gr. *κάμηλος* >lat. *camelus*), *Krokodil* (griech. *κροκόδειλος* ‚Kieselwurm‘, ahd. *korkodrillus*, mhd. *kokodrill*

le), *Panther* (griech. *πάνθηρ* >lat. *panther* und *panthera*), *Delphin* (gr. *δελφίς*) u.s.w. Einige Tiernamen haben in Form von Lehnübersetzung ihren Platz in der deutschen Sprache eingenommen: z.B. *Flußpferd* anstelle von *Hippopotamos* (gr. *ιπποπόταμος*) und *Nashorn* anstelle von *Rhinozeros* (gr. *ρινόκερος*). Der *Tausendfüßer* (gr. *χιλιόπους*, *χίλια*=tausend‘ > lat. *milipeda*) ist ein schönes Beispiel für Bedeutungslehnwörter.

Gleichzeitig bekamen sie durch die Römer auch Früchte, Gemüse, Pflanzen und Gewürze, die sie aus klimatischen Gründen nicht selbst anbauen konnten wie z. B. *Mispel* (gr. *μέσπιλον*), *Pfeffer* (gr. *πέπερι* >lat. *piper*), *Kümmel* (gr. *κύμινον* >lat. *cuminum* >ahd. *chumin*, *chumil* *chumich*), *Minze* (gr. *μίνθη* >lat. *menta* >ahd. *minza*, *mentha*), *Petersilie* (gr. *πετροσέλινον* ‚Steineppich‘), *Thymian* (gr. *θύμος*, *θυμίαμα* >lat. *thymus*), *Mandel* (gr. *αμυγδάλη*), *Kamille* (gr. *χαμαίμηλον*, aus *χαμά* = Erde und *μήλον* = Apfel >lat. *camomilla*), *Karotte* (gr. *κάρωτον*), *Kirsche* (gr. *κέρασος* >lat. *cerasus* >ahd. *kirsa*), *Levkoie* (gr. *λευκόιον* ‚Weißveilchen‘), *Narzisse* (gr. *νάρκισσος*), *Erika* (gr. *ερείκη*), *Hanf* (gr. *κάναβις* >lat. *cannabis*).

Einige weitere, fest im Deutschen eingebürgerte altgriechische, durch das Lateinische vermittelte Lehnwörter aus anderen Bereichen seien angeschlossen: *Büchse*, *Gips*, *Kamin*, *Kammer*, *Kiste*, *Metall*, *Papier*, *Sarg*, *Schule*, *Uhr* u.v.a. (*πίξις* – *pyxis*; *γύψος* – *gypsum*; *caminus*; *καμάρα* – *camera*; *κίστη* – *cista*; *μέταλλον* – *metallum*; *πάπυρος* – *papyrus*; *σαρκοφάγος* – *sarcophagus*; *σχολή* – *schola*; *ώρα* – *hora*). Besonders hingewiesen sei auf das Wort *Tisch*, das über das lateinische Lehnwort *discus* aus dem griechischen *δίσκος* entstanden ist. Ursprünglich bezeichnete das Wort eine runde Platte. In dieser Grundbedeutung lebt es in dem Sportgerät *Diskus* weiter. Die Römer der Kaiserzeit nannten dann ihre runden Teller *disci*; daraus entwickelte sich bei den Germanen die neue Bedeutung *Tisch*.

Die Christianisierung des deutschen Wortschatzes

Das Christentum gelangte zum germanischen Raum auf verschiedenen Wege und brachte auch für die Sprache eine geistige Umwälzung mit sich. Das Deutsche war zunächst nicht in der Lage, die neuen Bestimmungen und Dogmen des neuen Glaubens wiederzugeben, da ihrem Wortschatz theologische und religiöse Begriffe fehlten.

Die Vergeistigung der Sprache vollzog sich über einen langandauernden Prozeß, wobei das Griechische, vor allem über das Lateinische und zu einem geringeren Maße über das Gotische, einen großen Teil dazu beigetragen hat. Schon zuvor hatte das Griechische einen entscheidenden Einfluß auf die christliche Terminologie der Römer ausgeübt, zumal die Christen Roms das Griechische bis ins 3. Jh. n. Chr. als geheiligte Sprache beibehielten. Mitbestimmend war auch, daß sich die Übersetzungen der heiligen Schriften streng an die griechischen Originale halten mußten, weil somit eine große Menge griechischer Wörter übernommen worden sind.

Die überwiegende Mehrzahl griechischer Lehnwörter ist jedoch erst mit dem Vordringen der römisch-katholischen Missionare rübergekommen. So haben wir im Deutschen Wörter wie *Basilika*, *Christus*, *Diakon*, *Diaspora*, *Eucharistie*, *Evangelium*, *Psalm*, *Almosen*, *Bibel*, *Bischof*, *Mönch*, *Priester*, usw. (*Βασιλική* ‚Königshalle‘), lat. basilika; *Χριστός* ‚gesalbt‘ – christus; *διάκονος* ‚Diener‘ – diaconus; *εν διασπορά* ‚in Zerstreuung‘; *ευχαριστία* ‚Dankgebet‘ – eucharistia; *ευαγγέλιον* ‚gute Botschaft‘; *εβανγελιον*; *ψαλμός* ‚Lied zum Saitenspiel‘ – psalmus; *Ελεημοσύνη* ‚Almosen‘ – ahd. almosam – almosen; *τά βιβλία* ‚die Bücher‘ – biblia; *επίσκοπος* ‚Aufseher‘ – got. aipiscaupus – ahd. biscof; *μοναχός* ‚einzelnelebend‘ – monachus – monicus; *ο πρεσβύτερος* ‚der Ältere‘ – presbyter – prestr(e) – ahd. prestar – mhd. priester; *καθολικός* ‚allgemein‘ – mlt. catholicus.). Die Bezeichnung katholisch ist erst im 16. Jh. und Katholik im 18. Jh. eingeführt worden.

Die Christianisierung des deutschen Wortschatzes vollzog sich allerdings mehr im Bereich der Lehnprägungen: *παντοκράτωρ* wurde über lat. omnipotens zu allmächtig, *μετάνοια* über lat. poenitentia zu Buße, *συνείδησις* über lat. consciencia (ahd. giwizzani) zu Gewissen, *λύτρωσις* über lat. redemptio zu Erlösung, *σωτήρ* wurde über salvator zu Heiland, *πρόνοια* über lat. providentia zu Vorsehung. Weitere Lehnbedeutungen: *πνεύμα* wurde über lat. spiritus zu Geist, *χάρις* wurde über lat. gratia und ahd. ginada zu Gnade. Mit dem Christentum sind auch griechische Vornamen in die deutsche Sprache eingedrungen. Namen wie *Christian*, *Alexander*, *Stefan*, *Andreas*, *Christine* u.a.m.

Die Ritterzeit

Mit dem Aufkommen des höfischen Rittertums begann zugleich eine neue Epoche der deutschen Sprachgeschichte. Während im Frühmittelalter das Mönchtum als Träger der deutschen Sprachkultur fungierte, hatte nun auch der Adel einen Anteil daran. In der zweiten Hälfte des 12. Jh. setzte schließlich das französische Rittertum, das für die deutsche Hofkultur als Vorbild diente, ein und beeinflusste nicht nur die Lebensformen und die Literatur des mittelalterlichen Deutschland, sondern auch die Sprache. Eine Fülle von französischen Lehnwörtern gelangte in den deutschen Sprachraum und mit ihnen wurde meistens gleichzeitig die Schreibweise und die Betonung übernommen. Darunter befanden sich auch einige Wörter ursprünglich griechischer Herkunft, die vorher über das Lateinische in die Französische Sprache gelangten. Dabei handelte es sich nicht immer um unbekannte Wörter; es waren auch etliche darunter, die schon in althochdeutscher Zeit entweder aus dem Lateinischen oder Griechischen entlehnt wurden und jetzt nur die französische Aussprache übernahmen. Ein Beispiel dafür ist das Wort Kristall (mhd. cristalle > afrz. cristalle, ahd. cristalla > mlat. crystallum > gr. κρύσταλλον)

Das Rittertum zeigte großes Interesse für Steine: Neben dem Kristall lernte man auch den Diamanten ((mhd. diemant

>frz. diamant > vlat. adiamante >gr. ἀδάμας ‚der Unbezwingliche‘) und die Koralle (mhd. coral(le) >afrz. coral >lat. >gr. *κουρά αλός* ‚Meerespuppe‘) kennen. In diesem Zusammenhang gehört auch das Wort Karat (mhd. garât >frz. carat, gr. *κεράτιον* ‚Hörnchen, Johannisbrotschote, deren Körner als Gewichte für Edelsteine benutzt wurden‘). Der Beryll (mhd. berille >afrz. beril(le) >lat. beryllium >gr. *βήρυλλος*, *βηρύλλιον*) war von großer Bedeutung, weil um 1300 die Erfindung der Brille folgte, die aus diesem Halbedelstein hergestellt wurde. Aus dem Bereich der Musik ist das Wort Melodie (mhd. melodie >afrz. melodie), das durch lateinische Vermittlung aus gr. *μελωδία* in das Altfranzösische gelangte, entlehnt worden.

Die Klosterschulen

Die Klosterschule brachte griechische Fremdwörter wie Hymne (gr. *ὕμνος*; hat sich erst im Laufe des Altertums auf dem Sinn ‚Götterlied‘ eingeengt, in älterer Zeit trug das Wort die Bedeutung von ‚Lied‘) und Organist (13. Jh. mhd. organiste aus mlat. organista ‚Meister des Organons (gr. *ὄργανον*, Werkzeug, Instrument), der Orgel (lat. organum).

Klösterlicher Krankenpflege verdanken wir Wörter wie Diät (um 1500 über lat. diaeta >gr. *δίαιτα* ‚Lebensweise‘), Apotheke (mhd. apotêke über lat. apotheka >gr. *αποθήκη* ‚Ablage, Speicher‘), Klistier (mhd. klistêr, kliestier über lat. clysterium >gr. *κλυστήριον*) und Arznei (mhd. arzenie, erzenie; erzenen ‚heilen‘). Dazu sei eine Erläuterung zu dem eingedeutschtem Wort Arzt (ahd. arzat) abgeschlossen, das über die lateinische Fassung archiater aus dem griechischen *αρχίατρος* ‚Ober – Heiler‘) entlehnt wurde. Von der eigentlichen Berufsbezeichnung (iater, *ιατρός*) ist nur noch das -t

übrig geblieben.

Die Vorsilbe *αρχι-* hat in anderen aus dem Griechischen stammenden Wörtern die Form ‚Erz-‘ angenommen, z.B. *Erzbischof*, *Erzengel*, *Erzfeind*.

In den Klosterspitalen wurden darüber hinaus auch Lehnübersetzungen wie Fluß ‚Rheuma‘ (mhd. vluz >gr. *ρεύμα*) und Schwindsucht (15. Jh. swintsucht >lat. pthisis >gr. *φθίειν* ‚schwinden‘) geprägt.

Die Renaissance

Mitte des 15. Jhs. erreichte die geistige Bewegung der Renaissance, der Humanismus, auch Deutschland und führte zur Wiederentdeckung der griechischen Sprache und Literatur. Im Mittelalter wurde der Antike kein großer Wert beigemessen, so daß die Kenntnis der griechischen Schrift fast ganz abhanden gekommen war. Selbst die Aristotelesstudien der Scholastik wurden meist anhand lateinischer Übersetzungen betrieben. In Gegensatz zu mittelalterlichem Denken, hatten die Humanisten die historisch wichtige Bedeutung antiker Texte erkannt und waren bestrebt, direkten

Vermutlich gäbe es ohne die Vermittlung des Lateinischen in der deutschen Sprache nur eine geringe Anzahl griechischer Wörter aus vorhumanistischer Zeit.

Zugang zum Altgriechischen zu bekommen, um so die Werke antiker Autoren möglichst originaltreu wiederherstellen und zugänglich machen zu können.

Trotz dieser Bemühungen der Gelehrten war die Rezeption der griechischen Sprache und ihr Einfluß auf das Deutsche nach wie vor eng mit dem Latein verbunden. In Deutschland begann die Auseinandersetzung mit griechischer Literatur und Sprache zunächst mit den neuen lateinischen Übersetzungen griechischer Werke in der 2. Hälfte des 15. Jhs von Rudolf Agricola, Johannes Regiotamontanus, im frühen 16. Jh. von Johannes Reuchlin, Erasmus v. Rotterdam, Willibald Pirckheimer u.a. Mit Hilfe des Buchdrucks konnten die Werke in mehreren Auflagen verbreitet werden. Seit 1515, dann auch von der Reformation gefördert, gab es Lehrstühle für Griechisch an den deutschen Universitäten und in dem besonders durch Melancthon geförderten Schultypus des humanistischen Gymnasiums gehörte Griechisch zu den Kernfächern.

Auch nach der Wirksamkeit von Humanismus und Reformation sind an den deutschen Schulen und Universitäten griechische Texte noch lange vorwiegend in lateinischen Übersetzungen gelesen worden. Die neu eingeführten Fremdgrapheme (ph) für (f), (th) für (t), (rh) für (r), (y) für (i) oder (ü) in Wörtern griechischer Herkunft beruhen ebenfalls auf lateinischer Transkriptionstradition. Auf lateinischer Aussprache griechischer Wörter basieren auch (ä) für gr. (αι), z.B. Pädagogie (gr. παιδαγωγος), (ö) für gr. (οι), z.B. Ökonomie (gr. οικονομία), (c) (ts) für gr. (κ), z. B. Hydrocephalie. Suffixe wurden bei der Entlehnung in lat. Form eingedeutscht: -us für gr. -ος wie in Anonymus (gr. ανώνυμος), -um für gr. -ον wie in Podium (gr. πόδιον), mit dem frz. Lehnsuffix -ie für gr. -ια wie in Aristokratie (gr. αριστοκρατία).

Dennoch sind vor allem über die Fächer, mit denen sich die Humanisten beschäftigten und die sie teilweise an Schulen und Universitäten lehrten – Grammatik, Rhetorik, Dichtung, Geschichtsschreibung und Moralphilosophie – im großen Umfang in die deutsche Sprache eingedrungen.

Aus diesen Fachgebieten haben wir Wörter wie z.B. Akademie (16. Jh. aus lat. academia >gr. *Ακαδημία* ‚Schule Platos‘; dazu akademisch, 16. Jh. aus lat. academicus >gr. *ακαδημαϊκός*), Grammatik (ahd. grāmātech; dazu Grammatiker, ahd. gramātechāre; grammatisch 16. Jh., grammatikalisch 17. Jh., alle aus lat. grammatica ‚Schriftkunde‘ >gr. *γραμματική*), Gymnasium (aus lat. gymnasium >gr. *γυμνάσιον* eigtl: ‚Sportplatz, dann Philosophenversammlung‘; seit 15. Jh. ‚Gelehrtenschule‘), Katheder (16. Jh. aus lat. cathedra ‚Lehrstuhl‘ >gr. *καθέδρα* ‚Stuhl zum Niedersitzen‘: *έδρα* ‚Sitz, Ort zum Sitzen‘; *κατά* ‚herab‘), Scholar ‚Schüler‘ (16. Jh. aus lat. scholaris, scola ‚Schule‘ >gr. *σχολή*; urspr. ‚Muße‘, dann die ‚den Wissenschaften gewidmete Freizeit, Vortrag, Schule‘), Etymologie (aus gr. *ετυμολογία* ‚Wortableitungskunde‘), Podagra (aus gr. *ποδάγρα* ‚Fuß‘), Skellet (17. Jh. aus gr. *σκελετόν* ‚ausgedörter Körper‘), Geograph (16. Jh. aus gr. *γεωγράφος* ‚erdbeschreibend‘; Geographie, 16. Jh. geographēy aus gr. *γεωγραφία*), Pädagogium (16. Jh. latinisiert aus gr. *παιδαγωγείον*; aber Pädagoge 15. Jh. aus lat. paedagogus >gr. *παιδαγωγός*), Pathologie

(17. Jh. zusammengesetzt aus gr. *πάθος* ‚Leiden‘ und gr. *λόγος* ‚Lehre‘), Physik (16. Jh. aus gr. *φυσική τέχνη* ‚Kunst der Natur‘; dazu Physikus ‚Naturkundiger‘ aus gr. *φυσικός*; physisch 17. Jh. ebenfalls aus gr. *φυσικός*) u.a.m.

Die Aufklärung

Im Zeitalter der Aufklärung führten v.a. die Wissenschaften der deutschen Sprache mit Hilfe von Wortbildungen und Wortstämmen aus der lateinischen und griechischen Sprache etliche

Neuprägungen zu. In der Regel handelt es dabei um mehrsilbige, zusammengesetzte Fügungen, die den zu bezeichnenden Gegenstand genauer charakterisieren sollte.

Dazu gehören u.a. viele Wissenschaftsbezeichnungen wie Archäologie, Ästhetik (durch den Philosophen Baumgarten), Psychologie (über frz. Vermittlung, Ende 18. Jh.; dazu psychologisch um 1800, Psychologie kurz nach 1800), Metaphysik u.a.m. Bezeichnend ist dabei der Anteil naturwissenschaftlicher Begriffe wie Akustik, Chemie (2. Hälfte 18. Jh. für älteres Alchemie durch frz.-span. Vermittlung), Botanik (17. Jh.; dazu botanisch, botanisieren 18. Jh., Botaniker um 1800), Graphit (von A.G. Werner 1789 gebildet), Petrefakt ‚Versteinerung‘ (Mischwort aus gr. – lat. Stämmen), Thermometer (frühes 18. Jh.). Eine der ältesten Neuprägungen, die im Deutschen heute noch verwendet wird, ist das Mikroskop, das zu Beginn des 17. Jhs. in den Niederlanden als gebildet wurde. Seitdem wurde es durch kein deutsches Wort ersetzt. Etwa zur gleichen Zeit entstand auch der Begriff Teleskop, wofür es im Deutschen das Synonym ‚Fernglas‘ (von Harltsdörffer gebildet) gibt.

Der Aufschwung der Medizin spiegelt sich in den vielen neugeprägten Begriffen, die alle im 18. Jh. entstanden, wider: Diarrhöe, Hypochondrie, hysterisch (Hysterie), Migräne, Narkose, Paralyse, Physikus, physiognomisch (1775 durch Lavater geprägt; etwa gleichzeitig Physiognomik, Physiognom). u.v.a. Aus der Mathematik stammen Begriffe wie Ellipse, Peripherie, Symmetrie.

Die Philosophie brachte Begriffe wie Analogie, Pantheismus, paradox und Phänomen mit sich. Aus den Bereichen Rhetorik und Poetik, die in dieser Zeit eine neue Blüte erlebten, haben wir u.a. die Fachausdrücke Metapher, Pleonasmus, Tautologie, Epigramm und Anekdote.

Seit Beginn des 17. Jhs. nahm das Französische als höfische Prestige- und Herrschersprache zu und übte zum zweitenmal in der deutschen Sprachgeschichte großen Einfluß aus. Das Lateinische verlor im Laufe der Zeit seine einstige Bedeutung als Literatur- und Gelehrtensprache. Dadurch nahm auch die Anzahl der über das Latein entlehnten Wörter ab und damit auch die Vermittlung ursprünglich griechischer Wörter. Nun wurde das Französische auch in dieser Hinsicht wirksam und führte der deutschen Sprache stellvertretend eine Fülle griechischer Lehnwörter zu. Diese wurden zwar meist der deutschen Orthographie angepaßt und in ihrer Schreibweise z.T. regräzisiert (z.B. Katastrophe < *catastrophe* < *καταστροφή*, Phantom < *fantôme* < *φάντασμα*), behielten aber oft den französischen Wortakzent.

Viele Wörter haben also eine Laufbahn über drei Sprachen hinter sich wie z. B. das Wort Skandal, das aus dem Griechischen (σκάνδαλον) ins Lateinische (scandalum), aus dem Lateinischen ins Französische (scandal) und aus dem Französischen ins Deutsche gelangte. Weitere Wörter mit gleichem Schicksal sind z.B. gr. πλαστική > lat. plastice > frz. plastique > dt. Plastik, gr. θέσις > lat. thesis > frz. thèse > dt. These und gr. σκηνή > lat. scena > frz. scène > dt. Szene.

Die Betonung von Eigennamen wie Homer, Herodot und Theokrit richtete sich auch nach dem französischen Vorbild, wobei die Mehrheit der griechischen Eigennamen bis heute lateinisch betont werden wie Aristoteles (Αριστοτέλης), Menelaos (Μενέλαος) und Perikles (Περικλής).

Die Sprachgesellschaften

Schon zu Beginn des 17. Jhs. begann eine Gegenbewegung gegen die Überfremdung der deutschen Sprache durch lateinische, französische, italienische und im geringeren Maße durch griechische Fremdwörter. Es entstanden viele Sprachgesellschaften wie die ‚Deutschgesinnte Genossenschaft‘, der ‚Pegnerische Blumenorden‘ oder die ‚Fruchtbringende Gesellschaft‘, die sich u.a. für die Reinigung und Kultivierung der Sprache einsetzten. Führende Sprachreiner dieser Gesellschaften wie Justus Georg Schottel (1612 – 1676), Philipp von Zesen (1619 – 1689) und Georg Philipp Harsdörfer (1607 – 1676) schufen eine ganze Reihe griechischer Bedeutungslehnwörter, die in der deutschen Sprache einen festen Platz eingenommen haben: Zesen bildete z. B. die Begriffe Irrgarten (für Labyrinth > gr. λαβύρινθος), Mundart (für lat. idioma > gr. ιδίωμα), Trauerspiel (für Tragödie > gr. τραγωδία), Nachruf (für Echo > gr. ηχώ), Schauburg (für Theater > gr. θέατρον) und Bücherei (für Bibliothek > gr. βιβλιοθήκη; eigtl. ‚Büchersammlung‘).

Der Protest gegen die Verfremdung und Vernachlässigung des Deutschen hielt sich bis ins 19. Jh. So wandte sich Joachim Heinrich Campe (1746 – 1818) ebenfalls diesem Gebiet zu und brachte sogar ein ‚Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke‘ heraus, in dem ca. 11160 damals gebräuchliche Fremdwörter – darunter auch zahlreiche griechische – durch deutsche Begriffe ersetzt werden.

Später nahmen die Bemühungen um die Reinigung der deutschen Sprache mit der Gründung des Deutschen Reiches (1871) zu und erfaßten in den folgenden Jahren mehrere Gebiete wie die Justiz und das Militär.

Das Vorbild der Sprachgesellschaften regte auch einzelne Gelehrte an, Lehnübersetzungen zu bilden; so entstanden hauptsächlich im 17. Jh. Wörter wie Dunstkreis (für Atmosphäre > gr. ατμός ‚Dunst‘, σφαίρα ‚Kugel‘), Rechtschreibung (für Orthographie > gr. ορθός ‚richtig‘, γράφειν ‚schreiben‘), Vieleck (für Polygon > gr. πολύ ‚viel‘, γωνία ‚Ecke‘),

Durchmesser (für mhd. diameter > gr. διάμετρος, eigtl. ‚Durchlinie‘) und Milchzahn (nach gr. νεογιλός οδούς).

Das 19. Jh. und die Entfaltung der Wissenschaft

Im 19. Jh. entfalteten sich besonders die Naturwissenschaften in ungeahnter Weise. Forschungen brachten neue Erkenntnisse mit sich und die Naturwissenschaftler bedienten sich in vielen Fällen des Altgriechischen, um ihre Entdeckungen in der wissenschaftlichen Terminologie zu verankern. Dies gilt weitgehend auch für die Chemie. Die Forschungen von J. v. Liebig, Wöhler, Kirchoff, Bunsen, A. W. v. Hoffmann und vielen anderen erschlossen ganz neue Stoff- und Arbeitsbereiche.

Die neu isolierten Substanzen Jod und Chlor erhielten ihre Namen mit Rücksicht auf die Farbe der Dämpfe (Jod nach dem homerischen Wort ιοειδής ‚veilchenfarbig‘, Chlor nach χλωρός ‚gelblich – grün‘). Weitere chemische Stoffe mit griechischem Namen sind z. B. Brom (gr. βρωμός ‚Gestank‘), Helium (gr. ήλιος ‚Sonne‘), Ozon (wegen seines Geruches; όζειν ‚riechen‘), Glycerin und Saccharin (wegen ihres süßen Geschmackes aus σάκχαρον und γλυκερός).

In anderen Fällen wurden aber auch geschickte Neubildungen gewagt wie bei dem Begriff Margarine: 1866 – 1869 entwickelte H. Méges-Mouriès ein Butter-Ersatzfett insbesondere für den Gebrauch in der Armee, indem er das feste Stearin (gr. στέαρ ‚Talg‘) und das flüssige Oleomargarin (benannt nach lat. ‚oleum‘ und gr. μάργαρος ‚Perle‘, also eigtl. ‚Perlöl‘) zerlegte; dieses verbutterte er dann mit Magermilch und nannte das Erzeugnis Margarine. Das Wort Butter stammt

ebenfalls aus dem griechischen Begriff βούτυρον und kam über das lateinische butyrum in die deutsche Sprache.

Die Entwicklung der Physik führte gleichfalls zu neuen Präzisionen wie Kathode (gr. καθ’ οδόν ‚Weg zum Sonnenuntergang‘), Anode (gr. αν’ οδόν ‚Weg zum Sonnenaufgang‘), Katalyse (gr. καταλύειν ‚auflösen‘), Atom (gr. άτομον ‚unteilbares Körperchen‘), Dynamit (gr. δύναμις ‚Macht‘) u.v.a.

Aus dem Bereich der Medizin wurden im 19. Jh. Begriffe wie Narkose (gr. νάρκωσις ‚Betäubung‘), Diphtheritis (gr. διφθέρα ‚Haut‘), Klinik (gr. κλινικός ‚bettlägerig‘; Poliklinik in Anlehnung an gr. πόλις ‚Stadt‘), Neurasthenie (gr. νεύρον ‚Nerv‘ und gr. ασθένεια ‚Schwäche‘), Therapie (gr. θεραπεία ‚Krankenpflege‘), Trichine (gr. τριχός ‚Haarkleid‘) und Hygiene (gr. υγιεινός ‚heilsam‘).

Die griechischen Elemente im heutigen Deutsch

Der Einfluß des Griechischen auf das Deutsche war hauptsächlich, wie die diachrone Darstellung zuvor gezeigt hat, auf den Bereich der Lexik zentriert. Das deutsche Sprachsy-

Wir haben gesehen, daß die altgriechische Kultur und Sprache – als Träger dieser Kultur – auf die deutsche Sprache vom Augenblick ihrer Entstehung an eingewirkt hat und bis in die Gegenwart hinein einwirkt.

stem ist durch die Aufnahme griechischer Lehnwörter und durch die Lehn- und Wortbildung erweitert worden. Mit den Hunderten von Wörtern wurden auch Lehn-suffixe und Lehn-präfixe in die deutsche Sprache aufgenommen, die bis heute noch einen großen Einfluß im morphologischen Bereich des Deutschen ausüben und weiterhin produktive Verwendung finden. Bei der Prägung neuer Begriffe und Fachtermini greift die internationale Bildungs- und Wissenschaftssprache nach wie vor gern auf griechische Wortstämme und Wortbildungsmittel zurück.

Mit Hilfe von griechischen Lehn-suffixen und Lehn-präfixen wie a-, anti-, hyper-, met (a), neo-, poly-, para-, -ismus, -ide, -ose, -kratie, -logie, -manie u.s.w. entstehen ständig neue Wörter, wobei mittlerweile sehr viele zu festen Bestandteilen der deutschen Sprache geworden sind und auch in der Umgangssprache eine selbstverständliche Gültigkeit besitzen.

Oftmals werden entstehen sog. Mischbildung aus griechischen und lateinischen oder deutschen Bestandteilen wie asozial, Automobil, hyperaktiv, Meta-Ebene, Katalysator, Antiraucher.

Neubildungen (Kunstwörter)

Kunstwörter werden unter Verwendung altgriechischer Begriffe hauptsächlich in moderner Zeit neu gebildet. Viele von ihnen sind in Fachsprachen eingegangen, teilweise haben sie sich auch in der Umgangssprache eingenistet.

Während Kunstwörter wie Saccharin oder Philatelie das Aussehen von Fremdwörtern behalten haben, gibt es eine Reihe Kunstwörter, die sich die Umgangssprache einverleibt hat. Dies hat oft auch eine Verkürzung des Wortes zur Folge. Einige Beispiele seien angeschlossen: Kino (Kinematograph = ‚Bewegungs-Zeichner‘), Foto (Photographie = ‚Licht-Zeichnung‘), Homo (aus gr. *ὅμοιος* ‚gleich‘), homosexuell, Homotreffen, öko (oiko, oeko), ökologisch, Ökobauer, Auto (Automobil = ‚Selbst-bewegend‘). Die verkürzte und sinnentleerte Form von Automobil gab Anlaß zu weiteren Neubildungen wie Autobahn, Autoreisezug, Autozubehör, Autokino.

Schlußwort

Zum Schluß möchte ich auf das in der Einleitung aufgeführte Zitat von Jacob Burckhardt eingehen:

„Wir sehen mit den Augen der Griechen und sprechen mit ihren Ausdrücken.“

Wir haben gesehen, daß die altgriechische Kultur und Sprache – als Träger dieser Kultur – auf die deutsche Sprache vom Augenblick ihrer Entstehung an eingewirkt hat und bis in die Gegenwart hinein einwirkt. Allerdings bringt meiner Ansicht nach die Aussage von Burckhardt diese zwei Sprachen in ein Dominanzverhältnis und vermittelt dabei den Eindruck, die deutsche Sprache und Kultur sei lediglich ein Produkt der griechischen Antike. Deshalb muß man diese Auffassung differenziert betrachten, da natürlich das Griechische als indoeuropäische Sprache ebenfalls von anderen Kulturen und Sprachen beeinflusst worden ist.

Bei der Erarbeitung dieses Themas ist mir vor allem deutlich geworden, daß die Auseinandersetzung mit der Sprachgeschichte nicht nur interessant sein kann, sondern auch darüber hinaus sehr viele Anregungen für die Beschäftigung mit anderen Sprachen und Kulturen geben kann. Demnach kann die Auseinandersetzung mit Sprachgeschichte einer Verschließung gegenüber fremden Kulturen entgegenwirken und kommunikationsfördernd sein. Deshalb sollte dieses Gebiet auch für Nichtfachleute zugänglich gemacht werden und als Unterrichtsfach schon in den Grundschulen angeboten werden.

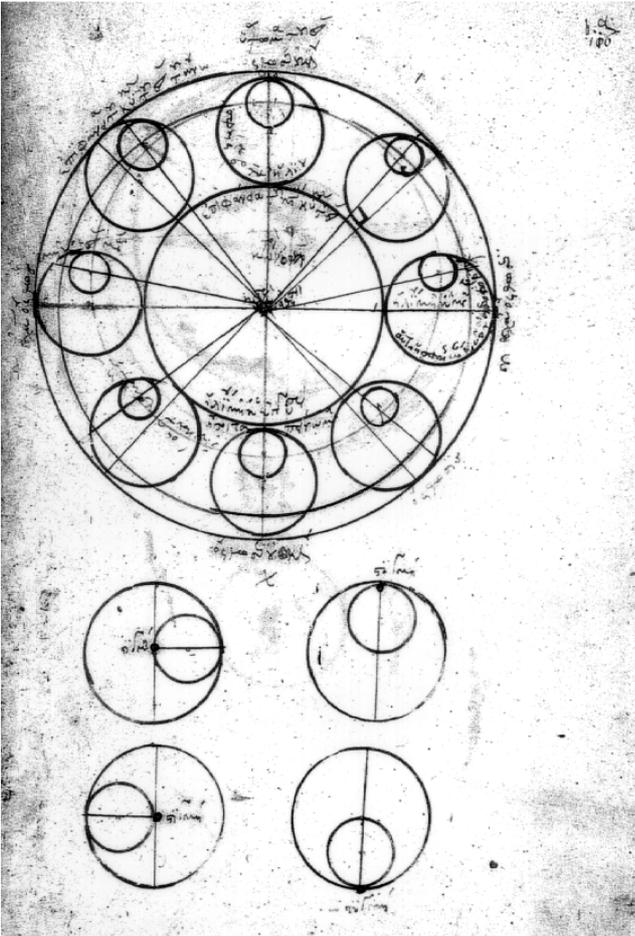
Aus diesen Gründen empfinde ich die Rechtschreibreform, von der auch viele ursprünglich griechische Wörter erfaßt werden, als einen unverantwortlichen Eingriff. Unter dem Aspekt der Vereinfachung soll sich die Rechtschreibung unzähliger Lehnwörter ändern, wobei der etymologische Bezug einfach ignoriert wird und die historische Architektur der Wörter zerstört wird. Wenn man Sprache mit Denken gleichsetzt, so führt diese Entscheidung nicht nur zur Verarmung unserer Sprache, sondern auch zur Einschränkung unseres Wahrnehmungsfeldes.

Literaturverzeichnis

- [1] Coseriu, Eugenio: Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein. In: Griechisch und Romanisch. Hg. v. Gunter Narr. Tübinger Beiträge zur Linguistik. Fotodruck Präzis B. v. Spangenberg KG. Tübingen 1971.
- [2] Dornseiff, Franz: Die griechischen Wörter im Deutschen. Berlin: de Gruyter 1950.
- [3] Holzberg, Niklas: Das Deutsche im Sprachkontakt. Griechisch/Deutsch. In: Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Hg. v. Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger. Bd. 2.1. Berlin: de Gruyter 1984 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft). S. 861 – 869
- [4] Lendle, Otto: Altgriechische Einflüsse auf die deutsche Sprache. In: Mediterane Kulturen und ihre Ausstrahlung auf das Deutsche. 5 Beitr. zum altgriech., lat., ital., franz.- u. arab.- dt. Sprachkontakt. Hg. v. Wolfgang Brandt und Rudolf Freudentberg. Bd. 8. Marburg: N. G. Elwert. 1986. (Marburger Studien zur Germanistik). S. 18- 40.
- [5] Mackensen, Lutz: Deutsche Etymologie. Ein Leitfadens durch die Geschichte des deutschen Wortes. Bremen: Carl Schünemann Verlag 1962.
- [6] Maidhof, Ad.: Neugriechische Rückwanderer aus den romanischen Sprachen unter Einschluß des Lateinischen. In: Texte und Forschungen zur byz.- ngr. Philologie. Zwanglose Beihefte zu den "Byzantinisch- Neugriechischen Jahrbüchern". Hg. v. Nikos A. Bees. Athen: P. D. Sakellarios 1931.
- [7] Paul, Hermann: Prinzipien der Sprachgeschichte. 10. unveränd. Aufl. Tübingen: Max Niemeyer 1995.
- [8] Tiisala, Yrjö: Die griechischen Lehnwörter bei den römischen Historikern bis zum Ende der augusteischen Zeit. Jyväskylä: Jyväskylä 1974.
- [9] von Polenz, Peter: Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. I. Einführung; Grundbegriffe; Deutsch in der frühbürgerlichen Zeit. Berlin: de Gruyter 1991.
- [10] von Polenz, Peter: Geschichte der deutschen Sprache. 9. überarb. Aufl. Berlin: de Gruyter 1978.
- [11] Wittstock, Otto: Latein und Griechisch im deutschen Wortschatz. Lehn- und Fremdwörter altsprachlicher Herkunft. 1. Aufl. Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag 1979.

ότι παρεκκλίνει σε αρκετά σημεία από την κλασική παράδοση. Παρουσιάζει μια κάπως σύντομη αλλά ολοκληρωμένη εικόνα της αστρονομίας της εποχής εκείνης. Το κείμενο είναι καθαρά επιστημονικής φύσεως και περιλαμβάνει αριθμητικές παραμέτρους και δεκατρείς σελίδες με διαγράμματα που κάνουν δυνατή την αναπαράσταση των μοντέλων. Γι' αυτό τον λόγο δίνει μια μοναδική ευκαιρία για συγκρίσεις με την αρχαία αστρονομία του Πτολεμαίου, με αραβικές αστρονομίες εκείνης της περιόδου και με το ηλιοκεντρικό σύστημα που αναπτύχθηκε δύο αιώνες αργότερα στην Ευρώπη. Θεωρούμε ότι αυτό το σύντομο κείμενο, που έχει τίτλο *Περί των σχημάτων των αστέρων*, εισάγει νέες απόψεις για το σεληνιακό μοντέλο και μια ελλειπτική τροχιά για το κέντρο του επικύκλου του Ερμή.

Το *Περί των σχημάτων των αστέρων* γράφτηκε σε εποχή έντονης επιστημονικής δραστηριότητας. Οι επιστημονικές και πολιτιστικές εξελίξεις στο Βυζάντιο είχαν πολλές διακυμάνσεις. Με την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, οι Βυζαντινοί πήγαν στη Νίκαια, όπου ανέπτυξαν μεγάλο ενδιαφέρον για τα αρχαία ελληνικά γράμματα και την επιστήμη. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Βατάτζης δημιούργησε ανώτερη Σχολή στη Νίκαια με διευθυντή τον Νικηφόρο Βλεμμύδη, ο οποίος έγραψε ένα εγχειρίδιο φυσικής, στο οποίο τα κεφάλαια 24-28 ήταν αφιερωμένα στην αστρονομία. Με την επιστροφή των Βυζαντινών στην Κωνσταντινούπολη το 1261 ξεκινά μια περίοδος επιστημονικής ανάπτυξης και εξέλιξης. Ο Γεώργιος Ακροπολίτης, μαθητής του

Βλεμμύδη, ανέλαβε την αναδιοργάνωση των σχολών και των νοσοκομείων στην πρωτεύουσα και διορίστηκε πρόεδρος του Πανεπιστημίου. Αυτό αποτέλεσε την απαρχή μιας νέας σχολής σκέψης με πολλούς εκπροσώπους. Ανάμεσά τους ήταν ο Γεώργιος Παχυμέρης, ο Μάξιμος Πλανούδης, ο Νικόλαος Ραβδάς, ο Ισαάκ Αργυρός, ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ο Νικηφόρος Χούμνος και ο Νικηφόρος Γρηγοράς. Ο τελευταίος πρότεινε βελτιώσεις στο ημερολόγιο, παρόμοιες με αυτές που παρεκίνησαν τον πάπα Γρηγόριο τον 13ο να εισαγάγει το 1582 το νέο ημερολόγιο.

Μια ανεξάρτητη εξέλιξη συνέβη στον Εύξεινο Πόντο, στην πόλη της Τραπεζούντας. Εκεί ξεκίνησε να αναπτύσσεται ένα νέο είδος αστρονομίας, που ήταν πιο πρωτότυπη και πιο κοντά στην περσική και την αραβική. Οι κύριοι εκπρόσωποι της σχολής αυτής ήταν ο Μανουήλ, ιερέας στην Τραπεζούντα, ο Γρηγόριος Χιονιάδης και ο Κωνσταντίνος Λυκίτης. Η νέα αστρονομία μεταφέρεται αργότερα στην πρωτεύουσα με τις εργασίες του Θεοδώρου Μελιτηνιώτη και του Γεωργίου Χρυσοκόκη. Ο κατάλογος των συγγραφέων σε αυτή και την προηγούμενη παράγραφο είναι μακρύς, αλλά δεν είναι ο πλήρης κατάλογος των αστρονόμων, των οποίων τα έργα εμφανίστηκαν μεταξύ του 12ου και του 15ου αιώνα. Τα έργα έγιναν γνωστά στη Δύση, και μερικά από τα παραπάνω ονόματα είναι χαραγμένα στην πρόσοψη της βιβλιοθήκης της Sainte Geneviève στο Παρίσι, απέναντι από το Panthéon, μαζί με τα ονόματα άλλων Ευρωπαίων και Μωαμεθανών λογίων.

Αυτή η εποχή ήταν επίσης εποχή επιστημονικών ανταλλαγών των Βυζαντινών με τον αραβικό κόσμο και μεταφοράς και συλλογής ελληνικών χειρογράφων στη Δύση. Γνωρίζουμε, π.χ., από τον Χρυσοκόκη ότι ο Χιονιάδης ταξίδεψε στην Ταυρίδα, όπου βελτίωσε τις γνώσεις του στην αστρονομία, συνέλεξε βιβλία μαθηματικών και αστρονομίας και τα έφερε πίσω στο Βυζάντιο. Από αυτή τη σύντομη ιστορική ανασκόπηση είναι προφανές ότι μία κριτική έκδοση του *Περί των σχημάτων των αστέρων* δεν είναι επαρκής, επειδή παραβλέπει τις επιρροές που δέχθηκε το κείμενο από την Ανατολή και την επίδραση που είχε στη Δύση. Γι' αυτό τον λόγο αποφασίσαμε να εκδώσουμε ένα βιβλίο, που χωρίζεται σε δύο μέρη. Στην αρχή του πρώτου μέρους συζητούμε τη φύση του κειμένου και τον πιθανό συγγραφέα του, και ακολουθεί η εξέταση της χειρόγραφης παράδοσης του κειμένου, όπου συγκρίνουμε τους κώδικες που το παραδίδουν· το μέρος αυτό ολοκληρώνεται με την κριτική έκδοση του κειμένου. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η σημασία του κειμένου για την αστρονομία στην ιστορική της διαδρομή.

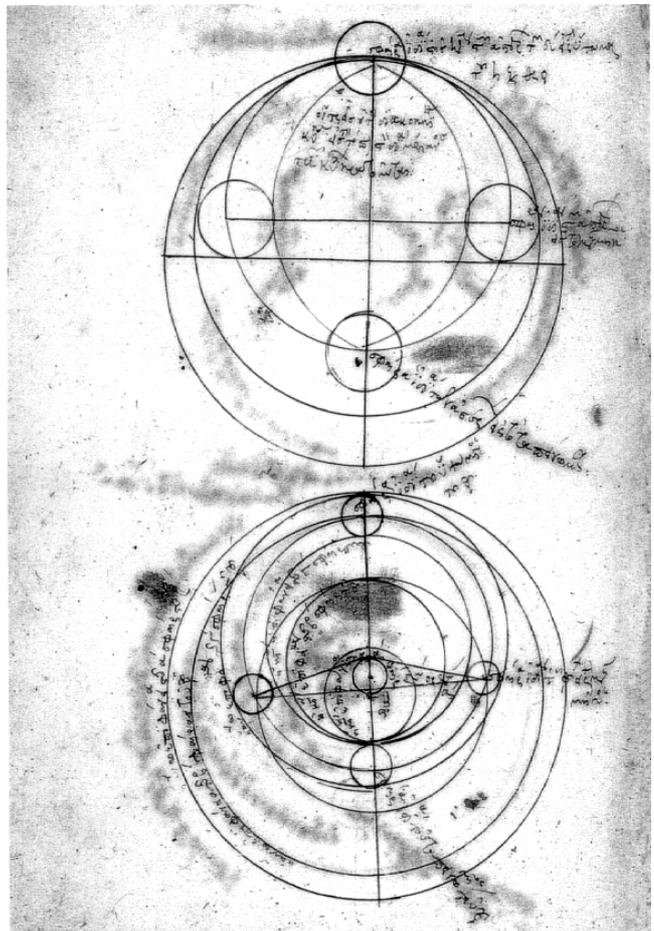
Η ανάλυση του κειμένου, που γίνεται στο δεύτερο μέρος, ξεκινά με την περιγραφή της ύλης και της κίνησης σύμφωνα με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Το επόμενο μέρος εξετάζει τις τιμές για τη μετάπτωση των ισημεριών, τις τιμές για τη λόξωση εκλειπτικής και κλείνει με έναν μακρύ κατάλογο των αστέρων. Τα επόμενα μέρη περιέχουν μοντέλα για τον Ήλιο, τη Σελήνη, τους εξωτερικούς πλανήτες, την Αφροδίτη και τον Ερμή. Αυτά

είναι τα κεφάλαια που ονομάζουμε θεωρητικά, επειδή περιλαμβάνουν αφηρημένα μοντέλα που προσπαθούν να εξηγήσουν τις πλανητικές κινήσεις με συστήματα επικύκλων. Πολλά ουράνια φαινόμενα εξηγούνται με περισσότερες λεπτομέρειες στα κεφάλαια που ακολουθούν. Ανάμεσά τους είναι οι ανάδρομες κινήσεις, οι στάσεις των πλανητών και τα πλάτη τους. Σε πολλά κεφάλαια παρουσιάζονται αριθμητικές τιμές για διάφορα φαινόμενα, γεγονός που κάνει δυνατή τη σύγκριση με άλλους αστρονόμους. Το κείμενο κλείνει με την ορθή εξήγηση για τις φάσεις της Σελήνης και την προέλευση των ηλιακών και σεληνιακών εκλείψεων. Γενικά, το βυζαντινό κείμενο της παρούσας μελέτης είναι μια σύντομη αλλά ολοκληρωμένη πραγματεία της αστρονομίας της εποχής εκείνης.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, για να εκτιμήσει ο αναγνώστης τα μοντέλα του *Περί των σχημάτων των αστέρων* ενδείκνυται μια σύγκριση με παλαιότερους και νεότερους αστρονόμους. Το ηλιακό μοντέλο στο κείμενο αυτό είναι ένα αρχαίο μοντέλο του Ιππάρχου, το οποίο συγκρίνουμε με ένα μοντέλο του Ibn-ash-Shatir και την τροχιά του Νεύτωνα. Θα περιγράψουμε διάφορες ομοιότητες του σεληνιακού μοντέλου με το μοντέλο του Tusi, αλλά θα αναφέρουμε και κάποιες κρίσιμες διαφορές. Μετά θα το συγκρίνουμε με το μοντέλο που περιγράφηκε από τον Κοπέρνικο στο *Commentariolus*. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να κρίνει ο αναγνώστης ποια εκδοχή του μοντέλου μπορεί να έφτασε με τη μια ή την άλλη μορφή στον Κοπέρνικο. Παρόμοιες συγκρίσεις γίνονται για τα μοντέλα των εξωτερικών πλανητών, καθώς και για την Αφροδίτη και τον Ερμή. Για να επιτύχουμε όλα αυτά, χρειαζόμαστε μια μαθηματική μέθοδο για να συγκρίνουμε τις πλανητικές τροχιές. Οι γεωμετρικές μέθοδοι του Μεσαίωνα γίνονται πολύπλοκες για μοντέλα με πολλούς επικύκλους. Αντιμετωπίζουμε τις ίδιες ή και μεγαλύτερες δυσκολίες όταν περιγράφουμε τις κινήσεις με καρτεσιανές συντεταγμένες. Βρίσκουμε ευκολότερο να θεωρήσουμε κάθε κυκλική κίνηση ως ένα περιστρεφόμενο διάνυσμα της ακτίνας και μετά να προσθέσουμε τις περιστρεφόμενες ακτίνες. Αυτό ήταν ήδη γνωστό και χρησιμοποιήθηκε σε μελέτες μαθηματικής αστρονομίας [5]. Ανακαλύψαμε σε αυτή τη μελέτη ότι η περιγραφή των περιστρεφόμενων διανυσμάτων απλοποιείται πολύ όταν γράφουμε κάθε διάνυσμα ως μιγαδική συνάρτηση. Η νέα μέθοδος μας επιτρέπει να γράψουμε τις καμπύλες τροχιάς της Σελήνης και των πλανητών με μιγαδικές εξισώσεις, όπου η σύγκριση των διαφόρων μοντέλων γίνεται εμφανής. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνουμε τις προαναφερθείσες συγκρίσεις. Ένα αποτέλεσμα της μεθόδου μας είναι η σύγκριση των ανωμαλιακών ταχυτήτων. Ένα άλλο είναι η απόδειξη ότι το κέντρο του επικύκλου του Ερμή κινείται σε έλλειψη. Παρουσιάζουμε επίσης πολλές καμπύλες τροχιάς και άλλες ιδιότητες των πλανητών με σχήματα που υπολογίστηκαν με τη βοήθεια του υπολογιστή. Έτσι μπορούμε να μελετήσουμε την ακρίβεια που απαιτείται για πολλές από τις παραμέτρους. Οι συγκρίσεις ανάμεσα στα διάφορα μοντέλα περιλαμβάνουν πλάτη, την

ανωμαλιακή ταχύτητα της Σελήνης, τα σημεία στάσεως και άλλες παραμέτρους που μπορούν να παρατηρηθούν.

Επενδύσαμε χρόνο και κόπο στη συγγραφή αυτού του βιβλίου, με την ελπίδα να συγκεντρώσουμε πολλά στάδια της εξέλιξης της αστρονομίας. Το *Περί των σχημάτων των αστέρων* περιέχει βελτιώσεις της αρχαίας και ύστερης μεσαιωνικής αστρονομίας. Στον Μεσαίωνα, όπως και στην εποχή μας, οι νέες θεωρίες δεν εμφανίζονταν αυθημερόν. Οι νέες θεωρίες είναι αποτέλεσμα σταδιακών βελτιώσεων, που ξεκινούν τη συζήτηση για αλλαγές και ετοιμάζουν τον δρόμο για ριζοσπαστικά και νέα αξιώματα. Στην περίπτωση της αστρονομίας, αυτές οι αλλαγές εμφανίστηκαν πρώτα στις καμπύλες τροχιάς της Σελήνης και του Ερμή, όπου ένα βελτιωμένο μαθηματικό μοντέλο (το ζεύγος του Tusi) ταξινομεί τις διορθώσεις για τις περιστροφές και απλοποιεί την οπτική εικόνα των μοντέλων. Μετά υπάρχει η παρατήρηση ότι η τροχιά του Ηλίου εμφανίζεται ως ένας όρος που είναι κοινός για όλους τους πλανήτες: για τους εξωτερικούς ως κίνηση του πλανήτη στον επικύκλο, για τους εσωτερικούς (Αφροδίτη και Ερμή) ως κίνηση του κέντρου του επικύκλου. Αυτό, μαζί με την εκτίμηση ότι περιστρεφόμενα διανύσματα, που είναι σε ένα επίπεδο, μπορούν να εναλλάσσονται, αποτελεί ισχυρό κίνητρο για την αντικατάσταση του ρόλου της Γης με τον Ήλιο, μια και κινηματικά δεν έχει σημασία ποιος είναι στο κέντρο. Δεν ξέρουμε σίγουρα την πορεία των εξελίξεων, αλλά το *Περί των σχημάτων των αστέρων* περιέχει πολλά από τα

στοιχεία αυτά και είναι ένας σημαντικός κρίκος στη μακρά σειρά των εξελίξεων.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί κοινή προσπάθεια ενός φυσικού και ενός φιλόλογου, με τον καθένα να συνεισφέρει σημαντικά στον δικό του τομέα εξειδίκευσης. Για να διευκολύνουμε την ανάγνωση της ανάλυσης, σημειώνουμε ότι τα κεφάλαια στα οποία τη διαιρούμε συμπίπτουν με τα κεφάλαια και την αρίθμηση του πρωτοτύπου κειμένου. Σε κάθε κεφάλαιο συμπεριλάβαμε, σε διάφορα σημεία, περίληψη του *Περί των σχημάτων των αστέρων*, μαζί με παρατηρήσεις και συγκρίσεις με θεωρίες άλλων αστρονόμων. Γι' αυτό τον λόγο τα κεφάλαια της ανάλυσης είναι εκτενέστερα και περιλαμβάνουν περισσότερες ιδέες, διαγράμματα και θεωρίες. Υιοθετήσαμε αυτή τη μέθοδο, περιλαμβάνοντας τα μαθηματικά των μιγαδικών συναρτήσεων, για να αποφύγουμε τυχόν ασάφειες και για να κάνουμε ευκολότερη τη σύγκριση των διαφόρων μοντέλων. Σε πολλά σημεία προσπαθήσαμε να αποφύγουμε τα πολύπλοκα μαθηματικά και να παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα με γεωμετρικά επιχειρήματα. Ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει υπόψη του ότι οι σύγχρονες αναλυτικές μέθοδοι είναι απλώς μέθοδοι για την κατανόηση των μοντέλων και για να γίνουν ευκολότερες οι συγκρίσεις. Δεν θα πρέπει να υπάρξει η σύγχυση ότι αυτές οι μέθοδοι είχαν εξεταστεί ή ότι ήταν γνωστές τον Μεσαίωνα: τότε χρησιμοποιούσαν ευκλείδεια γεωμετρία. Σε περιπτώσεις ασαφειών συστήνουμε στον αναγνώστη να ανατρέξει στο πρωτότυπο κείμενο, στις σσ. 33-44.

Το κείμενο και ο συγγραφέας του

Η πραγματεία που αναλύεται στο βιβλίο μας είναι μια σύνοψη αστρονομίας που απεικονίζεται σε διαγράμματα. Εντοπίστηκε πριν από τριάντα περίπου χρόνια από τον Neugebauer [3], ο οποίος αναφέρεται σε αυτή στη γενική περιγραφή που κάνει του κώδικα Vatic. gr. 1058 με τον ακόλουθο τρόπο:

“Ανάμεσα στην περίληψη του Sanjari zij και τα παραδείγματα παρεμβάλλονται λίγες σελίδες (φφ. 316-321) που δεν σχετίζονται με τους αστρονομικούς πίνακες. Είναι μια απλή πραγματεία γύρω από βασικές αστρονομικές έννοιες, με μια φιλοσοφική εισαγωγή για την ύλη και την κίνηση σύμφωνα με την αριστοτελική σκέψη. Όλο αυτό το τμήμα δεν έχει επηρεαστεί από την ισλαμική αστρονομία” [3]. Η παρατήρηση του Neugebauer γίνεται εμφανέστατη όταν κανείς μελετήσει και αναλύσει τα περιεχόμενα των χειρογράφων, όπως προσπαθούμε να τονίσουμε στο βιβλίο. Το κείμενο γράφτηκε στο τέλος του 13ου αιώνα. Είναι μια αυτοτελής θεωρητική πραγματεία και έχει τη δική της αυθεντικότητα. Η Tihon στις μελέτες της για τη βυζαντινή αστρονομία παρατηρεί [6] “ότι υπάρχει μια αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ των χειρογράφων του τέλους του 13ου και αυτών του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα. Τα πρώτα περιλαμβάνουν πολλούς καταλόγους πινάκων καθώς και θέματα περισσότερο θεωρητικά, όπως τα διάσημα προ-κοπερνίκεια σχήματα του Vatic. gr. 211, τα οποία, σύμφωνα με όσα γνωρίζω,

δεν αναπαράγονται σε κανένα άλλο χειρόγραφο. Από την εποχή του Χρυσοκόκη και όσων τον ακολούθησαν ο στόχος είναι βασικά πρακτικός: η παραγωγή εφημερίδων (αστρονομικών πινάκων)... Αντί για συνέχεια, η οποία ήταν επίσης πιθανή, υπάρχει μια απότομη αλλαγή ανάμεσα στα τέλη του 13ου και το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα”. Τα περιεχόμενα αυτού του σύντομου κειμένου ανήκουν στην ομάδα των θεωρητικών έργων. Ο συγγραφέας του ενδιαφέρεται κυρίως να διατυπώσει μια αυτοτελή θεωρία για τα ουράνια σώματα και την κίνησή τους.

Για την εργασία μας χρησιμοποιήσαμε τρία χειρόγραφα. Και τα τρία περιλαμβάνονται στον κατάλογο που ετοίμασε ο Pingree [7]. Αναπαράγουμε εδώ μέρος του καταλόγου, το οποίο σχετίζεται με την εργασία μας.

V = Vatic. gr. 211

- φφ. 106v-115r: Περί των σχημάτων των αστέρων
- φφ. 115v-121r: Αστρονομικά διαγράμματα που συνοδεύουν το προηγούμενο κείμενο
- φ. 121v: Γεωγραφικό διάγραμμα με σύντομη σημείωση από τον συγγραφέα του φ. 37r

L = Laurent. Plut. 28, 17

- φφ. 167v-168v: Διάφορες σύντομες σημειώσεις, μερικές με ημερομηνίες: 1308, 1309, 1320, 1322, 1345
- φφ. 169r-178r: Περί των σχημάτων των αστέρων
- φ. 178v Άγραφο

v = Vatic. gr. 1058

- φφ. 261r-272v: Αναθεωρημένοι κανόνες
- φφ. 316r-321r: Περί των σχημάτων των αστέρων
- φ. 321v: Άγραφο
- φφ. 322r-331v: Σύνομα αστρονομικά κείμενα

Από τα περιεχόμενα των κωδίκων και τη θέση του κειμένου *Περί των σχημάτων των αστέρων* μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αυτό δεν σχετίζεται με τα κείμενα που προηγούνται ή το ακολουθούν:

α) Στον κώδ. V: στο φ. 106r, στο περιθώριο και στο μέσο της σελίδας, υπάρχει η λέξη “τέλος”, που δηλώνει το τέλος του κειμένου του Zij al-Sanjari. Η πραγματεία μας ξεκινά στο πάνω μέρος του φ. 106v. Μετά τα διαγράμματα, στο φ. 121v, υπάρχουν ένα γεωγραφικό διάγραμμα και μία σημείωση που δεν έχουν καμία σχέση με το κείμενο που ακολουθεί ή προηγείται.

β) Στον κώδ. L: ακριβώς πριν από το *Περί των σχημάτων των αστέρων* υπάρχουν σύντομες σημειώσεις και μετά μία άγραφη σελίδα. Το κείμενό μας ξεκινά σε νέο φύλλο με ένα διακοσμητικό επίτιτλο, πράγμα που σημαίνει ότι πρόκειται για αυτοτελές έργο.

γ) Στον κώδ. v: το *Περί των σχημάτων των αστέρων* ξεκινά αμέσως μετά το κείμενο του Zij al-Sanjari στο μέσο του φ. 316r. Αυτό ενισχύει την άποψη ότι ο κώδ. v αντιγράφηκε από τον V.

δ) Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το *Περί των σχημάτων των αστέρων* είναι αυτοτελές. Σε διάφορα σημεία του κειμένου ο συγγραφέας κάνει λόγο για σχήματα και διαγράμματα, και αναφέρει ότι αυτά σχεδιάζονται με κόκκινη μελάνη και άλλα με καφέ. Έτσι τα διαγράμματα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της πραγματείας. Όπως είναι εμφανές στον κατάλογο του Pingree [7], και αναφέρεται από την Tihon [6], τα διαγράμματα υπάρχουν μόνο στον κώδ. V.

Το *Περί των σχημάτων των αστέρων* παρουσιάζεται με αυθεντικότητα και αυτοπεποίθηση, που σημαίνει ότι αποτελεί έργο αγνώστου αλλά βέβαιου για τον εαυτό του αστρονόμου (Έλληνα, Άραβα ή Πέρση). Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από διάφορα επιχειρήματα που παρουσιάζονται παρακάτω. Για παράδειγμα, το ύφος της γραφής είναι τυπικά ελληνικό με εκφράσεις που διατηρούνται ως σήμερα. Η έκφραση, π.χ., “κέντρον αισθητόν και νοητόν” συναντάται σε μια νεότερη απόδοση στην ελληνική γλώσσα της Εξαήμερου [8]. Οι αναφορές σε αραβικούς ή περσικούς όρους είναι πολύ λίγες. Στην απαρίθμηση των αστέρων χρησιμοποιούνται τα ονόματα: Κακκαούς (Κηφεύς), Αουάς (Βωώτης), Ντζαουζάς (Κύων μέγας), των οποίων η προέλευση δεν είναι γνωστή σε μας.

Επιπλέον, η φυσική εξήγηση των ουράνιων φαινομένων είναι θεωρητική και πλησιέστερη στην ελληνική παράδοση. Η πραγματεία αυτή έχει βελτιώσεις σε σχέση με προγενέστερες θεωρίες (βλ. τα σχετικά με τη Σελήνη και τον Ερμή). Η γνώμη μας είναι ότι το κείμενο παρουσιάζει τη θεωρία του συγγραφέα του, στην οποία έχουν ενσωματωθεί οι γνώσεις προηγμένων και σύγχρονων αστρονόμων. Σε πολλά σημεία ο συγγραφέας του *Περί των σχημάτων των αστέρων* ακολουθεί τον Πτολεμαίο. Σε άλλα χρησιμοποιεί, όχι ρητά, το θεώρημα του Tusi [9]. Σε πολλά, όμως, μέρη χρησιμοποιεί δικές του ιδέες. Αυτές οι παρατηρήσεις συμφωνούν με μια σημείωση του Χρυσοκόκη [10], όπου αναφέρει ότι ο Χιονιάδης επισκέφθηκε την Περσία και επέστρεψε φέρνοντας μαζί του πολλά αστρονομικά βιβλία, τα οποία μετέφρασε στα Ελληνικά σύμφωνα με τη δική του γνώμη χωρίς επεξηγήσεις και ερμηνείες. Αυτή η αναφορά περιγράφει με ακρίβεια το περιεχόμενο και το ύφος του *Περί των σχημάτων των αστέρων*.

Τέλος, πρέπει να πούμε λίγα λόγια για τον τίτλο του έργου. Ξένοι συγγραφείς χρησιμοποιούν για τα χειρόγραφα ένα αραβικό τίτλο (“Ilm al hay’a”). Εμείς προτιμούμε να χρησιμοποιούμε τον αρχικό τίτλο “Περί των σχημάτων των αστέρων”, ή την αγγλική του μετάφραση “The Schemata of the Stars”. Το ίδιο κάνει και ο Neugebauer που χρησιμοποιεί τον τίτλο “On the Shape

and Matter of the Stars”. Επιπλέον, αποτελεί ενδιαφέρουσα σύμπτωση το ότι ο ίδιος τίτλος χρησιμοποιείται για ένα μεγάλο κεφάλαιο του Kepler: στην Επιτομή της κοπερνίκειας αστρονομίας [11] ο τίτλος του δεύτερου βιβλίου είναι “Το δόγμα των σχημάτων” και ο υπότιτλος του πρώτου μέρους “Περί των έκκεντρων κύκλων” ή “Σχήματα των πλανητών”. Αυτό δηλώνει ότι ο όρος “Σχήματα των αστέρων” ή “Σχήματα των πλανητών” χρησιμοποιούνταν συχνά και ήταν κατανοητός έως την εποχή του Kepler.

Βιβλιογραφία

- [1] O. Neugebauer, *The Exact Sciences in Antiquity*, Dover Publications, New York, σ. 56.
- [2] Η Α. Tihon εκδίδει βυζαντινούς αστρονομικούς πίνακες και μελέτες στη σειρά *Corpus des Astronomes Byzantins*, που θα αναφέρεται εφεξής ως CAB.
- [3] O. Neugebauer, “Studies in Byzantine Astronomical Terminology”, *Transactions of the American Philosophical Society*, N.S. 50, 2 (1960) 31.
- [4] E. S. Kennedy, “Late Medieval Planetary Theory”, *ISIS* 57 (1966) 365-378. Στη σ. 378 ο Kennedy αναφέρεται στο *Περί των σχημάτων των αστέρων*.
- [5] N. M. Swerdlow - O. Neugebauer, *Mathematical Astronomy in Copernicus' De Revolutionibus*, τόμ. 1, Springer-Verlag, New York 1984, σσ. 47-48.
- [6] A. Tihon, “Les tables astronomiques persanes a Constantinople dans la premiere moitie du XIVe siecle”, *Byzantion* 57 (1987) 471-487 (485).
- [7] D. Pingree, *The Astronomical Works of Gregory Chioniadis*, τόμ. 1, στο CAB, J. C. Gieben Publ., Amsterdam 1985.
- [8] Γρηγόριος Ε΄ πατρ. Κωνσταντινουπόλεως, *Εξήγησις των εις την Εξαήμερον ένδεκα ομιλιών του εν αγίοις θεοφόρου πατρός ημών Βασιλείου του Μεγάλου, Κωνσταντινούπολη 1807* (χρησιμοποιήσαμε την επανέκδοση από τον εκδ. οίκο Σχοινά, Βόλος 1963).
- [9] F. J. Ragep, *Nassir al-Din al-Tusi's Memoirs on Astronomy*, τόμ. 1, Springer-Verlag, New York 1993, σσ. 194-214.
- [10] Το απόσπασμα είναι από την εργασία της Tihon, ό.π. [6], σ. 473, σημ. 18.
- [11] J. Kepler, *Epitome of Copernican Astronomy*, στο *Great Books of the Western World*, Univ. of Chicago Press 1952, σ. 964.

Σημείωση: Το βιβλίο δεν διατίθεται στα βιβλιοπωλεία. Όσοι ενδιαφέρονται να το προμηθευθούν, μπορούν να απευθύνονται στο βιβλιοπωλείο της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης 1997, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλους 18 (για την ελληνική έκδοση), ή στην World-scientific Publishers – www.worldscientific.com (για την αγγλική έκδοση).

Ο γερμανικός διαφωτισμός και οι επιδράσεις του στο νεοελληνικό διαφωτισμό

Παναγιώτης Νταβαρίνος

Ο κ. Παναγιώτης Νταβαρίνος είναι διδάκτωρ της φιλοσοφίας της ιστορίας και καθηγητής φιλόλογος – ιστορικός

Ο γερμανικός ορθολογικός διαφωτισμός ως πνευματικό κίνημα εντάσσεται στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Δεν είχε όμως τις ανάλογες κοινωνικές προεκτάσεις της εποχής του, οι οποίες εκδηλώθηκαν στην Αγγλία ή τη Γαλλία. Ο όρος Διαφωτισμός (Aufklärung) διατυπώθηκε από τον Johann Christoph Gottsched (1700-1766), ο οποίος υπήρξε ο πρώτος «νεολόγος» του γερμανικού διαφωτισμού [1].

Ο διαφωτισμός στη Γερμανία, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, ως η μεγαλύτερη πνευματική κίνηση βασίστηκε στον Ανθρωπισμό, τη Φιλοσοφία και τις Φυσικές Επιστήμες. Οι πρώτοι ανθρωπιστές του 14ου αιώνα (Rudolf Agricola, Thomas Murner, Beatus Rhenanus κ.ά.) έθεσαν τις βάσεις για την ανάπτυξη της γνώσης και την επικράτηση του ορθού λόγου. Οι ανθρωπιστές του 15ου αιώνα (Erasmus von Rotterdam, Johannes Reuchlin-Karion, Ulrich von Hutten) διακήρυξαν την εμπιστοσύνη τους στη λογική ικανότητα του ανθρώπου και ότι το σκότος δε θα εμποδίσει το φως κατά το λατινικό λόγιο: Non velat umbra diem (το σκότος δε θα σκεπάσει την ημέρα).

Ο ανθρωπισμός υπήρξε επίσης βάση και του μεγάλου κοινωνικού κινήματος της Μεταρρύθμισης (Martin Luther, Philipp Schwarzerde-Melanchthon), το οποίο προήγαγε τον κριτικό έλεγχο των παραδοσμένων δομών και έθεσε υπό αμφισβήτηση κάθε αυθεντία.

Ο γερμανικός ανθρωπισμός προήλθε κατευθείαν από τη μελέτη και την έρευνα του αρχαίου ελληνικού ανθρωπισμού και υπήρξε η προϋπόθεση για την ανάπτυξη του πνεύματος της Διαμαρτυρίας εναντίον των μεσαιωνικών αντιλήψεων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Ο γερμανικός διαφωτισμός είχε αρκετούς και σπουδαίους εκπροσώπους [2]. Εξ αυτών ο Christian Thomasius (1655-1728) πραγματοποίησε την έκδοση του πρώτου γερμανόγλωσσου επιστημονικού περιοδικού «Μηνιαίες Συζητήσεις» (Monatsgespräche), το οποίο ασκούσε κριτική κατά του λογιολατρισμού του μπαρόκ στη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία και την πολιτική θεωρία. Υπήρξε ο πρωτοπόρος γερμανός φιλόσοφος, που υπερέβη την καθιερωμένη λατινική γλώσσα της Παπικής Εκκλησίας και έγραψε στην εθνική του γλώσσα. Αργότερα εξέδωσε το σπουδαίο έργο του «Βάσεις του φυσικού δικαίου» (Grundlagen des Naturrechts, 1705), το οποίο περιλάμβανε τη φυσική φιλοσοφία του διαφωτισμού.

Ο Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) θεμελίωσε φιλοσοφικά την ιδέα της ηθικής αλήθειας την οποία θεωρούσε ως προϋπόθεση για την ευτυχία του μέσου ανθρώπου και της κοινωνίας ως συνόλου [3]. Ο Christian Wolff (1679-1754) επεξεργάστηκε τις φιλοσοφικές ιδέες του G.W. Leibniz και δημιούργησε τη γερμανική φιλοσοφική ορολογία. Τα μαθηματικά έργα του ως και τα έργα του περί της Λογικής τον κατέστησαν διάσημο φιλόσοφο ανά την Ευρώπη. Οι ιδέες του Wolff αλλά και του Leibniz είχαν απήχηση στη διδασκαλία και το έργο του Ευγενίου Βουλγάρεως (1716-1806), ο οποίος μελέτησε πολλά έργα τους, παρά την αρχική επιφύλαξη του περί του αν ο γερμανικός ορθολογισμός συνιστά αυθεντική αρχή της υγιούς φιλοσοφίας. Η επίδραση του Wolff φαίνεται στην έκδοση της Λογικής του Βουλγάρεως (1766 στη Λειψία – Leipzig). Τα μαθηματικά έργα του Wolff (Αριθμητική, Γεωμετρία, Τριγωνομετρία) μετέφρασε ελληνιστί ο Νικόλαος Ζερζούλης (1706-1772), Σχολάρχης της Αθωνιάδος Ακαδημίας ως διάδοχος του Ευγενίου Βουλγάρεως και κατόπιν Διδάσκαλος της εν Ιασίω Ακαδημίας.

Ο Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) εξέφρασε τις απόψεις του περί της ανεξιθρησκείας και της πνευματικής ανοχής με το έργο του «Νάθαν ο Σοφός» (Nathan der Weise, 1779) και τις ιδέες του περί του ανθρωπισμού με το διαφωτιστικό έργο του «Η αγωγή του ανθρώπινου γένους» (Die Erziehung des Menschengeschlechts, 1780).

Ο Φρειδερίκος Β' (ο Μέγας) της Πρωσίας (1712-1786) ως εκπρόσωπος της πεφωτισμένης δεσποτείας έγραψε το έργο «Anti-Machiavel» (1745), το οποίο είναι αποτέλεσμα των επιδράσεων του Voltaire [F.M. Arouet] (1694-1778) στη σκέψη του εστεμμένου φιλοσόφου.

Ο μεγαλύτερος φιλόσοφος του γερμανικού διαφωτισμού υπήρξε ο Immanuel Kant (1724-1804). Τα κλασικά έργα του «Κριτική του καθαρού λόγου» (Kritik der reinen Vernunft, 1781) και «Κριτική του πρακτικού λόγου» (Kritik der praktischen Vernunft, 1788) μελετώνται μέχρι σήμερα. Ο Kant στις 30 Σεπτεμβρίου 1784 διατύπωσε σε σχετικό άρθρο του το ερώτημα: Τι είναι Διαφωτισμός; (Was ist Aufklärung?) και έδωσε ο ίδιος τον περίφημο γνωστό ορισμό: «Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία [δεν:] είναι υπεύθυνος ο ίδιος» (Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit) [4].

Ο γερμανικός διαφωτισμός ως προέκταση των μεγάλων πνευματικών κινήματων του ανθρωπισμού και της μεταρρύθμισης επέδρασε σημαντικά στη δημιουργία και τη διάδοση της λεγόμενης «διανοητικής επανάστασης»

των ανθρώπων κατά το 19ο αιώνα στην Ευρώπη. Δε συνετέλεσε όμως σε μια κοινωνική επανάσταση, όπως ο αγγλικός ή ο γαλλικός διαφωτισμός, οι οποίοι οδήγησαν τους λαούς σε μεγάλες επαναστάσεις. Το κοινωνικό κίνημα στη Γερμανία υπετάγη ολοσχερώς από την Απολυταρχία με τον επονομαζόμενο «Πόλεμο των Χωρικών» (1525) κατά την εποχή της Μεταρρύθμισης και έκτοτε δεν ανέκτησε τις επαναστατικές δυνάμεις του. Ο επαναστατικός άνεμος έπνευσε για λίγο στο Βερολίνο στις 18 Μαρτίου του 1848. Η λαϊκή εξέγερση, που εκδηλώθηκε, κατέληξε στην Εθνοσυνέλευση του Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, χωρίς όμως να πραγματοποιήσει τους εθνικούς και κοινωνικούς στόχους της, εξαιτίας κυρίως της αντίδρασης των Γερμανών Ηγεμόνων.

Η γερμανική φιλοσοφία του Διαφωτισμού σε αντίθεση προς τις απολυταρχικές δομές, που υπήρχαν στην κοινωνία, διατήρησε και την πνευματική ισχύ της και τη χρονική διάρκειά της. Οι εκπρόσωποί της προέτρεπαν με τα συγγράμματά τους τους αναγνώστες τους να τολμήσουν την έξοδο από την ανωριμότητά τους με βάση το λόγο του Ορατίου: «Τόλμα να μαθαίνεις» (*sapere aude*). Το κίνημα *Sturm und Drang* (Θύελλα και Ορμή) συνέβαλε στην ανάπτυξη της φιλοσοφίας του αισθήματος της αστικής τάξης και της δημιουργίας του οικουμενικού ανθρωπισμού.

Μετά την πτώση του Βυζαντίου οι Έλληνες φιλόσοφοι μετέβησαν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και συνέβαλαν στη διδασκαλία και τη διάδοση των ανθρωπιστικών ιδεών. Το υπόδουλο Ελληνικό γένος δεν είχε πλέον άλλη πνευματική διέξοδο για απόκτηση παιδείας ειμή μόνο τη μετάβαση στη Δύση για να λάβει τα φώτα της ως «μετακένωση» ή «μετακομιδή» των επιστημών κατά τον Αδαμάντιο Κοραή ή τον Κωνσταντίνο Κούμα. Η δυτική παιδεία, η οποία είχε αποθησαυρίσει το πνεύμα της κλασικής αρχαιότητας, συνετέλεσε στην αποκατάσταση της επαφής του Ελληνισμού με τη μεγάλη κλασική πνευματική παράδοσή του, την οποία αργότερα ήθελε χρησιμοποιήσει για την Επανάσταση του 1821.

Κατά τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες η νεοελληνική παιδεία απέκτησε θεωρητική βάση λόγω της επαφής των λογίων με την ευρωπαϊκή φιλοσοφική κριτική σκέψη. Ο Κωνσταντίνος Κούμας γράφει ότι «τα της νεωτέρας Ελλάδος φιλοσοφήματα είναι κυρίως μιμήματα της των Ευρωπαίων νεωτέρας φιλοσοφίας» [5]. Η παιδεία σημείωσε στροφή προς το δυτικό πολιτισμό και διαδόθηκε το φιλελεύθερο πνεύμα για την αναγέννηση του έθνους. Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς επίσης γράφει ότι «εύχομαι να ευρεθί κάποιος από τους ομογενείς μας νέους, που εσπούδασεν εις την Γερμανίαν και έλαβε την τύχην να πη τα νάματα αυτής της φιλοσοφίας, να τα μετοχετεύσει και εις το γένος μας» [6].

Η επαφή των Ελλήνων λογίων με τη γερμανική φιλοσοφία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774). Η μετατόπιση του εμπορικού ενδιαφέροντος προς την ηπειρωτική Ευρώπη, η δημιουργία των ελληνικών παροικιών στη *Wien*, η αποκατάσταση της ελευθερίας των ιδεών με το Διάταγμα του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β' (1781), όπως επίσης και ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της ελληνικής αστικής τάξης συνέβαλαν στη στροφή των Ελλήνων λογίων προς τη γερμανική παιδεία και φιλοσοφία. Πολλοί Έλληνες νέοι μετέβαιναν για σπουδές στη Γερμανία. Ο Αδαμάντιος Κοραής γράφει στον Αλέξανδρο Βασιλείου: «όσους (εκ) των ημετέρων γνωρίζεις επιθυμούντας να σοφισθώσιν εκεί (στο *Goettingen*) πέμπε τους [7]». Ακόμη και ο *J.W.v. Goethe* δεν έκρυψε το θαυμασμό του για τους Έλληνες φοιτητές στα γερμανικά Πανεπιστήμια. «Για πολύν καιρό αισθανόμουν μια εντελώς ιδιάζουσα επίδραση από το σημαντικό αριθμό των εις *Jena* και *Leipzig* σπουδαζόντων νεαρών Ελλήνων. Ο πόθος να εγκολπωθούν τη γερμανική παιδεία, τους ήταν πάρα πολύ ζωηρός, καθώς επίσης και ο ζήλος να χρησιμοποιήσουν κάποτε όλη αυτή την ωφέλεια στο διαφωτισμό της πατρίδας τους» παρατηρεί ο μεγάλος ποιητής [8].

Οι ονομαστότεροι προοδευτικοί Έλληνες λόγιοι, οι οποίοι σπούδασαν κυρίως στα Πανεπιστήμια της *Wien*, του *Goettingen*, του *Leipzig* και της *Jena* πίστευαν ότι «τους Γερμανούς χρεϊαν έχομεν να μιμηθώμεν, αν θέλωμεν να μην αντιφάσκωμεν, κατ' αυτών τα ίχνη πρέπει να βαδίζωμεν του λοιπού, δια να αναλάβωμεν εαυτοίς την δόξαν και λαμπρότητα των προγόνων μας» [9]. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα μόνο ονόματα εκπροσώπων

του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, οι οποίοι μετέσχον γερμανικής παιδείας. Ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Δανιήλ Φιλιππίδης και ο Αθανάσιος Ψαλίδας σπούδασαν φιλοσοφία και θετικές επιστήμες στη *Wien*, ο Χριστόδουλος Ακαρνάν (Παμπλέκης) σπούδασε φιλοσοφία στη *Wien* και στο *Leipzig*, ο Γεώργιος Γεννάδιος σπούδασε ιατρική στο *Leipzig*, ο Στέφανος Δούγκας φιλοσοφία στο *Goettingen* και στη *Jena*, ο Στέφανος Οικονόμος ιατρική και φιλοσοφία στη *Wien*, στη *Dresden*, στο *Leipzig*, και στη *Jena*, ο Σοφοκλής Οικονόμος ιατρική στη *Wien* και οι Κωνσταντίνος Ασωπίος, Γεώργιος Γλαράκης, Αναστάσιος Πολυζωίδης, Αλέξανδρος Σκυλίτσης, Θεόκλητος Φαρμακίδης και Γεώργιος Ψύλλας σπούδασαν φιλοσοφία και θετικές επιστήμες στο *Goettingen* [10]. Η απαρίθμηση αυτή δεν εξαντλεί βεβαίως τον εκτενή κατάλογο των νέων Ελλήνων που σπούδασαν σε γερμανικά Πανεπιστήμια κατά την προεπαναστατική περίοδο, αλλά είναι ενδεικτική της προέλευσης των επιστημονικών και φιλοσοφικών επιδράσεων, οι οποίες ασκήθηκαν στην νεοελληνική παιδεία.

Οι προαναφερθέντες λόγιοι δεν ήταν οι μοναδικοί φορείς του γερμανικού πνεύματος στην Ελλάδα. Σημαντικότερες

Το υπόδουλο Ελληνικό γένος δεν είχε πλέον άλλη πνευματική διέξοδο για απόκτηση παιδείας, ειμή μόνο τη μετάβαση στη Δύση.

επιδράσεις είχαν και οι μεταφράσεις έργων πολλών Γερμανών στοχαστών, όπως παρατηρεί ο Κ.Θ. Δημαράς [11].

Τα σπουδαία έργα των Imm. Kant, J.G. Fichte, Fr. Schelling, G.W. Leibniz, Chr. Wolff, J.G. Heinnecke, J.G. Herder, Fr. Chr. Baumeister έγιναν γνωστά στους Έλληνες με τις μεταφράσεις. Ιδιαίτερη απήχηση στους Έλληνες λογίους είχαν τα έργα του Johann Gottfried Herder (1744-1803). Συγκεκριμένα το περισπούδαστο έργο του «Ιδέες για τη φιλοσοφία της ιστορίας της ανθρωπότητας». (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1791) μελετήθηκε αναλυτικά από το Θεόδωρο Μανούση (1793-1858), Καθηγητή Ιστορίας στο Οθώναιο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Μανούσης θεωρούσε το έργο του Γερμανού φιλοσόφου... «ως το άριστον ιστορικών σύγγραμμα των νεωτέρων... [και] ως λαμπροτάτην σύνοψιν όλης της ιστορίας του ανθρωπίνου γένους» [12]. Ορισμένες μεταφρασμένες μελέτες του Herder περί της ελληνικής αρχαιότητας δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό «Λόγιος Ερμής» και διήγειραν το ενδιαφέρον πολλών λογίων.

Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, ο Έλληνας Ranke, ο ιδρυτής του ελληνικού Ιστορισμού, σπούδασε Ιστορία στο Berlin κατά τα έτη 1832-1834 και εισήγαγε τις αρχές του γερμανικού θετικιστικού Ιστορισμού στην Ελλάδα [13]. Οι γερμανικές επιδράσεις συνεχίστηκαν και μετά την Επανάσταση και την ίδρυση του νεοελληνικού εθνικού Κράτους. Η δημιουργία της Εθνικής Βιβλιοθήκης (1832) και η ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών (1837) είναι δύο ιστορικά γεγονότα, τα οποία καταδεικνύουν τη διείσδυση και την εδραίωση του γερμανικού πνεύματος στη μετεπαναστατική Ελλάδα. Μεταξύ των πρώτων βιβλίων της νεοσύστατης Εθνικής Βιβλιοθήκης τα 110 ήταν γερμανικά βιβλία. Τα γαλλικά ήταν 79, τα ιταλικά επίσης 79 και τα ελληνικά 393 βιβλία. Η προτίμηση των γερμανικών βιβλίων υπερείχε έναντι των γαλλικών και των ιταλικών [14]. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών οργανώθηκε κατά το παράδειγμα των γερμανικών Πανεπιστημίων. Μεταξύ των 34 πρωτοδιορισθέντων Καθηγητών οι 7 ήταν Γερμανοί και από τους υπολοίπους αρκετοί σπούδασαν στη Γερμανία, όπως ο Κωνσταντίνος Ασώπιος, ο Θεόδωρος Μανούσης, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και ο Γεώργιος Γεννάδιος. Ο πρώτος Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνος Σχινάς σπούδασε στο Berlin και υπήρξε ένθερμος ζηλωτής των γερμανικών διδαγμάτων [15].

Εκτός «της ωφέλειας [των Ελλήνων] στο διαφωτισμό της πατρίδας τους», όπως έγραφε ο Goethe, υπήρξαν και άλλα σπουδαία αποτελέσματα των γερμανικών επιδράσεων στη νεοελληνική σκέψη. Η περαιτέρω ανάπτυξη των ελληνογερμανικών πνευματικών σχέσεων, ιδιαίτερα η μετεκπαίδευση των μεγαλύτερων ελλήνων παιδαγωγών και φιλοσόφων (π.χ. Δ. Γληνός, Α. Δελμούζος, Ν. Εξαρχόπουλος, Σπ. Καλλιάφας, Σπ. Μωραΐτης, Ε. Παπανούτσος, Μ. Τριανταφυλλίδης) [16] του εικοστού αιώνα σε γερμανικά Πανεπιστήμια είναι άλλη μία προέκταση των γερμανικών επιδράσεων στη Νεοελληνική Παιδεία.

Βιβλιογραφικές Παραπομπές

- [1] Κονδύλης, Π.: Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, Αθήνα 1993, τ.Β, σ.265
- [2] Ο γερμανικός διαφωτισμός είχε αρκετούς και σπουδαίους αντιπροσώπους. Χάρin της ιστορίας του διαφωτισμού παραθέτουμε τον ακόλουθο πίνακα των ονομάτων των διαφωτιστών και φιλοσόφων:

Εκπρόσωποι του γερμανικού Διαφωτισμού

  1. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716)
  2. Christian Thomasius (1655-1728)
  3. Christian Wolff (1679-1754)
  4. Gerlach Adolf von Munchhausen (1688-1770)
  5. Firederike Karoline Neuber (1697-1760)
  6. Johann Christoph Gottsched (1700-1766)
  7. Siegmund Jacob Baumgarten (1706-1757)
  8. Johann Freiedrich Wilhelm Jerusalem (1709-1789)
  9. Friedrich der Grosse von Preussen (1712-1786)
  10. Johann Wilhelm Ludwig Gleim (1719-1803)
  11. Immanuel Kant (1724-1804)
  12. Christian Gottlob Herne (1729-1812)
  13. Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781)
  14. Moses Mendelssohn (1729-1786)
  15. Johann Georg Hamann (1730-1788)
  16. Christoph Martin Wieland (1733-1813)
  17. Josef II, Kaiser von Osterreich (1741-1790)
  18. Georg Christoph Lichtenberg (1742-1799)
  19. Johann Gottfried Herder (1744-1803)
  20. Emanuel Schikaneder (1751-1812)

Η παρουσίαση και η ανάλυση των έργων τους περιλαμβάνεται στο έγκυρο βιβλίο, Raabe P./ Schmidt-Biggeman (Hrsg): Aufklärung in Deutschland, Bonn 1979, σσ.9-87.
- [3] Κονδύλης, Π.: Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, Αθήνα 1993, τ.Β., σ.280
- [4] Raabe P./ Schmidf-Biggeman (Hrsg): Aufklärung in Deutschland, Bonn 1979, S. 22
- [5] Κούμας, Κ.: Επίμετρον περί της εις την νεωτέραν Ελλάδα καταστάσεως της φιλοσοφίας, Αθήναι 1973, σ.207.
- [6] Κωνσταντάς, Γρ.: Στοιχεία Λογικής, Μεταφυσικής και Ηθικής, Βενετία 18182, σ.79.
- [7] Κοραΐς, Αδ.: Αλληλογραφία, Αθήναι 1979. τ.Γ., σ.385.
- [8] Duntzer, H.v. (Hrsg): Goethe's Werke, 25er Teil, Tag und Jahreshefte von 1809 bis 1822 (1817) S.95.
- [9] Παπαεθυμίου, Β.: Ιστορία συνοπτική της Ελλάδος, Βιέννη 1807, σ. XVII.
- [10] Τσιρπανλής, Ζ.: Οι Έλληνες φοιτητές στα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια και η παρουσία τους στην πανεπιστημιακή ζωή της νεότερης Ελλάδας (1800-1850), Παρνασσός 21 (1979), σ.337.
- [11] Δημαράς, Κ.Θ.: Ο J.G.Herder και η παρουσία του στη διαμόρφωση του νεοελληνικού πνεύματος, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 1977, σ.286.
- [12] Του ιδίου: ό.π., σ.292.
- [13] Νταβαρίνος, Π.: Ιστοριογραφία και Πολιτική. Σπουδές στα έργα Ελλήνων λόγιων ιστορικών (διδακτορική διατριβή), Dusseldorf 1995, σ.239.
- [14] Πρωτοψάλτης, Ε.: Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της Ιστορίας κατά τους χρόνους της Επαναστάσεως και του Καποδιστρίου, Αθήναι 1967, σ.245.
- [15] Τσιρπανλής, Ζ.: Οι Έλληνες φοιτητές στα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια και η παρουσία τους στην πανεπιστημιακή ζωή της νεώτερης Ελλάδας (1800-1850), Παρνασσός 21 (1979), σ.338.
- [16] Χατζηστεφανίδης, Θ.: Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986), Αθήνα 19902, σσ.36,37.

Το διεθνές αλφάβητο Unicode

Λεωνίδας Δριζής

Ο κ. Λεωνίδας Δριζής είναι διδάκτωρ μηχανολόγος-μηχανικός του πανεπιστημίου του Bochum

Σας έχει τύχει ποτέ να πάρετε ένα ελληνικό κείμενο στον υπολογιστή σας και να το δείτε να εμφανίζεται στην οθόνη σας κάπως έτσι:

Άδδδύ εά Ρδάί Ύία äëëρίέü êâβιãïï.

Τότε θα έχετε ήδη έρθει σε επαφή με ένα μέρος του προβλήματος που λέγεται “Απεικόνιση πολύγλωσσων κειμένων στον υπολογιστή”. Στην πραγματικότητα το πρόβλημα αυτό ταλαιπωρεί όχι μόνον εμάς τους Έλληνες, αλλά και όσους άλλους λαούς έχουν την “ατυχία” να μην χρησιμοποιούν το λατινικό αλφάβητο, όπως επίσης και πολλούς επιστήμονες που χρησιμοποιούν ειδικά σύμβολα στα κείμενά τους (π.χ. μαθηματικούς, φυσικούς κλπ).

Η λύση; Ένα διεθνές αλφάβητο, με πάνω από 30.000 χαρακτήρες, που μπορεί να απεικονίσει ταυτόχρονα τις περισσότερες σημερινές γλώσσες της γης και πολλές ήδη εξαφανισμένες...

Οι αμερικάνοι φταίνε για όλα...

Οι πρώτοι υπολογιστές χρησιμοποιούσαν ένα περιορισμένο αλφάβητο που περιείχε μόνο τα κεφαλαία λατινικά γράμματα και μερικά σημεία στίξης. Κάθε εταιρεία υπολογιστών χρησιμοποιούσε δικό της αλφάβητο που είχε τα γράμματα και τα σημεία στίξης σε διαφορετικές θέσεις, με αποτέλεσμα κείμενα που είχαν γραφτεί σε έναν υπολογιστή να μη μπορούν να διαβαστούν σε κάποιον άλλο.

Αργότερα, με την προσθήκη και των μικρών λατινικών γραμμάτων, το πρόβλημα έγινε οξύτερο, μέχρι που δημιουργήθηκε και επικράτησε το αλφάβητο ASCII (American Standard Code for Information Interchange), το 1968. Το αλφάβητο αυτό περιέχει 127 χαρακτήρες (κεφαλαία και μικρά λατινικά γράμματα και σημεία στίξης) και είναι μέχρι σήμερα το πιο διαδεδομένο αλφάβητο στον χώρο των υπολογιστών (Εικ. 1). Πρακτικά, εκτός από ελάχιστους πολύ παλιούς υπολογιστές, όλοι οι υπολογιστές που μπορεί να συναντήσει κάποιος σήμερα βασίζονται στο αλφάβητο ASCII.

Επειδή τα χρόνια που δημιουργήθηκε το αλφάβητο ASCII οι υπολογιστές ήταν καθαρά αμερικανική υπόθεση, κανείς δεν μπόρεσε στον κόπο να σκεφτεί ότι πολλοί χαρακτήρες που ήταν απαραίτητοι για όλες σχεδόν τις άλλες γλώσσες του κόσμου έλειπαν από αυτό. Παραδείγματος χάριν, το αλφάβητο ASCII δεν περιέχει ούτε τους χαρακτήρες öäüβÄÖ που είναι απαραίτητοι για γερμανικά κείμενα, ούτε τους éêáâêô που είναι απαραίτητοι για γαλλικά, κλπ. Για άλλες, πιο εξωτικές γλώσσες, ούτε να γίνεται λόγος...

Σαν πρώτη λύση, πολλές χώρες δημιούργησαν τοπικές παραλλαγές του ASCII, από τις οποίες αφαιρούσαν ορισμένα σημεία στίξης για να προσθέσουν τα γράμματα που τους χρειαζόταν (και βέβαια, το αλφάβητο έπρεπε να έχει πάντοτε 127 χαρακτήρες – οι υπολογιστές δεν μπορούσαν να διαχειριστούν παραπάνω). Φυσικά, τα σημεία στίξης που τώρα έλειπαν, ήταν ένα μικρό πρόβλημα.

Μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η ασυμβατότητα αυτών των “εθνικών” αλφαβητών μεταξύ τους. Έτσι, ήταν σχεδόν αδύνατον π.χ. ένα κείμενο να περιέχει ταυτόχρονα γερμανικά και γαλλικά τμήματα, και ακόμη και αν αυτό γινόταν, θα ήταν αδύνατον να βρείτε έναν εκτυπωτή που να μπορεί να το τυπώσει.

Ο ερχομός των προσωπικών υπολογιστών

Ταυτόχρονα με την εμφάνιση των προσωπικών υπολογιστών (PC) το 1981, το σετ των χαρακτήρων που αυτοί μπορούσαν να εμφανίσουν αυξήθηκε στους 256. Έτσι χώρεσαν στο νέο σετ όλα τα γράμματα που είναι απαραίτητα για τις περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες, όπως και μερικά παραπάνω σύμβολα (Εικ. 2).

Δυστυχώς, οι 128 επιπλέον χαρακτήρες που ήταν τώρα διαθέσιμοι, ουδέποτε τυποποιήθηκαν και έτσι κάθε πλατφόρμα υπολογιστή είχε πάλι ένα δικό της αλφάβητο. Υπάρχουν πάνω από δέκα διαφορετικές εκδόσεις αυτού του σετ των 256 χαρακτήρων, με πιο “διάσημη” αυτή που χρησιμοποιούν οι λεγόμενοι “συμβατοί PC”.

Φυσικά, τα προβλήματα ασυμβατότητας που αναφέραμε, συνέχισαν να υπάρχουν όταν ένα κείμενο μεταφερόταν από ένα είδος υπολογιστή σε ένα άλλο.

```
!"#$%&'()*+,-./
0123456789:;<=>?@ABCDE
FGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ[\]^_`
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
{|}~
```

Εικ. 1: Το βασικό αλφάβητο ASCII προβλέπει 127 θέσεις και συμπεριλαμβάνει τους παραπάνω χαρακτήρες. Γλώσσες πλην της αγγλικής δεν υποστηρίζονται.

όλους τους χαρακτήρες που χρησιμοποιούνται στις σημερινές γλώσσες πάνω στη γη, όπως επίσης και πολλά τεχνικά, μαθηματικά και άλλα σύμβολα. Το αλφάβητο θα έπρεπε να είναι πλήρες, σαφές και όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικό στην χρήση του.

Το βήμα που έπρεπε να γίνει ήταν δύσκολο: Το αλφάβητο θα έπρεπε να επεκταθεί στους 65500 περίπου χαρακτήρες, δημιουργώντας άνετο χώρο για όλους τους χαρακτήρες όλων των γλωσσών της γης. Το πρόβλημα ήταν ότι όλα τα προγράμματα και τα λειτουργικά συστήματα των υπολογιστών θα έπρεπε να ξαναγραφτούν από την αρχή για να λειτουργούν με το νέο και πολύ εκτενέστερο αλφάβητο.

Οι δυσκολίες

Τα ερωτήματα που έπρεπε να απαντηθούν ήταν πολλά. Παραδείγματος χάριν, κοινοί χαρακτήρες μεταξύ δύο γλωσσών θα έπρεπε να συμπεριληφθούν μόνο μια φορά στο αλφάβητο, ή κάθε φορά στην εκάστοτε γλώσσα;

Αλλά τι είναι ένας χαρακτήρας και τι όχι; Π.χ., στο λατινικό αλφάβητο, τα γράμματα *f* και *í* πολλές φορές γράφονται ενωμένα για λόγους αισθητικής σαν ένα σύμβολο: *fi*. Το σύμβολο αυτό θα πρέπει να αποτελεί νέο, ξεχωριστό χαρακτήρα ή όχι; Στα ελληνικά, θα πρέπει π.χ. το *ά* να αποτελεί νέο χαρακτήρα, ή να είναι ο συνδυασμός του *α* και του τόνου; Τι συμβαίνει εάν προσπαθήσουμε να ταξινομήσουμε ένα κείμενο που περιέχει τέτοιους χαρακτήρες; Σε ποιά σειρά θα εμφανίζονται αυτοί;

Οι ιδιαιτερότητες των γλωσσών της γης είναι πολλές. Στα αραβικά π.χ., κάθε γράμμα έχει περισσότερες “μορφές”, ανάλογα με τα γράμματα που προηγούνται και ακολουθούν. Άλλες γλώσσες γράφονται από αριστερά προς τα δεξιά, άλλες αντίστροφα, και άλλες από επάνω προς τα κάτω. Άλλες αρκούνται σε πενήντα με εκατό χαρακτήρες και άλλες έχουν εκατοντάδες ή και χιλιάδες (κινέζικα, ιαπωνέζικα). Κάθε γλώσσα έχει τα δικά της σύμβολα, αλφαβητική σειρά, κανόνες, εξαιρέσεις και ιστορικές ιδιαιτερότητες. Π.χ., θα έπρεπε το νεοελληνικό αλφάβητο να περιλαμβάνει τους χαρακτήρες περισπωμένη και υπογεγραμμένη; και αν ναι, σε ποιές θέσεις;

Οι απαντήσεις σε τέτοιου είδους ερωτήματα πάρθηκαν από μία διεθνή ομάδα γλωσσολόγων, φιλόλογων και προγραμματιστών που γνώριζαν όχι μόνο την κάθε γλώσσα ξεχωριστά, αλλά και τις επιδράσεις μεταξύ τους.

Ο πύργος της Βαβέλ

Μια λίστα των γλωσσών που καλύπτει το αλφάβητο Unicode πείθει και τον κάθε δύσπιστο για το μέγεθος του επιχειρήματος. Στη σημερινή του μορφή, λοιπόν, το στάνταρ υποστηρίζει τα παρακάτω:

Αραβικά, αρμενικά, ινδικά μπενγκάλι, μαλαϊλάμ, μποπομόφο, κυριλλικά, ινδικά ντεβαναγκάρι, κανάντα, γκουγιαράτι, γκουρμούχι, γεωργιανά, ελληνικά (αρχαία και νέα), κινέζικα και κορετικά χαν, χανγκούλ, εβραϊκά,

ιαπωνικά χιραγκάνα, κατακάνα, γλώσσες λατινικού αλφαβήτου (όλων των μορφών και αποχρώσεων), λάο, ορίγια, φωνητική γραφή, γραφή τυφλών Braille, ταμίλ, τελούγκου, θιβετιανά, ταϊλανδικά, βουρμανικά, ινδιάνικα τσερόκι, αιθιοπικά, καμποτζιανά χμερ, μαλδιβιανικά, σριλάνκα και λόλο.

Επίσης, το αλφάβητο Unicode περιέχει σειρές από διακριτικά σύμβολα, σημεία στίξης, μαθηματικά, τεχνικά και εμπορικά σύμβολα, βελάκια, κουτάκια και διάφορα γεωμετρικά σύμβολα που χρησιμοποιούνται διεθνώς.

Στην παρούσα μορφή του το αλφάβητο περιέχει περίπου 39.000 (ολογράφως: τριάντα εννέα χιλιάδες) χαρακτήρες, χωρισμένους σε δεκάδες οικογένειες ανά γλώσσα και γεωγραφική περιοχή. Κάθε χαρακτήρας έχει ένα κωδικό αριθμό και ένα ξεχωριστό όνομα, όπως “Greek capital letter alpha with dasia and perispomeni” ή “Bengali number 5”.

Το αλφάβητο Unicode δεν καθορίζει την οπτική εμφάνιση κάθε γράμματος, π.χ. αν το ελληνικό άλφα θα εμφανίζεται σαν *α* ή στην πιο κλασική του μορφή σαν *α*. Αυτό είναι ένα θέμα που επαφίεται στους σχεδιαστές γραμματοσειρών.

Υπάρχουν γλώσσες που δεν περιλήφθηκαν στο αλφάβητο Unicode; Ναι, περίπου δέκα σημερινές (κυρίως ασιατικές) γλώσσες, όπως και περίπου σαράντα αρχαίες γραφές γλωσσών που δεν μιλιούνται πιά, όπως τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά, τα βαβυλωνιακά και η δική μας μινωική γραφή. Οι γλώσσες αυτές κατά πάσα πιθανότητα θα συμπεριληφθούν σε μελλοντικές εκδόσεις του στάνταρ, καθώς υπάρχει ακόμη αρκετός “χώρος” για νέους χαρακτήρες.

Επίσης, στο αλφάβητο δεν συμπεριλήφθηκαν μουσικά και χορογραφικά σύμβολα, όπως και λογότυπα εταιρειών.

Εφαρμογές του αλφαβήτου Unicode

Σε συνεργασία με τον Διεθνή Οργανισμό Τυποποιήσεων ISO, το αλφάβητο Unicode τυποποιήθηκε και δημοσιεύθηκε σαν το επίσημο διεθνές στάνταρ ISO 10646, το 1993.

Μέχρι σήμερα, πολλά προγράμματα ακολούθησαν το στάνταρ Unicode. Αρχικά υιοθετήθηκε από ειδικά πακέτα επεξεργασίας πολυγλωσσικών κειμένων, αλλά όσο ο καιρός περνάει, η χρήση του επεκτείνεται και σε προγράμματα γενικότερης αποδοχής.

Μια σημαντική ώθηση για την διάδοση του Unicode είναι και η χρήση του από την Microsoft για τα γνωστά προγράμματα Microsoft Word 97, Excel 97 και Outlook 98. Επίσης, τα λειτουργικά συστήματα της Microsoft Windows 95, Windows 98 και Windows NT χρησιμοποιούν το αλφάβητο Unicode, με αποτέλεσμα να υποστηρίζουν αυτόματα όλες τις γλώσσες που αυτό περιέχει. Τέλος, η διάδοση του Unicode στο Internet εξασφαλίζεται καθώς τα περισσότερα σχετικά προγράμματα (π.χ. Netscape Navigator) το χρησιμοποιούν.

Ενδοσκοπική Χειρουργική

Γεράσιμος Τζιβράς

Ο Δρ. Γεράσιμος Τζιβράς είναι υποδιευθυντής χειρουργικής στο νοσοκομείο του Αγίου Ιωσήφ στο Gelsenkirchen

Αναμφισβήτητος πρόδρομος της ενδοσκοπικής χειρουργικής θα πρέπει να θεωρηθεί η Ενδοσκόπηση γενικά των κοίλων οργάνων, όπως για παράδειγμα του στομαχιού, του δωδεκαδάκτυλου, του εντέρου, των πνευμόνων, κλπ., που κι αυτή στην πρόοδό της μας δίνει πολύτιμες διαγνωστικές πληροφορίες για τις παθήσεις των εξεταζόμενων αυτών οργάνων, όπου μάλιστα έχουμε και τη δυνατότητα λήψης βιοψίας, αφαίρεσης μικρών ογκιδίων, κλπ.. Βέβαια στην ενδοσκοπική χειρουργική άλλαξε ο τρόπος πρόσβασης και επέμβασης του χειρουργούμενου οργάνου.

Στην ιατρική βιβλιογραφία πρώτοι ο Jacobeus (1901) και ο Kelling (1902) ανακοίνωσαν τα αποτελέσματά τους από την ενδοσκόπηση της περιτοναϊκής (κοιλιακής) κοιλότητας, της λεγόμενης λαπαροσκοπίας, που έκαναν ο πρώτος σε σκύλους και ο δεύτερος σε ανθρώπους.

Στη συνέχεια ο Kalk ασχολήθηκε έντονα με τη λαπαροσκοπική διαγνωστική του ήπατος και εντυπωσίασε με την ανακοίνωσή του το 1951 με τα αποτελέσματα και την εμπειρία του σε περισσότερους από 2000 ασθενείς. Πολύ νωρίτερα, το 1933, ο Fevers καθιέρωσε τη διάταση με διοξειδίο του άνθρακα της προς εξέταση περιτοναϊκής κοιλότητας, κάτι που και μέχρι σήμερα θεωρείται βασική αρχή της λαπαροσκοπικής χειρουργικής. Για να εξεταστούν και χειρουργηθούν τα ενδοκοιλιακά όργανα, θα πρέπει απαραίτητα να διαταθεί η περιτοναϊκή κοιλότητα, γεγονός που επιτυγχάνεται με την βοήθεια ειδικού εμψυστήρα διοξειδίου του άνθρακα.

Το 1934 ο Ruddock χρησιμοποίησε για πρώτη φορά το μονοπολικό ηλεκτροκαυστήρα, με την βοήθεια του οποίου ο Bosch το 1936 έκανε την πρώτη στείρωση σε ασθενή, της οποίας έκλεισε τον ωαγωγό με ηλεκτρόκαυση. Πρώτος ο Wittmodser το 1966 σε θωρακοσκοπικές επεμβάσεις και αργότερα οι Fikentscher και Semm το 1971 χρησιμοποίησαν το διπολικό ηλεκτροκαυστήρα, ο οποίος και χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα και ο οποίος σε αντίθεση με τον μονοπολικό δεν προξενεί ηλεκτροεγκαυματικές βλάβες στα παρακείμενα όργανα (τείνει όμως να εγκατασταθεί από το ακόμα πλεονεκτικότερο υπερηχουστέρη). Επί πλέον ο Semm διευθύνοντας τη σχολή του Κιέλου, θα πρέπει να θεωρηθεί για τη μεγάλη του προσφορά στην τελειοποίηση του χειρουργικού εξοπλισμού της

ενδοσκοπικής Χειρουργικής, μεγάλος σκαπανέας των σημερινών εφαρμογών σ' αυτόν το χώρο.

Εκτός από τις πολυάριθμες επεμβάσεις που εισήγαγε και εφάρμοσε πρωτοποριακά, έθεσε τις βάσεις για τη λαπαροσκοπική αφαίρεση της σκωληκοειδούς απόφυσης.

Πρώτος ο Frimberger το 1979 και σε πειραματικό στάδιο σε ζώα αφαίρεσε λίθους από την χοληδόχο κύστη. Ο Muret (Lyon) είναι ο πρώτος χειρουργός, που το 1987 διεξήγαγε την αφαίρεση της χοληδόχου κύστης (χολοκυστεκτομής) λαπαροσκοπικά σε ανθρώπους, οπότε ο επίσης γάλλος χειρουργός Dubois καθιέρωσε το βασικό τρόπο και το χειρουργικό εξοπλισμό για την λαπαροσκοπική χολοκυστεκτομή.

Παράλληλα αναπτύχθηκε και η ενδοσκοπική (θωρακοσκοπική) χειρουργική των πνευμόνων και γενικότερα της θωρακικής κοιλότητας. Η συνέχεια και εξέλιξη της ενδοσκοπικής χειρουργικής υπήρξε ραγδαία. Ενώ στην αρχή θεωρείτο χειρουργική των μεγάλων ιατρικών κέντρων, μέσα σε δύο μόλις χρόνια έφτασε και στα πιο περιφερικά νοσοκομεία, έτσι ώστε σήμερα να θεωρείται, δεδομένης της χειρουργικής ένδειξης, μοναδικός και βασικός τρόπος χολοκυστεκτομής.

Ας δούμε όμως σε αδρές γραμμές, πως γίνεται αυτή η αφαίρεση της χοληδόχου κύστης (και όχι χολής, όπως συνήθως γρήγορα αλλά εσφαλμένα συνηθίζεται να λέγεται, δεδομένου ότι χολή είναι το υγρό, που περιέχεται στην χοληδόχο κύστη και απ' όπου εκχυόμενο στο δωδεκαδάκτυλο βοηθάει κυρίως στην πέψη των λιπών).

Ο ασθενής παραμένει ξαπλωμένος με την πλάτη στο χειρουργικό τραπέζι, όπου σκεπάζεται με αποστειρωμένες πάνες, αφού πρώτα απολυμανθεί το χειρουργικό πεδίο. Ο χειρουργός, συνήθως με ένα βοηθό και με μια εργαλιοδότηρα νοσοκόμα αρχίζουν την επέμβαση με την εμφύσηση διοξειδίου του άνθρακα στην περιτοναϊκή κοιλότητα μέσω ειδικής βελόνας (Veres), που σχεδόν πάντοτε τοποθετείται δια του ομφαλού. Έτσι λοιπόν δημιουργείται το λεγόμενο πνευμοπεριτόναιο, με μια πίεση περί τα 12mmHg. Στην συνέχεια και τις περισσότερες φορές δια του ομφαλού εισάγεται στην κοιλιά η βιντεοκάμερα, που φυσικά είναι συνδεδεμένη με την πηγή ειδικού, του λεγόμενου κρύου φωτισμού. Στην

**Είναι σαν να κλέψαμε
το δαχτυλίδι μέσω της
κλειδαρότρουπας του
δωματίου χωρίς να
ανοίξουμε την πόρτα.
Να γιατί ονομάστηκε
σκωπτικά η
ενδοσκοπική
χειρουργική
“χειρουργική της
κλειδαρότρουπας”.**

διατεταμένη λοιπόν κοιλιά τοποθετούνται άλλες δύο (η τρεις) δίοδοι (τροκάρ), δια των οποίων εισάγονται τα μακριά-λεπτά χειρουργικά εργαλεία (λαβίδες, ψαλίδια, βελονοκάτοχα, κλπ.). Έτσι λοιπόν μπορούμε να χειρουργούμε “ενδοσκοπικά”, στην προκειμένη περίπτωση “λαπαροσκοπικά”, χωρίς να χρειάζεται να ανοίξουμε την κοιλιά, δεδομένου ότι βλέπουμε το εσωτερικό της περιτοναϊκής κοιλότητας στην οθόνη του βίντεό μας.

Αφού ελέγξουμε ολόκληρη την περιτοναϊκή κοιλότητα συγκεντρωνόμαστε στο όργανο, που θέλουμε να χειρουργήσουμε και γνωρίζοντας την ανατομική του, το παρασκευάζουμε κατάλληλα. Στο παράδειγμα της λαπαροσκοπικής χολοκυστεκτομής, πρώτα θα παρασκευάσουμε, μετά θα απολινώσουμε και τελικά θα κόψουμε τον κυστικό πόρο, δηλαδή το σημείο, όπου η χοληδόχος κύστη εκβάλλει στον κύριο χοληδόχο πόρο. Στην συνέχεια και με τον ίδιο τρόπο θα κόψουμε την κυστική αρτηρία, εκείνο το αγγείο, που κυρίως αιματώνει την χοληδόχο κύστη. Στο τέλος αποσπάμε σιγά-σιγά (με σύγχρονη αιμόσταση) την χοληδόχο κύστη από το συκώτι και την αφαιρούμε τελικά συνήθως, από την δεξιά πλαγία δίοδο των κοιλιακών τοιχωμάτων.

Είναι σαν να κλέψαμε το δαχτυλίδι μέσω της κλειδαρότρυπας του δωματίου χωρίς να ανοίξουμε την πόρτα. Να γιατί ονομάστηκε σκωπτικά η ενδοσκοπική χειρουργική “χειρουργική της κλειδαρότρυπας”. Το φάσμα των ενδοσκοπικών επεμβάσεων διευρύνεται συνέχεια. Εκτός από την χοληδόχο κύστη μπορούμε να αφαιρέσουμε μ’ αυτόν τον τρόπο και την σκωληκοειδή απόφυση, κύστες των ωθηκών, μικρότερα τεμάχια παχέος η λεπτού εντέρου, μπορούμε να χειρουργήσουμε τις βουβωνοκήλες, να διπλώσουμε τον θόλο του στομάχου στην αναρροϊκή οισοφαγίτιδα, να κόψουμε τα νευρίδια του στομάχου (βαγοτομή), που προτρέπουν σε μεγάλη παραγωγή γαστρικού υγρού, γεγονός που προκαλεί το δωδεκαδακτυλικό έλκος, να κόψουμε διάφορες ενδοκοιλιακές συμφύσεις, που προκαλούν από πόνο μέχρι και ειλεό (κλείσιμο του εντέρου), να ράψουμε μια διάτρηση του στομάχου, να ξεπλύνουμε την κοιλιακή χώρα στα αρχικά στάδια μιας περιτοναϊκής φλεγμονής,

να αφαιρέσουμε κύστη, όγκο η και μέρος του πνεύμονα, κλπ..

Βέβαια μερικές από αυτές τις τεχνικές είναι ακόμα σε πειραματικό στάδιο και δεν θεωρούνται ακόμα καταξιωμένες στην εφαρμοσμένη χειρουργική, όπως π.χ. η τμηματική αφαίρεση του παχέος εντέρου, κυρίως σε καρκινικές παθήσεις του.

Θα μπορούσαν να λεχθούν ακόμα πολλά στο μεγάλο και γρήγορα αυξανόμενο κεφάλαιο της ενδοσκοπικής χειρουργικής, για το πως π.χ. εκπαιδεύεται επι τούτου ο χειρουργός, για το τι επιπλοκές μπορούν να παρουσιαστούν στο κάθε βήμα της ενδοσκοπικής επέμβασης, για το πως πρέπει να είναι ο εξοπλισμός, για το πόσα τροκάρ (δίοδοι) και σε ποιά σημεία θα πρέπει να τοποθετούνται, για τις διάφορες τεχνικές στην εκάστοτε περίπτωση και πάθηση και για τόσα άλλα ακόμα, που είναι φυσικά αδύνατο να γίνει στα πλαίσια αυτού του σύντομου άρθρου.

Δεδομένο πάντως είναι ότι στη χειρουργική μας άνοιξαν ορίζοντες ευρείς, που σε συνδυασμό με την ραγδαία ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας, μας διευρύνουν αφάνταστα τους τρόπους επέμβασης, την τεχνική και την γνώση. Αρκεί να αναφερθεί ότι υπάρχουν πειραματικά μοντέλα, όπου ο χειρουργός χειρουργεί από το γραφείο του δίνοντας εντολές στην οθόνη του τερματικού του, τις οποίες εκτελεί ρομπότ με μεγάλη ακρίβεια στο άλλο ημισφαίριο της γης! Η εικόνα και οι εντολές μεταφέρονται με ψηφιακή τεχνολογία δορυφορικά, ώστε τα “ευέλικτα χέρια” του ρομπότ, στα οποία έχουν προσαρτηθεί τα χειρουργικά εργαλεία, να εκτελούν με μεγάλη ακρίβεια αυτές τις εντολές!...

Έξω όμως από κάθε παρουσίαση “επιστημονικής φαντασίας” (;) θα μακαρίζατε σίγουρα τις μεγάλες αυτές προόδους και εξελίξεις της χειρουργικής, αν με τα εκατό (ή όχι) κιλά σας, υποβάλλεσθε σε ενδοσκοπική χολοκυστεκτομή και σε αντίθεση με παλιότερα, πολύ σύντομα μετεγχειρητικά απολαμβάνετε και πάλι το πολυτιμότερο αγαθό σας, την υγεία σας!

Griechische Wissenschaftler und Orthodoxe Kirche in Deutschland

Maria Bikakis-Hohn

Frau Maria Bikakis-Hohn ist Arzt-Dermatologin. Sie war mehrmals Vorsitzende unseres Vereins

Vorwort

In der heidnischen Religion unserer Vorfahren und den Lehren unserer Philosophie finden sich auch christliche Elemente. In den ersten christlichen Kirchen Griechenlands gibt es im Pronaos Wandmalereien, wo bekannte antike Vorfahren in der Gestalt von Heiligen wiedergegeben werden.

In den folgenden Jahrhunderten und vorallem während der Türkenherrschaft treffen wir Schulen an, die sogenannten κρυφά σχολεία, die einen wesentlichen Beitrag zur Erhaltung der griechischen Sprache und der griechischen Identität unseres Volkes leisteten. Diese Schulen gehörten der Kirche und den Klöstern mit Mönchen und Priestern als Lehrer und arbeiteten nachts im Licht der Öllampen und Kerzen, um vor den Eroberern verborgen zu bleiben. Diese Lehrer unterrichteten nach bestmöglichen Kräften, oft unter Gefahr für ihr eigenes Leben. Wenn man in der Geschichte Griechenlands blättert, stellt man fest, daß in jeder für unser Volk gefährlichen Situation Kirche und Staat in völliger Eintracht standen.

Verhältnis von Wissenschaft und christlicher Lehre

Man sieht ein gesundes Verhältnis zwischen christlicher Lehre und philosophischem Streben schon im frühen Christentum Griechenlands. In Griechenland fiel «der Samen auf fruchtbare Erde», was nicht zuletzt eine Frucht der Fragestellungen unserer antiken Philosophen war. Allgemein bekannt ist die Suche nach der Wahrheit in den Platonischen Dialogen, die jedoch in der Regel in der απορία, der Ergebnislosigkeit, den offenen Fragen endete. Ähnliches gilt für die Suche nach dem wahren Glück in der Ethik des Aristoteles. Eine unabwendbare Folge dieser ergebnislosen Suche ist die Akzeptanz der Wahrheit, sobald sie wissenschaftlich und logisch von den Aposteln Christi dargestellt wird. Und dies gilt nicht nur für das frühe Christentum, sondern galt immer und wird immer gelten. Daß es sich hier nicht um eine Hypothese handelt, sondern um wissenschaftlich nachweisbare Erkenntnis, sollen im folgenden einige historische Beispiele zeigen.

Als erstes Beispiel der ergebnislosen Suche in der antiken Philosophie sei ein Ausschnitt aus Platons Staat genannt. In Pol. 581 c – e findet eine Diskussion über die geeignete Lebensform statt. Dabei werden drei Lebensformen zur Diskussion gestellt: die weisheitsliebende (φιλόσοφον), in der

sicher der wahre Wissenschaftler zu suchen ist, die nach Sieg und Ruhm strebende (φιλόνοικον) und die gewinnsüchtige (φιλοκερδές), die vielen Pseudowissenschaftlern leider auch nicht ganz fremd ist. Und die Diskussion endet folgendermaßen: « ..., πως αν ειδειμεν τίς αυτων αληθέστατα λέγει», also «wie können wir wissen, wer von ihnen (sc. den Unterstützern der jeweiligen Lebensform) am wahrsten spricht?»

So wird verständlich, daß man dem Apostel Paulus im Herz der Philosophie, der Athener Agora, Gehör schenkte, als er den Athenern den unbekanntes Gott (Apg.17,23 αγνώστω Θεω) vor Augen führte, den sie mit einem Altar auf der Agora ehrten. Und es ist sicher kein Zufall, daß gerade eine herausragende Persönlichkeit des öffentlichen Lebens und ein exzellenter Kenner der platonischen Philosophie einer der ersten und engsten Anhänger des Apostels Paulus wurde (cf. Apostelgeschichte 17, 19-34).

Eine harmonische Verbindung antiken Wissensguts mit der christlichen Lehre erzielten schon die frühen Kirchenväter. So studierten z.B. die beiden großen Kirchenväter Hlg. Basilius und Hlg. Gregorius der Theologe an der Akademie in Athen, ohne persönlichen Schaden, ganz im Gegenteil, sie erwarben die nötige Rüstung, die heidnische Philosophie

von Grund auf zu widerlegen in Punkten, in denen sie der Wahrheit widersprach, und zu übernehmen und zu erweitern in Punkten, in denen sie der Wahrheit nahekam.

Für die Christen bildet die Wissenschaft επιστήμη also keinerlei Problem, sofern sie nicht losgelöst von Gott als Selbstzweck betrachtet wird oder gar dem eosphorischen Drängen dient, selbst an Stelle Gottes zu treten. Erstrebenswert ist die Weisheit an sich, die σοφία, deren Maß durch das Maß der Teilnahme an der eigentlichen, der göttlichen Weisheit bestimmt wird. Die gesunde Philosophie ist wie schon das Wort sagt ein Streben nach Weisheit φιλοσοφία, also ein Weg, kein Selbstzweck. Dieses Verhältnis von φιλοσοφία, σοφία und επιστήμη zeigt Clemens Alexandrinus in seinen Werken Paedagogus und Stromateis besonders deutlich:

«Τελεία γαρ η σοφία θείων ουσια και ανθρωπίνων πραγμάτων επιστήμη εμπεριλαβουσα τα ολα, κατ εκεινο, καθο αν επισκοπη την ανθρωπων αγέλην, τέχνη γίνεται περι βίον, και ταύτη πάντη συμπάρεστιν έφ οσον βιουμεν, αι το ιδιον εργον εκτελουσα, την ευζωϊαν.» (Paed. B II). Und in Übersetzung:

**Wenn man in der
Geschichte
Griechenlands blättert,
stellt man fest, daß in
jeder für unser Volk
gefährlichen Situation
Kirche und Staat in
völliger Eintracht
standen.**

«Die Weisheit ist die vollkommene Wissenschaft der göttlichen und menschlichen Dinge und umfaßt alles gemäß jenem, gemäß dem sie die Schar der Menschen betrachtet; Kunst wird sie bezüglich des Lebens, und ganz und gar so leistet sie Beistand, so lange wir leben, indem sie immer dieselbe Arbeit verrichtet, die gute Lebensführung».

Die andere Stelle in Strom. I 5 ist noch deutlicher:

«Άλλως τα εγκύκλια μαθήματα συμβάλλεται προς φιλοσοφίαν την δέσποιναν αυτων, ουτω και φιλοσοφία αυτη προς σοφίας κτησιν συνεργει. Εστι γαρ η μεν φιλοσοφία επιτηδευσισ σοφίας, η σοφία δε επιστήμη θείων και ανθρωπίνων και των τούτων αιτίων. Κυρία τοίνυν η σοφία της φιλοσοφίας ως εκείνη της προπαιδείας. Ει γαρ εγκράτειαν φιλοσοφία επαγγέλλεται γλώσσης τε και γαστρος και των υπο γαστέρα, και εστιν δι αυτην αιρετή. Σεμνοτέρα φανειται και κυριωτέρα, ει Θεου τιμης τε και γνώσεως ενεκεν επιτηδεύοιτο». In Übersetzung:

«Aber wie die enzyklischen Wissenschaften zur Philosophie, ihrer Herrin, beitragen, so wirkt auch die Philosophie selbst zur Erwerbung der Weisheit mit. Denn die Philosophie ist die Bemühung um Weisheit, die Weisheit aber Wissenschaft um Göttliches und Menschliches und deren Ursachen. Herrin ist also die Weisheit der Philosophie wie jene der Vorbildung. Denn wenn die Philosophie Enthaltensamkeit der Zunge und des Magens und von den vom Magen beeinflussten Handlungen als ihren Zuständigkeitsbereich angibt, ist sie auch ihrer selbst wegen zu wählen. Ehrwürdiger und wichtiger erstrahlt sie, wenn sie zum Ruhm Gottes und der Erkenntnis wegen erstrebt wird».

Am deutlichsten stellt jedoch der größte Dogmatiker unter den Kirchenvätern, der Hlg. Johannes Damascenus, in einem gesonderten Kapitel mit Titel Περι φιλοσοφίας den wahren christlichen Wissenschaftler dar. Aufgrund seiner enormen Bedeutung soll dieser Text ungekürzt wiedergegeben, übersetzt und erklärt werden: (Dialectica III, P.G. 94, 533-36) «Φιλοσοφία εστι γνωσις των οντων η οντα εστί. Τουτέστι γνωσις της των οντων φύσεως. Και πάλιν, φιλοσοφία εστι γνωσις θείων τε και ανθρωπίνων πραγμάτων, τουτέστιν ορατων τε και αοράτων. Φιλοσοφία πάλιν εστι μελέτη θανάτου, του προαιρετικου και του φυσικου. Διττη γαρ ζωη, ητε φυσική, καθην ζωμεν, και η προαιρετική, καθην προσπαθως της παρούσης ζωης αντεχόμεθα. Διττος και ο θάνατος, οτε φυσικός, ος εστι χωρισμος ψυχης απο σώματος, και ο προαιρετικός, καθον της παρούσης ζωης καταφρονουντες προς την μέλλουσαν επειγόμεθα. Φιλοσοφία αυθίς εστι ομοιουσθαι Θεω. Ομοιούμεθα δε Θεω κατα το σοφόν, ητοι την αγαθου γνωσιν αληθη. Και κατα δίκαιον, ο εστι το του ισου διανεμητικον και απροσωπόληπτον εν κρίσει. Και κατα το οσιον δε το υπερ το δίκαιον, ητοι το αγαθόν, το ευεργετειν τους αδικουντας. Φιλοσοφία εστι τέχνη τεχνων και επιστήμη επιστημων. Η γαρ φιλοσοφία αρχή εστι πάσης τέχνης. Δι αυτης γαρ πασα τέχνη ευρηται, και πασα επιστήμη. Τέχνη ουν εστιν εν τισι σφαλλομένη, κατά τινας.

Philosophie ist die Kenntnis der Seienden, wie sie sind, d.h. die Kenntnis der Natur der Seienden.

Επιστήμη δε η εν μηδενι σφαλλομένη, μόνη δε φιλοσοφία ου σφάλματα. Καθετέρους δε τέχνη η δια χειρων εργαζομένη, επιστήμη δε πασα λογική τέχνη γραμματική, ρητορική και αι τοιαυτα. Φιλοσοφία πάλιν εστι φιλία σοφίας. Σοφία δε αληθής ο Θεός εστιν, η ουν αγάπη προς τον Θεον αυτη εστιν αληθης φιλοσοφία. Διαιρειται δε η φιλοσοφία εις θεωρητικον και πρακτικόν. Το θεωρητικον εις θεολογικόν, φυσιολογικον και μαθηματικόν, το δε πρακτικον εις ηθικόν, οικονομικόν, πολιτικόν. Θεωρητικον μεν ουν εστι το την γνωσιν κοσμου. Εστιν ουν θεολογικον το κατανοειν τα ασώματα και αϋλα. Πρωτον μεν Θεον τον οντως αϋλον. Επειτα δε και αγγέλους και ψυχάς. Φυσιολογικον δε η των υλικων και προχείρων ημιν γνωσις, ητοι ζώων, φυτων, λίθων και των τοιούτων. Μαθηματικον δε η των καθ αυτα μεν ασωμάτων εν σώμασι δε θεωρουμένων γνωσις, αριθμων, φημί, και αρμονίας φθόγγων. Ετι δε σχημάτων, και αστρων κινήσεως, η μεν ουν περι αριθμους θεωρία την αριθμητικήν συνίστησιν επιστήμη. Η δε περι φθόγγους την μουσικήν, η δε περι τα σχήματα την γεωμετρικήν. Η δε περι τα αστρα την αστρονομικήν. Ταυτα δε μέσα σωμάτων και ασωμάτων εισίν. Θεωρειται δε και εν υλη, σίτω τυχον η οιω η τινη των τοιούτων. Το δε πρακτικον περι αρετας καταγίνεται. Ηθος γαρ κοσμει, και πως δει πολιτεύεσθαι διδάσκει. Και ει μεν ενι ανθρώπω νομοθετει, λέγεται ηθικόν, ει δε ολω τω οικω, λέγεται οικονομικόν, ει δε πόλεσι και χώραις, λέγεται πολιτικόν.»

Die Übersetzung lautet wie folgt: «Philosophie ist die Kenntnis der Seienden, wie sie sind, d.h. die Kenntnis der Natur der Seienden. Und wiederum: Philosophie ist die Kenntnis um die göttlichen und menschlichen Dinge, d.h. der sichtbaren und der unsichtbaren. Philosophie ist au-

ßerdem die Beschäftigung mit dem Tod, dem des eigensinnigen Willens und dem natürlichen. Denn doppelt ist das Leben, das natürliche, demgemäß wir leben, und das ersehnte, demgemäß wir mühevoll am gegenwärtigen Leben festhalten. Doppelt ist auch der Tod, der natürliche, der die Trennung der Seele vom Körper darstellt, und der des eigensinnigen Willens, mit dem wir in Geringschätzung des gegenwärtigen Lebens zum zukünftigen eilen. Philosophie ist außerdem, Gott zu gleichen. Wir gleichen Gott in Bezug auf das Weise, also die wahre Kenntnis des Guten, und in Bezug auf das Gerechte, was das Geneigtsein ist zum Verteilen des Gleichen und das Freisein von Bevorzugung von Personen im Urteil, und im Bezug auf das Heilige, das das Gerechte überragt, also das Gute, das Erweisen von Wohltaten gegenüber den Unrecht Tuenden. Philosophie ist die Kunst der Künste und die Wissenschaft der Wissenschaften. Die Philosophie ist nämlich der Anfang jeder Kunst. Durch diese wird nämlich jede Kunst erfunden und jede Wissenschaft. Die Kunst ist nun denn nach einigen diejenige, die sich in manchen Belangen täuscht. Als sich in nichts täuschende Wissenschaft täuscht sich allein die wahre Philosophie nicht. Nach anderen aber ist Kunst Handarbeit, Wissenschaft dagegen jede verstandsmäßige Kunst – Grammatik,

Rhetorik und dergleichen. Philosophie ist ferner Zuneigung zur Weisheit. Wahre Weisheit aber ist Gott, die Liebe zu Gott also, die ist die wahre Philosophie. Die Philosophie läßt sich in einen theoretischen und einen praktischen Teil unterteilen, der theoretische in Theologie, Physiologie und Mathematik, der praktische in Ethik, Ökonomie und Politik. Der theoretische ist das Schmücken der Kenntnis. Es ist nun Theologie das Verständnis des Körper- und Stofflosen, zunächst also Gottes, des wahrhaft unstofflichen, dann aber auch der Engel und Seelen. Physiologie aber ist die Kenntnis der stofflichen und uns geläufigen Dinge, und zwar Tiere, Pflanzen, Steine und dergleichen. Mathematik aber ist die Kenntnis der an sich zwar körperlosen, aber in körperlicher Gestalt betrachteten Dinge, der Zahlen, sage ich, und der Harmonie der Töne, ferner der Figuren und der Bewegung der Sterne. Die Theorie bezüglich der Zahlen bildet die Arithmetik, die bezüglich der Töne aber die Musik, die bezüglich der Figuren die Geometrie, die bezüglich der Sterne die Astronomie. Diese befinden sich zwischen Körperlichem und Körperlosem. Denn die Zahl an sich ist zwar körperlos, sie wird aber auch stofflich betrachtet, beim Getreide zum Beispiel, beim Wein oder ähnlichem. Der praktische Teil beschäftigt sich mit den Tugenden. Er schmückt das Ethos und lehrt, wie in einer Gemeinschaft gelebt werden muß. Und wenn er einem einzelnen Menschen den rechten Weg weist, wird er Ethik genannt, wenn aber der ganzen Hausgemeinschaft Ökonomie, wenn schließlich Städten und Ländern Politik. »

Der Hlg. Johannes Damascenus gibt uns im vorliegenden Text fünf Definitionen der Philosophie. Er übernimmt dabei die aus der antiken Literatur bekannten, rückt sie aber ins richtige Licht und erläutert sie mit weiteren Definitionen im christlichen Sinn. Schon die Zahl von fünf Definitionen auf engem Raum weist auf die außerordentlich dichte Sprache des heiligen Johannes hin. In allen seinen Werken geben oft einzelne Begriffe nicht nur ein Wort, sondern einen ganzen Sinnzusammenhang wieder. Diese Tatsache macht uns das Verständnis an einigen Stellen recht schwierig, ein Problem, das auch auf den vorliegenden Text zutrifft.

So unterscheidet der Hlg. Johannes zwei Arten des Todes, die er anschließend auch erläutert. Der natürliche Tod bereitet uns kein Verständnisproblem. Was aber versteht er unter προαιρετικός θάνατος? Er versteht darunter den Tod des eigensinnigen Willens, den er an anderer Stelle als γνωμικο θέλημα bezeichnet. Es handelt sich also keineswegs um Selbsttod, der ja nach christlicher Auffassung eine Todsünde darstellt, sondern um den Tod unseres persönlichen Willens, sofern er nicht im Einklang mit dem Willen und den Geboten Gottes steht. Wie aber läuft dieser Tod ab? Wiederum gibt uns der Hlg. Johannes eine kurze Antwort, die aber ihrerseits eine komplette Lehre und Lebensphilosophie enthält. Das zu verachtende ist nicht das irdische Leben an sich, das

zweifelloso ein Geschenk Gottes ist. Es geht vielmehr darum, unsere eigene alte gottfremde Lebensweise zu töten, die an sich gar nicht als Leben im eigentlichen Sinn bezeichnet werden kann, sondern nur mehr oder weniger tote Existenz darstellt. Wie uns auch andere Kirchenväter lehren, vorallem der Hlg. Johannes der Sinaite, der Verfasser der Klimax, ist die Grundvoraussetzung zur Überwindung des γνωμικο θέλημα eines jeden der Gehorsam gegenüber der Kirche in Gestalt des geistlichen Vaters. Auf diesem Grundstein kann der Mensch Tugenden aufbauen und ein neues Leben führen. Wie der vor wenigen Jahren entschlafene herausragende serbische Erzpriester und Theologe Pater Justinus Popovic lehrt, wird das Leben vom Christusleben ersetzt. Wer ein solches Leben führt, bekommt Anteil an der Gnade des dreifaltigen Gottes, die ihm durch die Person des Heiligen Geistes überbracht wird. Eine derartige Lebensweise mit Blick auf den Tod des eigensinnigen Willens bedeutet Anteilnahme am zukünftigen Leben, dem eigentlichen Leben, schon während der Mensch noch auf der Erde lebt, und ist somit die eigentliche Philosophie, wie der Hlg. Johannes weiter

unten bemerkt, denn Gott ist die Weisheit an sich, Σοφία δε αληθης ο Θεός. Wer die o.g. Anteilnahme am Christusleben schon auf der Erde erreicht, nämlich die Heiligen, ist als Weiser zu bezeichnen. Wer diese Vollkommenheit nicht erreicht, aber immerhin ein Leben in Gehorsam und Reue führt, heißt im Sinne des Hlg. Johannes Philosoph.

Nun bleibt die Frage, wie die Wissenschaftler der ersten christlichen Jahrhunderte schlechthin, die Platonisten und Neuplatonisten, auf diese neue Situation reagierten. Der Untergang des Platonismus fiel mit dem Aufstieg des Christentums unter den Kaisern Valens und Theodosius zusammen. Es gelang keinem Philosophen mehr, eine Schule zu gründen und so für Nachfolge zu sorgen.

So wurde die überkommene Philosophie nur noch in ganz engen Freundeskreisen gepflegt und erhalten. Schied das Oberhaupt aus dem Leben, war der Fortbestand so gut wie gescheitert, wie wir am Beispiel des Kreises der Neuplatonikerin Hypatia in Alexandria sehen können, die im Jahre 415 auf grausame Art ermordet wurde. Dieses Phänomen der kleinen Philosophenkreise hielt sich in Nordafrika besonders lange, nicht zuletzt auch unter dem Einfluß des hellenistischen Ägypten. So lassen sich mit Synesios von Kyrene und schon vor ihm mit Origenes Beispiele für Persönlichkeiten nennen, denen es nicht endgültig gelungen ist, ihre philosophischen Vorstellungen zugunsten des Christentums völlig aufzugeben. Dies sollten jedoch Einzelfälle bleiben, bei denen der Samen zwar auf gute Erde fiel, das Unkraut ihm jedoch schwer zusetzte.

Man könnte den historischen Rückblick bis in die jüngste Zeit fortsetzen, um weitere Beispiele harmonischen Zusammenwirkens zwischen Wissenschaft und christlicher orthodoxer Lehre aufzuzeigen, ausgehend vom Hlg. Basilius, der in sei-

Der Hlg. Johannes Damascenus gibt uns im vorliegenden Text fünf Definitionen der Philosophie. Schon die Zahl von fünf Definitionen auf engem Raum weist auf die außerordentlich dichte Sprache des heiligen Johannes hin.

ner Exaimeron die naturwissenschaftlichen Kenntnisse seiner Zeit weit übertraf, über den Hlg. Gregorios Palamas, der als der größte Aristoteleskenner seiner Zeit galt, bis hin zu den Hlg. Nikodimos Haghioritis und Nektarios, die mit ihren Erkenntnissen zur psychosomatischen Anatomie und Funktion des Menschen selbst moderne medizinische Kenntnisse übertrumpfen.

Die besondere Situation der griechischen Wissenschaftler in Deutschland

Mit einem Fuß in der langen o.g. Tradition des harmonischen Einklangs von Wissenschaft und orthodoxer Lehre, mit dem anderen in der rein materialistischen westlichen Welt mit ihrer humanistischen anthropozentrierten Mentalität stehend, befinden sich die griechischen Wissenschaftler in Deutschland in einer besonders schweren Situation. Es gilt für sie, ein großes Erbe einerseits zu bewahren und andererseits auch nach außen hin zu verteidigen. Aufgrund der immer zahlreicher werdenden äußeren wie inneren Feinde ist dies nur in einer engen Zusammenarbeit und unter dem mütterlichen Schutz der Kirche zu schaffen. Denn in vielen der ganz aktuellen Themen der Wissenschaft stellt die orthodoxe Kirche den einzigen Mitstreiter wahrer Wissenschaftler dar. Das gilt vor allem in Bereichen, in denen die Wissenschaft an ihre Grenzen stößt oder diese gar überschreitet. Das griechische Wort für Wissenschaft επιστήμη kommt vom Verb επίσταμαι, was soviel wie genau kennen, beherrschen heißt. Kennzeichen der Wissenschaft ist also das feste Beherrschen der dem Menschen zugänglichen Dinge. Nichts weiter, denn darüberhinaus kommen wir in den Bereich der Vermutung, der Hypothese. Und solche Vermutungen sind als Gedankenspiele zwar zulässig, dürfen aber nicht den Ausgangspunkt zu Handlungen bilden, die den Bereich des Lebens und Todes von Menschen betreffen. In diesem Punkt läuft heute in erster Linie die Medizin mit ihren Hilfswissenschaften Gefahr. Da ein guter Wissenschaftler in der Lage sein muß, komplizierte Zusammenhänge einfach verständlich auszudrücken, sollen hier einige Beispiele in einfacher sprachlicher Darstellung angeführt werden.

Gen-Manipulation, Abtreibungen, Euthanasie, künstliche Befruchtung, Präimplantationsselektion von Embryonen, Organtransplantationen (außer von Niere und Auge) u.v.a. sind Themen, die unmittelbar über Leben und Tod des Menschen entscheiden, also Versuche sind, in Gottes Werk einzugreifen. Schon daraus wird deutlich, welche wichtige Rolle die Kirche im persönlichen Leben eines Wissenschaftlers spielen muß. Für die griechischen Wissenschaftler in Deutschland ist die Orthodoxe Ethik die einzig gültige, sie bildet die Meßschnur, was einem Wissenschaftler erlaubt ist, und was ihn übermütig macht und letztendlich mit Goethes Faust zu Gott sagen läßt: «Ich bin Faust, bin deinesgleichen!», was das genaue Gegenteil zu Salomos αρχη σοφίας φόβος Κυρίου darstellt. Jeder Wissenschaftler muß

sich darüber im Klaren sein, daß er sich als einfacher Mensch nur mit den Phänomenen, mit den oberflächlichen Erscheinungen beschäftigt, denn nur dazu haben wir Menschen Zugang. Wer die tieferen Ursachen, wie Faust wiederum sagte «Was die Welt im Innersten zusammenhält», kennenlernen möchte, der ist auf die Gnade Gottes, die durch den Hlg. Geist vermittelt wird, angewiesen. Was über das, wozu wir Menschen mit unserem eigenen Forschen gelangen können, hinausgeht, bedarf der Offenbarung. Und der Hlg. Geist wirkt nirgendwo anders als in der Orthodoxen Kirche. Somit kann ein Wissenschaftler also nur als gläubiges Kind der Orthodoxen Kirche ein Weiser σοφός werden. Für den Wissenschaftler bildet seine Wissenschaft eine einmalige Chance, mittels seiner Kenntnis der Schöpfung den Schöpfer zunächst zu bewundern, dann zu verehren und schließlich durch Offenbarung des Hlg. Geistes zur Schau Gottes θεωρία zu gelangen.

Wo befinden sich nun die griechischen Wissenschaftler in Deutschland vor dem Spiegel dieses Ideals? Um eine Antwort auf diese und viele andere Fragen zu geben, wurde an zahlreiche griechische Wissenschaftler in Deutschland ein

Fragebogen versandt. Bezeichnend ist, daß es in den 22 beantworteten Fragebogen nur geringe Unterschiede gab, die sich hauptsächlich auf die Abschnitte 1 und 2, also «Kindheit/Familie/Schule» und «Studium» beschränken, während im Abschnitt 3 «Ausland» relative Übereinstimmung zu beobachten ist. Der Grund dafür ist wohl in der Tatsache zu suchen, daß in den ersten beiden Abschnitten eher persönliche Fragen gestellt werden, während im dritten Abschnitt die Einschätzung der Situation der Orthodoxen Auslandskirche und das Verhältnis der Griechen in Deutschland, besonders der Wissenschaftler, zu ihr

behandelt wird. Die Auswertung der Antworten ergibt folgendes Bild: Ein Großteil der Befragten hat in seiner Kindheit den orthodoxen Glauben erlebt oder kennengelernt. Dabei spielte die Schule die wichtigste Rolle, in vielen Fällen auch das praktische religiöse Leben innerhalb der Familie. Auch der regelmäßige Sonntags-gottesdienstbesuch ist für die meisten obligatorisch. Einige wenige gaben jedoch an, am liturgischen Leben nur ab und zu teilzunehmen und größeren Wert auf soziales mitmenschliches Handeln zu legen. Zu Konflikten zwischen dem christlichen Glauben und dem Denken des Einzelnen kam es nach Auskunft der Befragten nur in wenigen Fällen, die meisten sehen jedoch einen Einklang von Glaube und Vernunft. So ist es verständlich, daß für viele der Befragten ihr Studium eher zu einer Festigung des Glaubens denn zu Zweifel führte. Daraus läßt sich schließen, daß für die griechischen Wissenschaftler in Deutschland zumindest theoretisch alles geklärt ist. Wir treffen ein durchaus gesundes Verhältnis von Wissenschaft und orthodoxem Glauben im Sinne der oben zitierten Kirchenväter an. Können wir daher beruhigt sagen: Στωμεν καλως oder gibt es auch Schattenseiten? Aus den Antworten ergibt sich, daß es um die Praxis nicht so gut steht wie um die

Für die griechischen Wissenschaftler in Deutschland ist die Orthodoxe Ethik die einzig gültige, sie bildet die Meßschnur, was einem Wissenschaftler erlaubt ist, und was ihn übermütig macht

Theorie. Fast alle Befragten antworteten, die seelsorgerische Arbeit der Orthodoxen Kirche in Deutschland lasse zu wünschen übrig. Auf die Fragen 3.3 und 3.4 des beiliegenden Fragebogens gibt es nur vier positive Antworten, die jedoch zeigen, daß auch im materialistischen Deutschland die Möglichkeit besteht, unter geistlicher Führung sicher und gefahrlos seiner Wissenschaft nachzugehen und gleichzeitig seine Seele zu kultivieren, also in Richtung der Vollkommenheit zu schreiten. Es ist natürlich wünschenswert, daß von dieser Möglichkeit viel mehr Griechen in Deutschland Gebrauch machen können, was aber Anstrengungen auf beiden Seiten verlangt. Noch gehören die meisten der Befragten der ersten Generation der Griechen in Deutschland an, die in ihrer Kindheit in der Heimat ein mehr oder weniger lebendiges Verhältnis zum kirchlichen Leben hatte. Für die Zukunft, d.h. für die folgenden Generationen, die in Deutschland aufwachsen oder aufwachsen werden, ist diese Voraussetzung nicht mehr in gleichem Maße geboten. An dieser Stelle beunruhigt die einstimmig negative Beantwortung der Frage 3.5, ob die Kirche ausreichende Angebote zur Einbindung der Jugend ins kirchliche Leben bietet, sowie auch der darauf folgenden Fragen 3.6 und 3.7. Gerade für die Kinder und Jugendlichen, die in einer westlich-liberalen, aber dadurch auch wieder diktatorischen Gesellschaft aufwachsen, ist die Umwandlung des rein weltlichen Lebens ins o.g. Christusleben besonders schwierig und ohne die leitende Hand der Kirche in Gestalt des geistlichen Vaters so gut wie unmöglich. Ferner muß die Orthodoxe Kirche in Deutschland alles tun, um den griechischen Kindern und Jugendlichen der Diaspora eine Heimat zu werden.

Schlußwort

Unbestreitbar ist der Wert der Orthodoxen Kirche im Ausland als Begegnungsstätte aller Griechen ohne politische Leidenschaften zum Gedankenaustausch, zum gegenseitigen Kennenlernen, zur Erstellung kultureller Programme und zur gegenseitigen Unterstützung. In diesem Bereich tragen die Wissenschaftler zusammen mit den Priestern eine große Verantwortung. Es wäre ferner jedoch außerordentlich wichtig, Jugendzentren zu gründen, wo die Kinder und Jugendlichen Hilfe zur Lösung ihrer persönlichen Probleme, Integrationsprobleme, Berufsprobleme, Probleme in zwischenmenschlichen Beziehungen finden könnten. Fast ebenso wichtig wären Programme zur Freizeitgestaltung (Sport, Musik, griechische Tänze usw.), sodaß sie den Gefahren unserer heutigen Gesellschaft entgehen können, die anderswo, nämlich in Drogen, Alkohol und ähnlichen Zivilisationskrankheiten Auswege verspricht. Dabei sind die Wissenschaftler und Priester besonders gefordert.

Literaturangaben

- [1] Platonis Opera, ed. J. Burnet, Oxford Classical Texts
- [2] Aristotelis, Ethica Nicomachea, ed. L. Bywater, OCT, 1988
- [3] Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, Έργα, Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικων συγγραφέων, τόμ. 7,8, Αθήναι 1956
- [4] S. Vollenweider, Neuplatonische und christliche Theologie bei Synesios von Kyrene, Göttingen 1985
- [5] J.M. Rist, Hypatia, Phoenix 19,1965,214-225
- [6] H.-D. Altendorf, Klemens von Alexandrien, der erste christliche Autor, Der christliche Osten 1991,2,S. 78ff.
- [7] P. Justinus Popovic, Ανθρωπος και Θεάνθρωπος, Αθήνα 1987
- [8] Αγ. Ιωάννου του Σιναΐτου, Κλιμαξ, Ωρωπός 1986, 238

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ

της Εταιρείας Ελλήνων Επιστημόνων

Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας

§1 Όνομα και έδρα της Εταιρείας

Η Εταιρεία έχει το όνομα: Εταιρεία Ελλήνων Επιστημόνων Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας. Έδρα της Εταιρείας είναι το Χάγκεν (Hagen).

§2 Σκοποί

Η Εταιρεία Ελλήνων Επιστημόνων Ρηνανίας-Βεστφαλίας είναι μια ένωση μελών υπεράνω κομμάτων (μη κομματική) και έχει θέσει συγκεκριμένα τους ακόλουθους σκοπούς:

- α) την καλλιέργεια των σχέσεων μεταξύ των μελών της Εταιρείας.
- β) την καλλιέργεια των σχέσεων με συναδέλφους σε ελληνικά Πανεπιστήμια.
- γ) την καλλιέργεια επαφών με άλλους πανεπιστημιακούς οργανισμούς οι οποίοι αντιπροσωπεύουν παρόμοιους σκοπούς και παρόμοια ενδιαφέροντα.
- δ) κοινωνικούς, επιστημονικούς και πολιτιστικούς σκοπούς.

§3 Μέλη

1) Μέλη της Εταιρείας μπορούν να γίνουν όλα τα άτομα που κατέχουν πανεπιστημιακό πτυχίο και είναι ελληνικής καταγωγής ή έχουν την ελληνική υπηκοότητα. Τα άτομα αυτά πρέπει να διαμένουν μόνιμα ει δυνατόν στο κρατίδιο της Ρηνανίας-Βεστφαλίας και να διατίθενται να υποστηρίξουν τους σκοπούς της Εταιρείας.

2) Η Εταιρεία δύναται να προσλάβει διακεκριμένα και επίτιμα μέλη κατόπιν πρότασης ενός μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου. Για την πρόσληψη αποφασίζει το Δ.Σ. σύμφωνα με την §4, Άρθρο 1.

3) Διακεκριμένα και επίτιμα μέλη δεν έχουν δικαίωμα ψήφου ούτε και ενεργό ή παθητικό δικαίωμα (ψηφίζουν και ψηφίζεσθαι) όσον αφορά τις εκλογές του Δ.Σ.

4) Τα μέλη είναι υποχρεωμένα να πληρώνουν εγκαίρως την από την Γενική Συνέλευση αποφασισμένη ετήσια συνδρομή τους. Επίτιμα μέλη εξαιρούνται από την υποχρέωση πληρωμής της ετήσιας συνδρομής.

§4 Αρχή και τέλος συμμετοχής μέλους

1) Οι δηλώσεις εγγραφής γίνονται γραπτές και υποβάλλονται στο συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει για την εγγραφή ή μη του υποψηφίου μέλους.

2) Παύει κανείς να είναι μέλος αν πεθάνει, αν αποχωρήσει εκούσια από την Εταιρεία ή αν τον διαγράψει το Δ.Σ., οπότε και χάνει όλα τα δικαιώματα που του παραχωρούσε η Εταιρεία καθώς και κάθε αξίωση ως προς την περιουσία της Ένωσης.

3) Επικείμενη αποχώρηση ανακοινώνεται από το ίδιο το μέλος με επιστολή προς το Δ.Σ., το οποίο πρέπει να την λάβει τρεις μήνες πριν από τη λήξη του διοικητικού έτους.

4) Η διαγραφή ενός μέλους μπορεί να αποφασιστεί από το Δ.Σ. μόνο αν υπάρχει σοβαρός λόγος. Λόγο διαγραφής μπορούν να αποτελέσουν σημαντικές παραβιάσεις του καταστατικού της Εταιρείας καθώς και μη καταβολή της ετήσιας συνδρομής έπειτα από δύο επάλληλες προειδοποιήσεις. Το εν λόγω μέλος έχει το δικαίωμα σε διάστημα δύο μηνών από την ημερομηνία, όπου του γνωστοποιήθηκε η απόφαση διαγραφής του από την Εταιρεία, να υποβάλει ένσταση και να επικαλεστεί την απόφαση της αμέσως επομένης γενικής συνέλευσης.

§5 Όργανα της Εταιρείας

Τα όργανα της Εταιρείας είναι:

- 1) Το Διοικητικό Συμβούλιο (Δ.Σ.).
- 2) Η Γενική Συνέλευση των μελών (Γ.Σ).

§6 Το Διοικητικό Συμβούλιο

Το Διοικητικό Συμβούλιο στο σύνολό του το αποτελούν τα εξής μέλη:

- α) ο πρόεδρος
- β) ο αντιπρόεδρος
- γ) ο γραμματεύς
- δ) ο ταμίας
- ε) οι σύμβουλοι (η Γενική Συνέλευση μπορεί με απλή πλειοψηφία να αποφασίσει έναν αριθμό συμβούλων).

Η Γενική Συνέλευση των μελών μπορεί αν αποφασίσει με απλή πλειοψηφία, να οριστούν αναπληρωματικά μέλη προς ενδεχομένη εκπροσώπηση τακτικών μελών του Δ.Σ. Τα αναπληρωματικά αυτά μέλη οφείλουν να παρευρίσκονται σε όλες τις ολομέλειες του Δ.Σ. και να έχουν την εξουσιοδότησή του, να εκπροσωπούν κατά σειρά εκλογής τους το απουσιάζον τακτικό μέλος του Δ.Σ. απέναντι στην Εταιρεία (προς τα έσω δηλαδή).

Σε περίπτωση απουσίας και του δευτέρου τακτικού μέλους του Δ.Σ. αναλαμβάνει την εκπροσώπησή του το επόμενο κατά σειρά αναπληρωματικό.

Σε περίπτωση ισοψηφίας η ψήφος του προέδρου καθορίζει το αποτέλεσμα.

2) Το Διοικητικό Συμβούλιο στο σύνολό του εκλέγεται από την Γενική Συνέλευση των μελών για διετή θητεία. Τα ονόματα των υποψηφίων αναγράφονται κατά απόλυτη αλφαβητική σειρά σε ψηφοδέλτια και η εκλογή γίνεται με σταυρό προτίμησης στα ονόματα των υποψηφίων.

Εκλέγονται εκείνοι οι υποψήφιοι που συγκεντρώνουν τους περισσότερους σταυρούς, ώσπου να συγκεντρωθούν επτά (7) μέλη κατά σειρά εκλογής, απαραίτητα για το σχηματισμό του Δ.Σ. (πρβλ. §6, άρθρο 1).

Κάθε ψηφοφόρος μπορεί να εκλέξει επτά (7) υποψηφίους. Σε περίπτωση ισοψηφίας αποφασίζει ο κλήρος.

Επανεκλογή είναι επιτρεπτή.

Καθαίρεση – και μεμονωμένων μελών – του Συμβουλίου είναι δυνατή, μπορεί όμως να αποφασιστεί μόνο από την γενική συγκέντρωση των μελών με πλειοψηφία (3/4) τριών τετάρτων των παρόντων μελών.

3) Το Διοικητικό Συμβούλιο διεκπεραιώνει τις τρέχουσες υποθέσεις.

4) Το κατ' εξοχήν Διοικητικό Συμβούλιο υπό την έννοια της §26 του (γερμανικού) αστικού κώδικα (§26 BGB) το αποτελούν:

- α) ο πρόεδρος
- β) ο αντιπρόεδρος
- γ) ο γραμματεύς και
- δ) ο ταμίας

Τα παραπάνω μέλη μπορούν ανά δύο να εκπροσωπούν την Εταιρεία και να υπογράφουν.

5) ο πρόεδρος προεδρεύει των εργασιών της Εταιρείας σύμφωνα με το καταστατικό. Συγκαλεί τις ολομέλειες του Δ.Σ. και τις συνελεύσεις των μελών, προεδρεύει σ' υτές και καθήκον του είναι να φροντίζει ώστε και τα υπόλοιπα διοικητικά μέλη να επιτελούν το καθήκον τους απέναντι της Εταιρείας. Σε περίπτωση που ο πρόεδρος κωλύεται, αναλαμβάνει την ευθύνη των εργασιών ο αντιπρόεδρος ή κάποιο άλλο μέλος του Δ.Σ.

6) ο γραμματεύς οφείλει να κρατά πρωτόκολλο των συζητήσεων των γενικών συνελεύσεων των μελών, το οποίο το υπογράφουν ο ίδιος και ο πρόεδρος του Δ.Σ. ή ένα άλλο μέλος του Δ.Σ., εφόσον ο πρόεδρος απουσιάζει.

Στις συνεδριάσεις του Δ.Σ. ο γραμματεύς κρατά πρωτόκολλο των αποφάσεων του Συμβουλίου.

7) ο ταμίας διεκπεραιώνει όλες τις οικονομικές υποθέσεις της Εταιρείας και διατηρεί ονομαστικό κατάλογο των μελών της Εταιρείας. Οφείλει να κρατά επίσημο βιβλίο εσόδων και εξόδων και να κάνει στην ετήσια γενική συνέλευση οικονομικό απολογισμό, δηλαδή απολογισμό εσόδων, εξόδων και κατάστασης περιουσίας. Βιβλία και ταμείο υποβάλλονται σε έλεγχο από την εξελεγκτική επιτροπή κατά τη λήξη του οικονομικού έτους.

§7 Ολομέλειες του Διοικητικού Συμβουλίου

1) Ολομέλειες του Δ.Σ. συγκαλούνται από τον πρόεδρο ή τον αντιπρόεδρο ανάλογα με τις προκύπτουσες ανάγκες, εν τούτοις τουλάχιστο τρεις φορές το χρόνο. Σε ιδιαίτερες περιπτώσεις μπορούν να προσκληθούν από τον πρόεδρο και άλλα μέλη της Εταιρείας να συμμετάσχουν στις συνεδριάσεις του Δ.Σ. με συμβουλευτικό ρόλο.

2) Τέσσερα μέλη του Δ.Σ. μαζί αποτελούν απαρτία, η οποία μπορεί να λάβει αποφάσεις με απλή πλειοψηφία των παρόντων. Σε περίπτωση ισοψηφίας το αποτέλεσμα κρίνεται από την ψήφο του προέδρου.

Προτάσεις και αποφάσεις πρωτοκολλούνται από τον γραμματέα.

3) Αδικαιολόγητη απουσία μέλους του Δ.Σ. σε τρεις συνεχόμενες ολομέλειες καθώς και πρόωγη αποχώρησή του από το Διοικητικό Συμβούλιο, δίνουν το δικαίωμα στον πρόεδρο να ορίσει αυτεπάγγελα αντικαταστάτη για το τρέχον διοικητικό έτος.

4) Όταν τέσσερα (4) από τα επτά (7) μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου ζητήσουν σύγκληση ολομέλειας, αυτή πρέπει να συγκληθεί ανεξάρτητα από την έγκρισή της από τον πρόεδρο και από τη συμμετοχή του σ' αυτή.

§8 Γενική Συνέλευση των μελών

1) Η Γενική Συνέλευση των μελών συγκαλείται από τον πρόεδρο τουλάχιστο μια φορά ετησίως.

2) Γενικές Συνελεύσεις μελών συγκαλούνται εντός ενός μηνός, όταν αυτό το απαιτήσουν τα δύο τρίτα (2/3) των μελών και υποβάλουν το προς συζήτηση θέμα.

3) Η γραπτή πρόσκληση πρέπει να αποστέλλεται τότε τουλάχιστο δεκατέσσερις (14) ημέρες νωρίτερα και να εμπεριέχει και την ημερήσια διάταξη.

4) Όλες οι αποφάσεις – με εξαίρεση αυτές που αναφέρονται στην §6 (2), §8 (7) και §9 (5) – λαμβάνονται με απλή πλειοψηφία. Σε περίπτωση ισοψηφίας η αίτηση απορρίπτεται.

5) Αιτήσεις που προέρχονται από τα μέλη της Εταιρείας και αφορούν την ετήσια γενική συνέλευση των μελών, πρέπει να έχουν υποβληθεί γραπτώς το Δ.Σ. μέχρι τις 5 (πέντε) του μήνα Δεκέμβρη του τρέχοντος έτους. Ως προς την έγκριση ή μη αιτήσεων πρωτοβουλίας αποφασίζει η γενική συνέλευση των μελών με πλειοψηφία (3/4) τριών τετάρτων των παρόντων μελών.

6) Η ετήσια γενική συνέλευση πρέπει να γίνεται κατά το πρώτο τρίμηνο του ημερολογιακού έτους.

7) Αιτήσεις προς τροποποίηση του καταστατικού πρέπει να γνωστοποιούνται μαζί με την αποστολή της πρόσκλησης για συμμετοχή στη γενική συνέλευση. Τροποποιήσεις του καταστατικού απαιτούν πλειοψηφία (3/4) τριών τετάρτων των παρόντων μελών.

8) Μια συνέλευση αποτελεί απαρτία, όταν παρευρίσκεται σ' αυτή το 51% (πενήντα ένα τοις εκατό) των μελών.

§9 Περιουσία και διάλυση της Εταιρείας

- 1) Τα εισερχόμενα χρήματα συνυπολογισμένων και των κερδών οφείλουν να χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για τους σκοπούς που αναφέρονται στην §2.
- 2) Στα μέλη δεν χορηγούνται λόγω της ιδιότητάς τους ως μέλη μέρος του κέρδους ή άλλες προσφορές.
- 3) Κανένα πρόσωπο δεν επιτρέπεται να αποκομίζει κέρδη από εργασίες που προσφέρονται στην Εταιρεία ή από εργασίες που αμείβονται από μεγάλα ποσά, αφού αυτό δεν είναι σύμφωνο με τους σκοπούς της Εταιρείας.
- 4) Όλες οι υπηρεσίες στην Εταιρεία είναι τιμητικές και προσφέρονται ανιδιοτελώς.
- 5) Ενδεχομένη διάλυση της Εταιρείας αποφασίζεται από την Γενική Συνέλευση των μελών, η οποία και συγκαλείται

ειδικά για τον σκοπό αυτό. Η απόφαση προς διάλυση απαιτεί πλειοψηφία (3/4) τριών τετάρτων των μελών. Ελλείψει απαρτίας ο πρόεδρος συγκαλεί νέα γενική συνέλευση σε δύο εβδομάδες (γερμανικό κείμενο: 14 ημέρες). Η απόφαση προς διάλυση της Εταιρείας απαιτεί τώρα πλειοψηφία (3/4) τριών τετάρτων των παρόντων μελών.

6) Η υπάρχουσα περιουσία της Εταιρείας κατά την ημερομηνία της διάλυσης διατίθεται κατά πρώτο λόγο για την κάλυψη ανοιχτών υποχρεώσεων. Το εναπομείναν ποσό κληροδοτείται στην Ελληνική Ορθόδοξη Μητρόπολη Βόννης.

§10 Έναρξη ισχύος του καταστατικού

Το παρόν καταστατικό εγκρίθηκε από την ιδρυτική συνέλευση της εικοστής πρώτης Ιουνίου 1986 (21-06-1986).

Mitgliederliste

Dr. Alexandridis, Aristoteles
Zahnarzt
Goethestr. 3
50968 Köln
0221 / 341191

Alexiadou-Rudolf, Chariklia
Ärztin
Carl von Linne Str. 74
50226 Frechen
02234 / 64923

Anastasopoulou, Alexandra
Ärztin
Birresborner Str. 32
50935 Köln
0221 / 4783362

Dipl.-Ing. Apostolidis, Christos
Dipl. - Bauingenieur
Alsstraße 55
41063 Mönchengladbach
02161 / 15263

Aspiotis, Antonios
Arzt
Türkisweg 8
44267 Dortmund
0231 / 7248172

Athnasiou, Elisabeth
Studienrätin
Ernst-Wilhelm-Nay-Str. 40
50935 Köln
0221 / 439125

Dr. Bamidis, Theodoros
Kieferorthopäde
Stadtwaldgürtel 49
50935 Köln
0221 / 407771

Bikakis-Hohn, Maria
Ärztin f. Dermatologie-Allergologie
Frankenstr. 65
50858 Köln
0221 / 9483317

Bolis, Georgios
Zahnarzt
Wiescherhöfenstr. 54
59077 Hamm
02381 / 40919

Calkanis, Zoe
Fachärztin f. Psychiatrie
Ringelnatzstr. 25
50996 Köln
0221 / 9359922

Dr. Chaziteodorou, Georg
Privatdozent f. Geologie
Grabenäcker 2
34246 Vellmar
0561 / 827096

Chovolos, Athanassios
Arzt
Mühlenweg 9
58300 Wetter
02335 / 73620

Christodoulou, Dimitrios
Arzt f. innere Medizin
Bachstr. 14
59590 Gesese
02942 / 7410

Christopoulos, Anastasios
Lehrer
Nordstr. 12
40477 Düsseldorf
0211 / 4981045

Codjambopoulos, Phedon
Arzt f. Radiologie
Christian-Gau-Str. 5
50933 Köln
0221 / 491815

Dr. med. Dagres, Nikolaos
Arzt
Rellinghauser Str. 161
45128 Essen
0201 / 236065

Dr. Daskalaki-Alexandropoulou, Georgia
Zahnärztin
Gottenstr. 152
58239 Schwerte
02304 / 45266

Dr. med. Daskalakis, Christos
Arzt f. Chirurgie
Gottenstr. 152
58239 Schwerte
02304 / 45266

Daskalakis, Emmanuel-Ioannis
Arzt
Wilhelmplatz 6
44149 Dortmund
0231 / 615023

Dr. med. Dimakos, Christos
Arzt f. Chirurgie
Heinrich Sträter Str. 7
44229 Dortmund
0231 / 736676

Doulgeridis, Sotirios
Arzt f. Chirurgie
Sternstr. 69
40479 Düsseldorf
0211 / 465346

Dr.-Ing. Drisis, Leonidas
Dr.-Ing. Maschinenbau
Cramerstr. 5
44793 Bochum
0234 / 6404321

Duda, Eduard
Diplomsoziologe
Rauendahlstr. 4
58452 Witten
02302 / 33718

Eideneier, Niki
Verlegerin
Venloerstr. 30
50672 Köln
0221 / 525740

Filos, Ioannis
Zahnarzt
Melatengürtel 2
50933 Köln
0221 / 542160

Dr. Galani, Evangelia
Doktor Phil.
Adlerstr. 12
44137 Dortmund
0231 / 141554

Erzpriester Georgakakis, Polyefktos
Erzpriester-Theologe
Sedanstr.7
58507 Lüdenscheid
02351 / 380202

Georgiadis, Kleanthis
Zahnarzt
Keussenstr.2
50935 Köln
0221 / 433905

Giannopoulos, Stylianos
Arzt f. Gynäkologie
Castroper Hellweg 440
44805 Bochum
0231 / 756250

Giaxidis, Christos
Dipl.-Kaufmann
Harkortstr. 61
44225 Dortmund
0231 / 791114

Golidis, Stylianos
Apotheker
Fichtenweg 15
50767 Köln
0221 / 7902671

Prof. Dr. Hadjianghelou, Orestis
Arzt f. Kieferchirurgie
Hoffnungsthalerstr. 43
51503 Rösrath
02205 / 86783

Hiltemann, Anna
Diplom Musikerin
Uppenkampstiege 15
48147 Münster
0251 / 518053

Iossifidis, Panteleimon
Arzt f. Innere Medizin
Beringweg 7
59457 Werl
02922 / 7637

Dr. med. Jakobidis, Th.
Arzt für Allgemeinmedizin
Brinkertstraße 3
45699 Herten
02366 / 39374

Dr. Kalaitzis, Dimitrios
Unternehmensberater
Hohenfriedbergerstr. 2
44141 Dortmund
0231 / 437254

Kapsalis, Ioannis Dipl.-Chemie Ingenieur Bonifazstr. 6 50968 Köln 0221 / 341657	Erzpriester Margaritis, Tilemachos Erzpriester-Theologe Splintstr. 6 44139 Dortmund 0231 / 141282	Dipl.-Ing. Papagiannopoulos, Themis Hammerkamp 23 58566 Kierspe 02359 / 6539
Dipl.-Ing. Karathanasopoulos, Evangelos Dipl.-Ing. Raumplanung Schwanenstr. 71 44135 Dortmund 0231 / 524363	Dr. Margaritou, Maria Zahnärztin Am kleinen Rahm 102 40878 Ratingen 02102 / 80339	Dr. Parameritis, Jaques Arzt f. Allg.-Med.-Gynäkologie Frankenstr. 23 46427 Emmerich 02822 / 967000
Dr. med. Karatza-Meents, Aglaia Ärztin für Psychotherapie Klettenberggürtel 61 50939 Köln 0221 / 4303381	Dr. med. Mastragelopoulos, Nikolaos Chefarzt Haagwinkel 4 52525 Heinsberg 02452 / 24340	Prof. Dr. Paraskewopoulos, Spiros Betriebswirt An der Wielermaar 23 51143 Köln 02203 / 85199
Katsanakis, Anastasios Arbeitsstelle Griechenland/Univ. Münster Spiekehof 40-43 48143 Münster	Prof. Dr. Mavridis, Omiros Prof. Dr. Dipl.-Psych. Am Pass 6 44227 Dortmund 0231 / 759274	Dr. Parussis, Emmanuel Arzt f. Pathologoanatomie Wilhelmstr. 42 / 44 38100 Braunschweig 0531 / 49393
Dr. med. Kirkopoulos, Stavros Arzt, OA d. Anästhesiologie Danziger Str. 7 41352 Korschenbroich 02161 / 642452	Dr. Mavroidis, Euripidis Hansastr. 79 47058 Duisburg	Prof. Dr. Paschos, Emmanuel Physiker Heidufenerweg 51 44229 Dortmund 0231 / 735044
Dr. Koulousakis, Athanasios Arzt f. Neurochirurgie Kinkelstr. 18 50935 Köln 0221 / 434596	Mitsialos, Konstantinos Dipl.-Kaufmann Arndtstr. 59 44135 Dortmund 0231 / 571937	Patsourakou, Stavroula Rechtsanwältin Venloerstr. 601-603 50827 Köln 0221 / 582795
Koulousakis, Maria Studienrätin Kinkelstr. 18 50935 Köln 0221 / 434596	Moissidis, Perikles Arzt f. Urologie Mallinckrodtstr. 162 44147 Dortmund 0231 / 830463	Pertsemilidis, Ioannis Arzt f. Gynäkologie Wilhelmstr. 35 46145 Oberhausen 0208 / 665598
Kouros, Dimitrios RA Mozartstr. 66 53115 Köln 0221 / 343438	Moissidou, Eleni Rechtsanwältin Mallinckrodtstr. 162 44147 Dortmund 0231 / 830463	Dr. Pilavas, Ioannis Arzt Am Amtshaus 6 44359 Dortmund 0231 / 337822
Dr. Kourtis, Panagiotis Frauenarzt Martin-Heyden-Str. 32 52511 Gelsenkirchen	Dipl.-Ing. Papadimitriou, Aristidis Dipl.-Ing. Betriebsleiter In den Elsen 15 46569 Hünxe 0203 / 5225022	Dr. med. Pirpiri, Pelagia Ärztin Hohenstaufenring 20 50674 Köln 0221 / 2409747
Dr. Lehmann, Eleftheria Präsidentin d. Landesanstalt f. Arbeitsschutz Odinweg 36 44229 Dortmund	Prof. Dr. Papadopoulos, Nikolaos Physiker Mainzerweg 4 55263 Wackerheim 06132 / 59566	Pliatskas, Eleftherios Diplom Ingenieur Hügelstr. 27 45473 Mülheim 0208 / 763544
Dr. med. Liupis, Athanasios Gynäkologe Im Mähdenkamp 27 52525 Heinsberg 02452 / 66222	Papageorgiou, Athanasios Dozent-Sportlehrer Diepenbeekallee 9 50858 Köln 02234 / 70896	Pourtoulidis, Stavros Offizier, Luftwaffe An der Marienkapelle 10-12 53179 Köln 0228 / 357037
Malimis, Anastasios Diplomvolkswirt Gilgaustr. 74 51149 Köln 02203 / 16643	Papageorgiou, Fuli Ethnologin-Soziologin Diepenbeekallee 9 50858 Köln 02234 / 70896	Provatas, Georgios Diplom Ingenieur Elektrotechnik Rolandstr. 18 42105 Wuppertal 0202 / 455234
Dr. med. Maratos, Panagis Augenarzt Emilienplatz 4 58097 Hagen 02331 / 28720	Papageorgiou, Nikolaos Arzt f. Urologie Gelsenkirchener Str. 16 44649 Herne 02325 / 52704	Erzpriester Psarakis, Ioannis Erzpriester Am Schönenkamp 1 40599 Düsseldorf 0211 / 741051

Ramoglou, Anastasios
Dipl.-Chemiker/Lehrer
Drachenfelsstr. 51
50939 Köln
0221 / 9435296

Roggenkamp, Maria
Rechtsanwältin
Fuchsweg 17
44267 Dortmund
0231 / 483336

Dr. Rountos, Dimitris
Arzt
Annastr. 3
44649 Herne
02325 / 796800

Sakellariou-Herzog, Elisabeth
Architektin
Hobsweg 22d
53125 Bonn
0228 / 250943

Schwind, Wassiliki
Ärztin f. Anästhesie
Birresbornerstr. 18
50935 Köln
0221 / 4301850

Siamantouras, Konstantinos
Diplom Ingenieur Maschinenbau
Gennaerstr. 30
58642 Iserlohn-Letmathe
02374 / 16561

Dipl. Phys. Soukara, Marianthi
Lehrerin
Bornstr. 85
44145 Dortmund
0231 / 818410

Stamboulache-Sonntag, Dimitrula
Anästhesistin
Karlstr. 81
53604 Bad Honnef
02224 / 76471

Erzpriester Stefanopoulos, Charalabos
Erzpriester-Theologe
Uellendalerstr. 407
42109 Wuppertal
0202 / 700762

Dr. Stolidis, Ilias
Dipl.-Geologe
Ketteler Str. 18
52531 Übach-Palenberg
02451 / 43647

Bischof Tamiolakis, Evmenios
Bischof-Theologe
Jesuitenstr. 6
52062 Aachen
0241 / 29696

Tassouli, Antonia
Lehrerin
Fürstenbergstr. 4
53173 Bonn
0228 / 333834

Dr. med. Tatsios, Johannes
Arzt f. Orthopädie-Sportmedizin
Ambrosiusweg 14
59368 Werne
02389 / 533596

Dipl.-Ing. Theodoridis, Konstantinos
Diplom-Ingenieur Architekt
Bonnerstr. 310 / 0
50968 Köln
0221 / 372147

Dr. med. Tripatzis, Ioannis
Privat-Dozent Univ. Hannover
Langensalza Str. 1
30169 Hannover
0511 / 9887494

Dr. med. Tsagurnis, Emanuel
Arzt f. Chirurgie
Bülowstr. 47
46562 Voerde
0281 / 43969

Tsobanelis, Argyro
Rechtsanwältin
Nordseestr. 112
45665 Recklinghausen
02361 / 491552

Dr. Tsobanelis, Georg
Arzt f. Orthopädie
Nordseestr. 112
45665 Recklinghausen
02361 / 491552

Dr. Tsomplektis, Apostolos
Arzt f. Gynäkologie
Berndorfstr. 2
50968 Köln
0221 / 383244

Dr. Tsouli-Vogiatzis, Zoi
Zahnärztin
Harpener Weg 43
44629 Herne
02323 / 25107

Dr. med. Tzivras, Gerasimos
Arzt f. Chirurgie
Gysenbergstr. 51
44627 Herne
02323 / 961733

Dr. med. Tzivras, Ioanna
Ärztin-Anästhesistin
Gysenbergstr. 51
44627 Herne
02323 / 961733

Vassiliadis, Argirios
Diplom Sportlehrer
An der Ronne 1
50859 Köln
02234 / 74681

Vassiliadis, Irini
Dipl.-Ing. Architektin
Schwanenstr. 71
44135 Dortmund
0231 / 524363

Dr. Vretos, Spyridon
Arzt f. Orthopädie u. Sportmed.
Spandauerstr. 5
57072 Siegen
0271 / 22743

Vrettos, Zois
Arzt f. Innere Med.-Kardiologie
Marktstr. 15
58300 Wetter
02335 / 72883

Zacharioudakis, Georgios
Diplom-Ingenieur
Wörthstr. 20
47053 Duisburg
0203 / 64035

Zacharopoulos, Georgios
Diplom Chemiker-Ingenieur
Rosenstr. 8
58313 Herdecke
02330 / 4826

Zwadler, Jörg-Michael
Internist, Pneumologe, Allergologe
Markt 22
41812 Erkelenz
02431 / 37110

Ehrenmitglieder

Kaminski, Hanno
Direktor der Spielbank Hohensyburg
Hugo-Grotius-Weg 16
58239 Schwerte
02304 / 9982280

Dr. Hohn, Ernst-Wilhelm
Arzt f. Allgemeinmedizin
Frankenstr. 65
50858 Köln
0221 / 9483317

Dr. Müller, Norbert
Jurist und Notar
Am Schröer 24
45257 Essen
0201 / 484661

Beitrittserklärung

Hiermit erkläre ich meinen Beitritt zur Gesellschaft griechischer Akademiker Nordrhein-Westfalen e.V.

Name, Vorname:

Titel, Amtsbezeichnung:

Strasse, Nummer:

PLZ, Ort:

Tel.:

Fax:

E-mail:

Beruf, Tätigkeit:

Institution:

Ort, Datum:

Unterschrift:

Einzugsermächtigung

Hiermit ermächtige ich den Kassenwart der Gesellschaft griechischer Akademiker Nordrhein-Westfalen e.V., bis zum Widerruf dieser Erklärung, den Jahresbeitrag für den Verein von meinem Bankkonto:

Kontoinhaber:

Kontonummer:

bei der Bank:

Bankleitzahl:

durch Lastschrift abzubuchen.

Ort, Datum:

Unterschrift:

Bankverbindung des Vereins:

Dresdner Bank Köln (BLZ 370 800 40)

Konto-Nummer: 982 986 600

Bitte senden Sie Ihre ausgefüllte Beitrittserklärung einem der Vorstandsmitglieder zu (die Adressen erscheinen auf Seite 2).

G
R
E
K
A

